

REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ

Publicația este editată de Ministerul Apărării Naționale, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, membru al Consorțiului Academiei de Apărare și Institutului pentru Studii de Securitate din cadrul Parteneriatului pentru Pace, coordonator național al Proiectului de Istorie Paralelă: NATO – Tratatul de la Varșovia

COLEGIUL DE REDACȚIE

- Dr. CARMEN SORINA RÎJNOVEANU, directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Dr. JÖRG ECHTERNKAMP, Centrul de Istorie Militară și Științe Sociale, Potsdam, Germania
- Dr. RANDY PAPADOPOULOS, United States Department of the Navy
- Prof. dr. MIHAIL E. IONESCU, Școala Națională de Studii Politice și Administrative
- Dr. IULIAN FOTA, directorul Institutului Diplomatic Român
- Colonel (r) dr. PETRE OTU, președinte al Comisiei Române de Istorie Militară
- Dr. JAN HOFFENAAR, președintele Comisiei Olandeze de Istorie Militară
- Prof. univ. dr. ION ȘIȘCANU, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați
- Prof. univ. dr. DENNIS DELETANT, London University
- Prof. univ. dr. MIHAI RETEGAN, Universitatea București
- Comandor (r) GHEORGHE VARTIC

SUMAR

• Dosar 1940 – 80 de ani de la destrămarea României Mari

- ADRIAN CIOROIANU – Vara 1940 – o umilire națională (și ce spune ea despre viitorul României) 1
- PETRE OTU – Factorul militar în procesul de dezmembrare a granițelor țării (iunie-septembrie 1940). Între cedare și rezistență 5
- ION M. IONIȚĂ – Prăbușirea din interior 20
- MANUEL STĂNESCU – Nicovalea germană și barosul sovietic. Pierderea Basarabiei între iluzii naționale și realități geopolitice 23
- SORIN CRISTESCU – Tragedia României din vara anului 1940 văzută din perspectiva relațiilor germane-române la nivel înalt 32
- CERASELA MOLDOVEANU – 1940 – rapturile teritoriale. Soarta refugiaților din teritoriile anexate 45
- GEORGE UNGUREANU – Cedarea Dobrogei de Sud (Cadrilaterului) ... 56
- SERGIU BALANOVICI – Retragera din Basarabia (28-30 iunie 1940). Un moment dureros din istoria Regimentului 8 roșiori 69

• Istorie medievală

- ALEXANDRU MADGEARU – Note preliminare asupra raportului dintre factorii interni și externi în geneza statelor românești Țara Românească și Moldova 74

• Istorie modernă

- ION I. SOLCANU – Ascendența paternă a mareșalului Alexandru Averescu 86

• Viața științifică

- Masa rotundă: „Investigating Military, War and Peace. New Perspectives in Military History”, 10-11 martie 2020, Cercul Militar Național – SORIN-VASILE NEGOIȚĂ 97
- Masa rotundă: „Coordonate ale mediului internațional de securitate și consecințe asupra politicii de apărare a României. Fundamentarea documentelor strategice prin analiza strategică a apărării”, 21 ianuarie 2020, Cercul Militar Național, Sala „Ștefan cel Mare” – CAROLA IOANA FREY 101

• Publicații primite la redacție

- *Revista de istorie militară* (Caietele 2/2019 și 1/2020) a Centrului pentru Istorie Militară și Științe Sociale al Bundeswehrului (ZMSBw)
- SORIN-VASILE NEGOIȚĂ 104

• Revista este inclusă în baza de date a Consiliului Național al Cercetării Științifice în Învățământul Superior, fiind evaluată la categoria „C”.

• Poziția revistei în lista-catalog a publicațiilor este la numărul 5017
ISSN 1220-5710

CONTENTS

• Dossier 1940 – 80 Years since the Unravelling of Greater Romania

– <i>ADRIAN CIOROIANU</i> – The Summer of 1940 – a National Humiliation (And What It Reveals About Romania's Future)	1
– <i>PETRE OTU</i> – The Role of the Military in the Undoing of the Country's Borders (June-September 1940). Between Surrender and Resistance	5
– <i>ION M. IONIȚĂ</i> – The Collapse From Within	20
– <i>MANUEL STĂNESCU</i> – The German Anvil and the Soviet Sledgehammer. The Loss of Transylvania between National Illusions and Geopolitical Realities	23
– <i>SORIN CRISTESCU</i> – Romania's Tragedy in the Summer of 1940 Seen Through the Perspective of High-Level German-Romanian Relations	32
– <i>CERASELA MOLDOVEANU</i> – 1940 – the Territorial Raptures. The Fate of the Refugees from the Annexed Territories	45
– <i>GEORGE UNGUREANU</i> – The Surrender of Southern Dobruja (Quadrilater)	56
– <i>SERGIU BALANOVICI</i> – The Withdrawal from Bessarabia (June 28-30, 1940). A Painful Moment in the History of the 8th Cavalry Regiment	69

• Medieval History

– <i>ALEXANDRU MADGEARU</i> – Preliminary Notes on the Relationship Between the Internal and External Factors in the Genesis of the Romanian States Walachia and Moldavia.....	74
--	----

• Modern History

– <i>ION I. SOLCANU</i> – The Paternal Lineage of Marshal Alexandru Averescu	86
--	----

• Scientific Life

– Round Table: "Investigating Military, War and Peace. New Perspectives in Military History", March 10-11, 2020, National Military Club – <i>SORIN-VASILE NEGOIȚĂ</i>	97
– Round Table: "Coordinates of the International Security Environment and the Consequences for Romania's Defence Policy. The Substantiation of the Strategic Documents through Strategic Defence Analysis" – <i>CAROLA IOANA FREY</i>	101

• Publications Received at the Editorial Office

– <i>The Review of Military History</i> (Books no. 2/2019 and 1/2020) published by the Centre for Military History and Social Sciences of the Bundeswehr (ZMSBw) – <i>SORIN-VASILE NEGOIȚĂ</i>	104
--	-----

• Redactor-șef: MANUEL STĂNESCU

• ALEXANDRU VOICU – redactor

• ION MIHAIU – coperta

• ELENA LEMNARU – tehnoredactare computerizată

Adresa redacției: strada Constantin Mille nr. 6, cod 010142, București, sector 1,
telefon: 0213157827, telefax: 004021-3137955, <http://ispaim.mapn.ro/pages/view/88>

VARA 1940 – O UMILIRE NAȚIONALĂ (ȘI CE SPUNE EA DESPRE VIITORUL ROMÂNIEI)

ADRIAN CIOROIANU *

Abstract

What happened in the summer of 1940 was not a tragedy – simply because this metaphor lacks the much needed precision when discussing Romania's borders. A tragedy involves surprises, plot twists, unexpected interventions of fate itself. With one notable exception (the rapid capitulation of France), the facts behind our collapse in 1940 should not have been surprising in the least, many of them having accumulated for years and even decades. Indeed, the summer of 1940 represented the humiliation of the Romanian state and the collective bankruptcy of the political and military elite ruling the country.

Keywords: Romania, 1940, Bessarabia, Bukovina, Nazi Germany, King Charles II of Romania, USSR

Ce s-a întâmplat în vara anului 1940 nu a fost o *dramă* – pentru că acest cuvânt este preponderent poetic-metaforic și, de fapt, total imprecis în contextul discuției despre granițele României¹. *Drama* presupune surprize, răsturnări de situație, intervenții neașteptate ale destinului. Cu o singură excepție (rapiditatea înfrângerii/capitulării Franței), în rest datele certe ale colapsului nostru din 1940 nu au fost surprinzătoare, ci se acumula de ani întregi (iar unele, de decenii). Desigur, un român generic din Chișinău, Cernăuți, Arad etc. putea descrie vara lui '40 ca pe o *dramă*; doar că acel om, neavând putere de decizie decât asupra sa și a familiei, e mai curând *obiect* decât *subiect* al Istoriei.

Vara anului 1940 a fost o *umilire* a statului român și un *faliment colectiv* al celor care

conduceau (politic și militar) țara. Așa cum, de regulă, crizele au darul de-a o face, debandada de la București din acea tristă vară a arătat – precum un test chimic – toate hibeles politicii românești: de la retardul și politizarea administrației până la lipsa de (pre)viziune a politicienilor și comandanților armatei. Cu alte cuvinte, România-1940 era restantă la măcar două capitole²: a) *gândirea strategică* și b) *pregătirea logistică*, ambele vitale și care nu pot funcționa una în lipsa alteia.

Și astfel am ajuns la ultimatumul dat de URSS, pe 26 iunie 1940.

Dar zarurile fuseseră aruncate mai înainte

Ceea ce numim „sistemul Versailles” (tratatul de după Primul Război Mondial) s-a

* Ambasador, delegat permanent al României pe lângă UNESCO.

prăbușit în septembrie 1938, odată cu „acordul” de la München în privința modificării granițelor Cehoslovaciei. În consecință, *Mica Înțelegere* (alianță din care făceam parte și noi) se desființa *de facto*, jocul la cacealma al lui Hitler³ făcea pereche cu o imensă eroare anglo-franceză⁴, iar Stalin⁵ își dădea seama că pericolul dar și oportunitatea se apropiau de el însuși (pentru că occidentalii nu păreau grăbiți să lupte între ei).

După februarie 1938, situația din România era deja delicată. Regele Carol II schimbase Constituția și pusese democrația între paranteze, convins fiind că regimurile ce prosperau în Europa erau cele de mână forte (ceea ce, cu diferențele dintre ele, părea adevărat: URSS, Italia, Germania, Spania, chiar și vecina Polonia etc.). Numai că (și) în România – previzibil, poate – regimul autoritar al lui Carol II a devenit repede un *regim clientelar*, pierzând atât relativa onorabilitate cât și bruma de expertiză strategică pe care epocile (și echipele) regilor Carol I și Ferdinand I le lăsaseră moștenire. Decidenții români (în majoritate o garnitură de politicieni de tip bizantin, pricepuți la intrigile interne dar neînțelegând mare lucru din tectonica plăcilor externe) au fost năcuți de „acordul de la München” – iar unicul merit al lui Carol II e că a devenit primul lider zonal care s-a dus să testeze direct „temperatura” europeană. Răvășit și speriat de vizita lungă (15-28 noiembrie 1938) pe care a făcut-o în Marea Britanie, Franța și Germania (din care s-a întors fără creditele franco-britanice pe care le spera – în ultima clipă! – și cu ferma convingere, din păcate corectă, că Estul Europei era lăsat în zona influenței lui Hitler⁶), regele României a înființat repede un partid unic⁷ și, în linii mari, a continuat să promită românilor ceea ce nu mai putea garanta.

Anume, inviolabilitatea frontierelor țării.

O rană făcută să dăinuie

În vara anului 1940, umilirea României a derivat direct din umilirea Franței – care fuse-se, în perioada interbelică, principalul nostru *partener strategic*. În acest an 2020, librăriile franceze au fost inundate de cărți ce suplimentează bogata istoriografie a acestei *rușini naționale*⁸. Presa de popularizare istorică a fost chiar mai dură: „1940 – cea mai mare înfrângere din Istoria Franței” scrie bimestrialul *Le*

Figaro Histoire (aprilie-mai 2020), iar revista *Guerres et Histoire* (iunie 2020) titra „Înfrângerea din 1940. A fost Franța trădată?”, punând sub semnul întrebării posibilitii vinovați locali ai catastrofei: clasa politică?; stânga franceză (socialiștii sau comuniștii)?; patronatul francez?; comandamentul militar?; *coloana a cincea* nazistă, unii dintre ei din dreapta franceză?; planificatorii tacticii și strategiei de război? etc.

Apelez la exemplul Franței nu pentru a demonstra că nu am fost singurii perdanți ai acelei veri: ci pentru a sugera două idei: 1) evident că vina e împărțită la toate acele niveluri (și altele conexe) și 2) acest gen de analiză e cert necesar și la noi (pentru a ieși din clișeul restrângerii blamului la persoana regelui Carol II și la „clasa politică”, vag definită).

În definitiv, e limpede că retragerea armatei române din Basarabia & Bucovina (28 iunie 1940) a încurajat „arbitrajul” pro-maghiar de la Viena, ce avea să vină imediat; și, mai ales, a lăsat urme adânci în *psyché*-ul național. Regret să o spun, dar felul în care au votat unii cetățeni din R. Moldova după 1991 are legătură (și) cu acea decizie.

Întrebarea pe care nu o putem ocoli

Pe scurt: cedarea în fața ultimatumului sovietic a arătat oricui că granițele noastre erau negociabile. Ce a urmat în relația cu Ungaria sau Bulgaria n-a fost decât consecința unui fapt care, între noi fie vorba, nu era tocmai o surpriză: după 1920, știam foarte bine că trei dintre vecinii noștri de atunci (din trei puncte cardinale) ne purtau sâmbete. Câtă vreme se va vorbi limba română, întrebarea dacă *nu cumva era mai bine să rezistăm sovieticilor în iunie 1940* ne va bântui. Desigur, e o întrebare contrafactuală, de neverificat, ca toate cele care încep cu *dacă*; există cel puțin două aspecte evidente, deși total opuse:

i) e poate bine că nu am rezistat, dat fiind că ar fi trebuit să luptăm repede pe trei fronturi (Nord-Est, Vest și foarte probabil Sud-Est), ceea ce ducea direct în catastrofă întreaga hartă a țării;

ii) dar la fel de bine se poate argumenta și că ar fi trebuit să opunem rezistență sovieticilor (măcar o vreme!), pentru că în acest fel am fi stricat atât planurile lui Stalin, cât și pe cele

ale lui Hitler! Să nu uităm că cei care ne-au cerut imperativ să **nu** rezistăm au fost naziștii. Altfel spus: cedând lui Stalin, noi l-am servit și pe Hitler. Aceasta e o realitate certă; în rest, desigur, judecățile sunt contrafactice.

Întoarcerea la tradiție?

De reținut că nu iau aici în discuție alte pa-lie ale tramei: *orgoliul național, narațiunea dominantă, stima de sine* etc. – adică, acele atât de importante *detalii* care străbat deceniile și marchează generații pe termen lung. La fel, nu discut aici care dintre granițele noastre din 1940 erau sau nu *firești*⁹ – ci doar sugerez că, prin retragerea fără rezistență din Basarabia & Bucovina, statul român a arătat că granițele noastre erau mai maleabile decât noi înșine susțineam cu câteva săptămâni/zile înainte.

Este, de altfel, eroarea strategică pe care avea să o facă și Ungaria vecină în august 1940, la Viena: acceptând frontiere fixate "din cre-ion" de Hitler și Mussolini (sau Ribbentrop și Ciano, dacă preferați), liderii maghiari au arătat că, în fapt, granițele *sântului regat milenar* al Ungariei etc. nu erau nici milenare și nici sfinte – ci erau negociabile. Orice maghiar educat și rațional știe astăzi acest lucru – după cum orice român educat și rațional știe azi că noi am sacrificat Basarabia în iunie 1940 în speranța (iluzorie) că vremuri mai bune (sau poate Hitler însuși) ne vor garanta restul frontierelor și, după război, poate chiar...

E interesant că în vara 1940, prin trei cedări succesive, statul român s-a întors la tradiția sa medievală: *cedăm orice, dar important e ca statul să dăinuie!* Nu spun că e bine sau rău, dar e limpede că așa s-a întâmplat.

Fapte și vorbe, tactici și strategii

Ca profesor de Istorie, cred mereu că trecutul luminează prezentul (altfel, desigur, m-aș recalifica). Deci, care-s lecțiile valide azi ale falimentului umilitor din vara lui 1940?

I) Există, vrem-nu vrem, un *dat geografic*: când rămânem izolați de aliații noștri (vezi decembrie 1917 sau iunie 1940), suntem condamnați să plecăm sabia (dar o rezistență prealabilă ne ajută!).

II) Pe acest loc de pe hartă, în orice criză, pentru noi (și pentru vecini) *neutralitatea* nu poate fi decât pasageră; pe termen lung, ea e o fantasmă – în cele din urmă trebuie să alegem,

iar deseori alegerile de ultim moment ies cel mai prost. Indiferent de miză (militară, doctrinară sau economică – v. dezbaterile despre tehnologia 5G ș.a.), noi trebuie să fim consecvenți în fapte cu valorile și principiile pe care le invocăm în vorbe! Dovadă: Ionel Brătianu urmărea încă din vara lui 1914 să intrăm în război alături de Antanta; restul acțiunilor sale, până în august 1916, au fost calcul, diplomatie și geografie politică. Dar, spre deosebire de neutralitatea din 1914-'16 (un conflict în care exista un oarecare echilibru), neutralitatea noastră din 1939 n-a mai ajutat nimănui – nici măcar nouă (era o formă deghizată de dominație germană).

III) În cazul concret al crizei din august 1939 – iunie 1940, nu e culpa cuiva anume că am fost prinși, geopolitic vorbind, între ciocanul german și nicovala rusească. Dar e vina liderilor de atunci că acest lucru i-a găsit total nepregătiți (iarăși). Pe scurt: în 1940 *strategia* globală românească a fost năucitor surprinsă de îngenuncherea rapidă a Franței. Nu românii au fost de vină, dar a fost culpa noastră că dependența *României Mari* de partenerul strategic din perioada interbelică (Franța) a fost una totală și totodată subrezită atât de politica internă a Franței, cât și de viața politică de la București – mai ales după moartea cvasi-simultană, în 1927, a Regelui Ferdinand I și a lui Ionel Brătianu. Iar *surpriza strategică* de care vorbeam (*i.e.* ocuparea germană a Parisului pe 14 iunie 1940) a fost, în cazul nostru, agravată de *imaturitatea logistică* în care ne aflam. Ca și în august 1916, în iunie 1941 am intrat în război mai curând nepregătiți, mizând masiv pe aliați (între timp, alții).

IV) Concluzia de ansamblu e una care cere o analiză la rece: România a avut și are oameni suficient de capabili încât să imagineze *tactici* de viitor imediat (vezi în 1859 unirea lui A.I. Cuza, independența din 1877, tratatul cu Puterile Centrale din 1883, intrarea în război din 1941, *volta* din 23 august 1944 etc.), dar recurenta noastră problemă rămân *strategiile* pe termen mediu-lung (Istoria, da, se grăbește). Despre ce strategie putem vorbi în cazul lui Ion Antonescu, în iunie 1941, când el a băgat o țară în război fără să-l anunțe în prealabil și pe regele țării respective (!) și fără să fi semnat *nimic*, nici o alianță, nici o clauză, pe hârtie, cu Hitler?

V) În fine, elementul comun al evoluției noastre din ultimele sute de ani a fost asumata noastră *dependență de un hegemon*. Pe harta lumii de ieri și azi, noi nu suntem suficient de mici încât să nu contăm, dar nici suficient de mari încât să avem propria noastră agendă (independentă de *hegemon/i* sau de contestatarii acestuia/acestora¹⁰). Acestea fiind datele, drumul spre o *strategie elaborată și imuabilă* este complicat – dar e cert că el trebuie **să înceapă** cu educarea clasei politice, până măcar la nivelul de a putea citi o hartă și de a înțelege care alianțe anume (cum ar fi NATO și UE, azi) sunt benefice pentru interesul românesc.

Și, în același timp, ar fi indicat să-i adunăm pe acei oameni (ei există!) capabili să nu intre în panică în fața unor „lebede negre” oricând posibile.

NOTE

¹ Acest text reprezintă numai interpretarea și opiniile autorului și că niciuna dintre instituțiile în care am lucrat sau lucrez (inclusiv Universitatea din București sau Ministerul Afacerilor Externe român) nu sunt implicate aici.

² Al căror nivel de pregătire, azi, ar fi util de analizat.

³ Michael Bloch, în biografia dedicată lui Ribbentrop, dă detalii despre desfășurarea conferinței (v.

ediția franceză, *Ribbentrop*, Ed. Perrin, 2011, p. 321 ș.urm.).

⁴ Gerhard L. Weinberg, *Visions of Victory. The Hopes of Eight World War II Leaders*, Cambridge University Press, 2005 – v. capitolul I (p. 7-38), dedicat lui Adolf Hitler.

⁵ URSS n-a fost invitată la München.

⁶ De aici decizia lui, simultană, de lichidare a lui Corneliu Zelea Codreanu (în seara de 29 noiembrie 1938).

⁷ Frontul Renașterii Naționale, la mijlocul lui decembrie 1939.

⁸ Simon Catros, *La guerre inéluctable. Les chefs militaires français et la politique étrangère, 1935-1939*, Ed. PUF ; Rémy Porte, 1940. *Vérités et légendes*; Gen. André Beaufre, *La drame de 1940*; Gilles Ragache, *Juin 1940* (toate trei volumele la Ed. Perrin); Jean-Louis Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 1940*, Ed. Gallimard (două volume, totalizând 2500 de pagini!), Heinz Guderian, *Souvenirs d'un soldat* (reeditarea memoriilor din 1950 ale generalului german de tancuri care în 1940 a inghenunchiat Franța, Ed. Perrin) ș.a.

⁹ De exemplu, am dubii că alipirea Dobrogei de Sud/Cadrilater la regatul României, în 1913, ne-ar fi adus și altceva în afară de dorința de răzbunare, previzibilă, a Bulgariei (iar avantajul tactic al coastei înalte de la Capul Caliacra ș.c.l. nici nu am avut ocazia să îl testăm prin luptă).

¹⁰ Nicolae Ceaușescu a încercat un joc diferit – și s-a trezit singur, la marginea unui drum de țară; continuarea se cunoaște.

FACTORUL MILITAR ÎN PROCESUL DE DEZMEMBRARE A GRANIȚELOR ȚĂRII (IUNIE-SEPTEMBRIE 1940). ÎNTRE CEDARE ȘI REZISTENȚĂ

PETRE OTU *

Abstract

The study analyses the role of the military in the collapse of the country's borders in June-September 1940. In this period, Romania found itself isolated, politically and militarily, and the Ribbentrop-Molotov pact (August 23, 1939) placed it at the discretion of the two totalitarian powers – Germany and USSR. The rapid defeat of France in just six weeks (May 10 – June 22, 1940) represented a huge surprise for the Soviet leader Joseph Stalin, who expected a prolonged war, similar to that of 1914-1918. Thus, the Soviet Union kept its forces intact and were in the position to tip the balance of victory on the Western front. The new circumstances allowed Moscow to materialize its old strategic objectives. Stalin decided to act forcefully and, by two ultimatums, he demanded Bessarabia, as stipulated in the Ribbentrop-Molotov pact, and in addition Northern Bukovina, a claim which created the first breach in the German-Soviet friendship.

Although Soviet preparations and intentions were well known, the leadership in Bucharest did not have a clear stance on whether to defend or evacuate Bessarabia. Under these circumstances, the army was placed in a humiliating position, being forced to surrender without a fight the territory between Dniester and Prut and Northern Bukovina. In addition, the military leadership (the minister of war and the chief of staff) invoked the unfavourable forces ratio and opted for evacuation. The same situation repeated in the wake of the Vienna Diktat of August 30, 1940, the arguments invoked being once again the difficult military situation and the prospective dissolution of the Romanian state. Again, the army was ordered to evacuate northeastern Transylvania without a fight, but the withdrawal was slightly more organized.

While the decision to accept the ultimatums and the diktats was primarily political, the army, despite having a secondary role in this drama, became one of its prime victims. It was put in the position to evacuate without a fight an important part of the national territory. Thus, the leadership opted for the formula "we cede territories to keep the state" instead of armed resistance, as it would have been the case. The non-combat approach from the summer of 1940 had and still has major consequences over the Romanian psyche.

Keywords: Romania, Bessarabia, Northern Bukovina, ultimatum, Second Vienna Award, Transylvania, 1940

* Profesor universitar doctor, președinte al Comisiei Române de Istorie Militară.

De câteva decenii, dezmembrarea granițelor țării în perioada iunie-septembrie 1940 constituie un subiect amplu discutat în istoriografia românească, iar opiniile exprimate au fost și sunt variate și nu de puține ori contradictorii. În cele ce urmează, revenim asupra rolului pe care l-a avut factorul militar în procesul de dezagregare a Marii Uniri din 1918, încercând să formulăm un răspuns asupra întrebării cheie – de ce armata română, garanta unității și integrității teritoriale, nu a opus rezistență, nu a luptat nici la sfârșitul lunii iunie 1940 împotriva agresiunii sovietice și nici două luni mai târziu, la sfârșitul lui august același an, când Germania și Italia au impus așa zisul „arbitraj” de la Viena, în fond un ade-vărat Dictat, cum de altfel a intrat în conștiința publică autohtonă.

Poziție geopolitică și geostrategică precară. Izolarea politico-militară a României

Evoluțiile internaționale din anii 1938-1939 au avut consecințe dramatice asupra securității României, înrăutățind considerabil poziția sa geopolitică și geostrategică. În toată perioada interbelică statul român a promovat o politică îndreptată spre prezervarea păcii, condiție absolut necesară pentru menținerea integrității teritoriale, consolidarea Marii Uniri din 1918 și modernizarea societății românești. În consecință, s-a situat ferm de partea țărilor interesate în apărarea *statu quo-lui*, apelând la o varietate de instrumente bi și multilaterale pentru materializarea unor asemenea obiective¹.

România a făcut parte din sistemul de securitate francez, instituit la sfârșitul primei conflagrații mondiale în centrul, sud-estul și estul continentului european. A și încheiat cu Franța un tratat, la 10 iunie 1926, care, deși nu conținea prevederi foarte largi privind cooperarea în domeniul securității, avea totuși o valoare morală de netăgăduit². Concomitent, România a fost parte din alianțele regionale defensive – Mica Înțelegere³ și Înțelegerea Balcanică⁴. O importanță aparte a avut alianța cu Polonia, care, în esență, prevedea sprijinul reciproc în fața unei agresiuni neprovocate din partea Uniunii Sovietice, pericolul cel mai

mare pentru cele două țări⁵. În plus, România a fost un contributor dinamic la activitatea Societății Națiunilor ce avea ca principiu de bază securitatea colectivă.

Dar, toate aceste instrumente ce prefigurau un model solid pentru asigurarea securității naționale au fost spulberate rapid de evoluția evenimentelor. Acordul de la Munchen (29 septembrie 1938), urmat de dezmembrarea Cehoslovaciei, a dus la destrămarea Micii Înțelegeri⁶, iar desființarea Poloniei a pus capăt celei mai importante alianțe românești interbelice, înrăutățind poziția geostrategică a statului român.

La rândul său, Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939) a făcut din România o victimă aproape sigură a binomului germano-sovietic⁷. Punctul trei al protocolului secret privea direct România, provincia vizată fiind Basarabia: „În privința Europei sud-estice, partea sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea germană își declară totalul dezinteres față de aceste teritorii”⁸.

**Carol al II-lea, rege al României
(1930-1940)**

Redactarea era ambiguă și așa cum s-a dovedit ulterior nu era întâmplătoare, întrucât Ribbentrop primise instrucțiuni de la Hitler să declare dezinteresul *politic*, nu și cel economic, față regiunile Europei de sud-est până la Constantinopol și Strâmtori⁹. Încheierea pactului germano-sovietic a fost primită la București cu foarte mare îngrijorare, deși nu se cunoșteau prevederile secrete. Edificatoare în acest sens sunt cele scrise de regele Carol al II-lea în jurnalul său. **Luni, 21 august 1939.** „La 4 1/2 Urdăreanu telefonează că are ceva extrem de important și de grav de comunicat. Îmi aduce știrea, atât de neașteptată, cât de dezagreabilă și de oribilă, că Germania iscălește cu U.R.S.S. un pact de neagresiune și că Ribbentrop merge la Moscova ca să aducă la îndeplinire acest act de înaltă trădare din partea Sovietelor. La Paris și la Londra, se înțelege, consternare. Urdăreanu e tragic asupra știrii. Eu nu sunt peste măsură de mirat, căci de mult aveam hotărât impresia că se pregătea un concubinaj între nazism și comunism și că între aceste două țări era o secretă simpatie de interese. Totuși, ca gest din partea Rusiei, este ceva scârbos ca să facă așa ceva tocmai în momentul când trata cu misiunile anglo-franceze o convenție militară.” **Marți, 22 august.** „Dimineată, Călinescu și Gafencu, ca să discutăm situația. Și ei văd situația foarte în negru. Deciziunea finală este de a urma aceeași politică ca până acum, să întărim acțiunea de înarmare și să facem eforturi pentru neutralitate. Am discutat diferite ipoteze, între care și aceasta: Se mai pune în trebarea foarte importantă, ce preț au plătit germanii pentru această schimbare la față? Unii, cum e Urdăreanu, cred că și-au împărțit teritoriile Europei Orientale, mai ales cele poloneze și ale noastre. În tot cazul, noi suntem în primul plan al primejdiei.” **Miercuri, 23 august.** „De dimineată, Călinescu, ca să studiez din nou întreaga situație, care am hotărât impresia că devine din ce în ce mai gravă și a noastră, în special, extrem de dificilă... Iată concluziile la care am ajuns. Interesul României este ca anglo-francezii să fie învingători și, în același timp, să fie ferită, cât mai mult, de război. În rezumat, neutralitatea cât mai lungă spre a putea păstra forțe proaspete și, eventual, dacă circumstanțele o indică, să poată interveni, când acțiunea ar fi folositoare”¹⁰.

La rândul său, primul ministru Armand Călinescu consemna la 22 august 1939: „Lovitura de teatru a acordului germano-sovietic. S-au înțeles oare la o împărțire a Poloniei și a României?”¹¹.

Soluția la care s-a recurs a fost neutralitatea, proclamată de Consiliul de Coroană la 6 septembrie 1939, care menținea speranțele României de a păstra integritatea teritorială, de a rămâne în afara conflictului. Liderii politici și militari de la București apreciau că Franța și Marea Britanie vor rezista în fața expansiunii germane, astfel că România putea interveni, cum a făcut-o și în Primul Război Mondial, într-un moment oportun pentru ea.

Dar procesul de izolare politică și militară se accentua, în pofida unor inițiative diplomatice menite să slăbească strânsimea, dintre care amintim: imaginarea unor formule de tipul „Blocului balcanic” și „Blocului neutrilor”¹², eforturile de a menține viabilitatea Înțelegerii Balcanice, utilizarea „canalului turcesc”, concesiile acordate Germaniei și treptata apropiere de ea¹³, curtea făcută Italiei de către diplomația de la București, privirile insistente șiperate către Paris și Londra, care acordaseră garanții la 13 aprilie 1939, și cochetau cu ideea unui „Front oriental”, măsurile pentru întărirea armatei și a capacității defensive etc., toate acestea au fost încercări de slăbire a presiunii marelui vecin de la răsărit.

Cerul se întunecă la Răsărit. Planuri sovietice de agresiune asupra României

Înghițirea țărilor baltice¹⁴, înfrângerea Finlandei¹⁵, realizate pe fondul complicității germane și al pasivității Marii Britanii și Franței, au reprezentat semnale clare că lațul în jurul României se strângea. Temerile Bucureștilor au fost confirmate la scurt timp după încheierea războiului sovieto-finlandez (12 martie 1940), prin care Moscova și-a recăpătat libertatea de acțiune.

La 29 martie 1940, V. Molotov a ținut un discurs în Sovietul Suprem despre politica externă a U.R.S.S. Referindu-se la relațiile cu România, el a subliniat că între cele două țări nu există un tratat de neagresiune, fapt ce se explică „prin existența unei chestiuni litigioase

nerezolvate, aceea a Basarabiei, a cărei anexiune de către România nu a fost niciodată recunoscută de U.R.S.S. deși niciodată nu a pus chestiunea înapoierii Basarabiei pe cale militară”¹⁶.

Diplomatul sovietic a adus, de asemenea, în discuție, așa-numitul „Caz Butenko”, făcând imputări autorităților românești¹⁷. Mesajul era clar, Moscova, declanșând acțiunea de anexare a Basarabiei, invita Bucureștiul la negocieri.

Faptul este confirmat de discuția dintre Raoul Bossy și Helfant, însărcinatul de afaceri sovietic la Roma, în care acesta a cerut o lămurire definitivă și amicală a raporturilor dintre România și Rusia. La observația diplomatului român că România nu accepta concesii teritoriale, Helfant a replicat că este posibil ca Molotov să nu solicite Basarabia, ci „cedarea vreunei baze navale – ca Estoniei – menite apărării contra unei eventuale debarcări a trupelor generalului Weygand”. Îndemnul diplomatului sovietic era ca guvernul român să ia contact cu Molotov pentru a sta de vorbă și a sonda terenul. „Fiecare zi ce trece înrăutățește situația”¹⁸ conchidea el.

La 2 aprilie 1940, ministrul român la Moscova, Gh. Davidescu, a adus la cunoștința centralei conținutul convorbirii pe care a avut-o cu V. Molotov. Diplomatul român a respins acuzațiile în „Cazul Butenko” și a reiterat dorința României de a avea relații bune cu Uniunea Sovietică. La rândul său, ministrul de externe sovietic și-a menținut aprecierile cu privire la respectivul caz, dar a dat asigurări că guvernul de la Moscova are în vedere acreditarea unui ministru plenipotențiar la București¹⁹.

Declanșarea ofensivei germane în nordul și vestul Europei, marile succese ale armatei germane au schimbat poziția sovietică față de problema Basarabiei, Stalin luând măsuri pe linie militară pentru rezolvarea problemei Basarabiei, singurul punct rămas nematerializat din protocolul secret din 23 august 1939.

Moscova a recurs la un război al nervilor, concentrând la frontierele de nord și de est ale României numeroase trupe sovietice, concomitent cu intensificarea activităților de îmbunătățire a comunicațiilor și înmulțirea incidentelor de frontieră. În seara zilei de 9 aprilie, Gh. Davidescu a fost chemat de V. Molotov, care i-a reținut atenția asupra „incidentelor” de frontieră, care s-ar fi „înmulțit în timpul din

urmă”, ele „depășind orice limită”. Ministrul român a respins afirmațiile diplomatului sovietic, subliniind, în același timp, că România dorește relații amicale cu U.R.S.S.²⁰.

Moscova pregătea, însă, terenul, provocând sau inventând incidente de frontieră pe care le transfera apoi pe seama românilor. Era, evident, un război al nervilor, Uniunea Sovietică dorind să meargă la sigur. Intervenția lui Molotov trebuie, însă, legată și de evoluția operațiilor în nordul Europei, unde Germania trecuse la ofensivă împotriva Danemarcei și Norvegiei. În aceste condiții, Uniunea Sovietică înțelegea să-și ia măsuri în eventualitatea „fluidizării” situației din sud-estul european. De altfel, de la 15 aprilie 1940, Comandamentul suprem sovietic a ordonat districtelor militare Kiev și Odessa să pregătească acțiunea împotriva României.

Pregătirile militare ample ale sovieticilor erau evidențiate de informațiile ce parveneau prin multe canale autorităților românești. La 27 mai 1940, Vasile Stoica, raportând centralei din București mișcările de trupe sovietice spre sud și vest, conchidea: „Concentrarea de forțe importante în zona învecinată cu frontiera noastră este însă un fapt împlinit, care stărnește neliniște și aici” (la Ankara - n.n.)²¹.

La sfârșitul lunii mai și începutul lunii iunie 1940, ele s-au amplificat considerabil. De exemplu, la 3 iunie 1940, generalul N. Vatutin, șeful de stat major al regiunii militare Kiev, a înaintat mareșalului K.S. Timoșenko, comisarul poporului pentru apărare, un proiect de operații la adresa României. Scopul operației era nimicirea forțelor române dintre Carpații Orientali și Nistru, ajungerea, într-o primă fază, în fața alinamentului fortificat Focșani-Nămoloasa-Galați. Concomitent, armata sovietică urma să realizeze supremația aeriană și să distrugă flota română, realizând chiar și un desant pe litoralul românesc al Mării Negre și în Delta Dunării. În final, România trebuia scoasă din luptă, iar Turcia europeană și Strâmtoarele urmau să fie ocupate de Uniunea Sovietică²².

Tot mareșalul K.S. Timoșenko, prin două Directive speciale, nr. OY/583 și OY/584, a fixat trupelor Regiunii militare speciale Kiev și Regiunii militare Odessa, misiunea de a fi gata de luptă. Totodată, aceste două regiuni au fost

unite, creându-se Frontul de sud, comandat de generalul Gh. K. Jukov, care avea în compunere trei armate (5, 9 și 12). De la 15 aprilie până la 10 iunie 1940, trupele au fost concentrate în raioane din apropierea frontierelor cu România. Pentru îndeplinirea misiunii de luptă nu s-a recurs la mobilizarea rezerviștilor și a resurselor aferente, soluție ce poate fi explicată prin dorința autorităților sovietice de a păstra secretul operației.

Planul de operații împotriva României a fost întocmit la 17 iunie 1940 de consiliul militar al Frontului de sud și definitivat în ziua de 19 iunie 1940, la Proskurovo, într-o ședință la care au participat consiliile militare ale armatelor și comandanții corpurilor de armată. Hotărârile luate au fost aduse la cunoștința comandamentelor subordonate, precizarea misiunilor în teren făcându-se la comandamentele de corpuri de armată și de divizii în zilele de 22-23 iunie 1940, iar la celelalte eșaloane cu o zi înainte de începutul operației.

Planul a fost redactat în două variante. Prima avea în vedere faptul, socotit foarte probabil de organele sovietice, ca România să nu accepte cedarea și să opună rezistență armată. În acest caz, Frontul de sud trebuia să execute o amplă operație ofensivă împotriva statului român. Concepția avea la bază o manevră dublu învâluitoare împotriva trupelor române. Se prevedea executarea unei lovituri de-a lungul râului

Prut, spre Iași, de către Armata 12, iar o alta, cu forțele Armatei 9, la sud de Chișinău, spre Huși. Scopul urmărit era de a încercui marile unități române din raionul Bălți-Ungheni-Chișinău.

A doua variantă lua în calcul rezolvarea pe cale pașnică a diferendului, statul român acceptând condițiile puse de guvernul sovietic. În acest caz, misiunea Frontului de sud consta în ieșirea cât mai rapidă a eșaloanelor mobile (în general, unitățile și marile unități motorizate și de cavalerie) la râul Prut, pentru a controla retragerea trupelor române. Unitățile de infanterie se deplasau în eșalonul doi trebuind să sprijine, la nevoie, unitățile ce acționau în prima linie. În această variantă era introdus în Basarabia și nordul Bucovinei un număr limitat de trupe²³.

Pregătirea acțiunii împotriva României s-a făcut temeinic, fiind elaborate și trimise trupelor instrucțiuni precise privind: modul de acțiune al aviației; asigurarea materială și medicală; evidența, folosirea și evacuarea capturilor; organizarea militar-administrativă a teritoriului cucerit; organizarea cooperării etc.²⁴.

În ambele variante, acceptare sau rezistență, s-a acordat o mare atenție desantului aerian, care în cooperare cu unitățile mobile (cavalerie și motorizate) trebuia să desăvârșească încercuirea trupelor române, să le hărțuiască, să le dezorganizeze deplasarea, să instige simpatizanții ideilor comuniste etc. Pentru

Care de luptă

desfășurarea acțiunii de desant au fost desemnate batalioanele 201, 204 și 214. Lansarea desantului trebuia să fie precedată de atacuri ale aviației de bombardament asupra căilor și nodurilor de comunicații, asupra coloanelor trupelor române, a depozitelor etc.

Pregătirile au fost încheiate, în linii mari, către începutul celei de-a doua decade a lunii iunie 1940. Frontul de sud a concentrat pentru acțiunea împotriva României 32 de divizii infanterie, 2 divizii de infanterie moto; 6 divizii de cavalerie, 11 brigăzi de tancuri, 3 brigăzi de desant aerian, 30 de regimente de artilerie (16 din rezerva frontului și 14 din rezerva armatei), 4 divizioane de artilerie. În ultima etapă, așa cum raporta generalul-maior V. Melicov, profesor la Academia Militară din Moscova, eșaloanelor superioare, măsurile de precauție au lipsit: „Concentrarea și desfășurarea trupelor și mijloacelor de luptă spre linia de plecare spre Nistru s-a efectuat, de asemenea, fără nici un camuflaj: armonicele, cântecele răsunătoare, larma, iar noaptea lumina farurilor miilor de mașini de diverse modele și feluri comunicau clar românilor de pe celălalt mal că aduceam spre Nistru, și ziua și noaptea, forțe enorme. De aceea, nu a existat elementul surprinderii, totul se făcea deschis”.

Percepții și reacții ale Înalțului Comandament Român

Ampla mobilizare a forțelor sovietice din lunile mai-iunie 1940 pune mai multe chestiuni de importanță vitală pentru a înțelege conduita decidenților de la București. Prima dintre ele este în ce măsură pregătirile autorităților de la Moscova erau cunoscute de forurile militare, de decidenții politici sau ultimatumurile sovietice au fost o surpriză, ceea ce poate explica decizia de cedare?

La această întrebare pe baza unei ample investigații se poate preciza cu certitudine că organele de specialitate românești au cunoscut destul de bine pregătirile sovietice și au apreciat cu relativă exactitate cuantumul forțelor aflate în față.

Începând de la sfârșitul lunii aprilie și până în ultima decadă a lunii mai 1940, marile unități dislocate în Basarabia au sesizat și informat despre acțiunile sovieticilor: recunoașteri

aeriene și terestre; evacuarea satelor din apropierea Nistrului; construcția de aerodromuri, depozite, barăci; inspecții și alarme ale trupelor din apropierea frontierei; desfășurarea unui program intens de instruire; chemarea de rezerviști; aducerea de noi forțe pe malul de est al Nistrului etc.²⁵.

Informațiile privind pregătirile sovietice apăreau în flux continuu, ceea ce nu mai lasă nici o îndoială asupra intențiilor Moscovei. La 1 mai 1940, Grupul de armată nr. 1 a raportat eșaloanelor superioare că sovieticii au mai adus o divizie de infanterie în zona Tiraspol, totalul forțelor în acea regiune fiind apreciat la 9-10 divizii²⁶. Două săptămâni mai târziu, la 15 mai 1940, Marele Stat Major releva o vie activitate la est de Nistru, inclusiv sosirea unui nou comandament de corp de armată în Galiția, precum și dublarea căii ferate ce ducea la Tiraspol.

La 25 mai 1940, generalul Florea Țenescu, șeful Marelui Stat Major, a emis ordinul nr. 2665 către Grupul de armată nr. 1, prin care cerea ca toți ofițerii să se găsească la unitățile lor, iar trupele să fie gata de a intra în dispozitiv în timpul cel mai scurt, fără a întrerupe însă lucrul la organizarea terenului.

La 31 mai 1940, Marele Stat Major a ordonat tuturor marilor unități din partea de est a țării să accelereze lucrările la prima poziție de rezistență: Carpații Orientali-Tg. Neamț-Tg. Frumos-nord Iași-nord masivul Cornești-Nistrul inferior. O zi mai târziu, examinând situația trupelor sovietice, Marele Stat Major concluziona că se realizează o nouă dislocare de forțe care, în special în Galiția, are aspectul unui dispozitiv operativ a cărui concentrare pare a se fi terminat. Activitatea deosebit de intensă lăsa impresia unui nou război²⁷.

Biroul 1 informații din Secția a 2-a a Marelui Stat Major, într-un studiu, „Considerațiuni politico-strategice privind situația României după capitularea Franței”, datat 19 iunie 1940, făcea o analiză pertinentă a relațiilor internaționale și a intențiilor sovietice față de România. Astfel, se aprecia că înfrângerea Franței era departe de a limpezi climatul internațional. Anglia continua războiul și făcea eforturi pentru a atrage de partea sa Uniunea Sovietică. Aceste încercări corespund și cu interesele Rusiei sovietice, „care își dă seama

că, mai devreme sau mai târziu, Germania se va îndrepta și asupra sa pentru a desființa comunismul și a pune mâna pe bogățiile Ucrainei, mult mai numeroase și mai ales mult mai aproape decât fostele sale colonii sau alte colonii aparținând aliaților și de care ar putea, de asemenea, să dispună în scurtă vreme”²⁸. În acest sens trebuia interpretată și atitudinea sovietelor față de țările baltice și Finlanda, ocuparea lor reprezentând poziții pentru respingerea unui atac german. „Aceleași necesități strategice – continua studiul – ar putea îndreptăți Rusia sovietică să-și îndrepte atenția și asupra României, propunându-și să respingă pe românii din Basarabia și Bucovina și, eventual, să ducă frontul pe Carpații Orientali. Această intenție trebuie întrevăzută ca foarte probabilă și este în perfect acord cu toate informațiile primite de Marele Stat Major (Secția 2) în ultimul timp”²⁹.

Se aprecia că sovietele pot să acționeze împotriva României cu circa 45-50 divizii de infanterie, 12 divizii de cavalerie, 15 brigăzi mixte de munte, 20 de brigăzi de aviație. Documentul aprecia că Uniunea Sovietică va acționa cu rapiditate, pentru ca armatele germane, ocupate în Franța, să nu poată să se opună. Deși un război româno-rus n-ar mai

conveni Germaniei, Rusia s-ar putea să treacă la acțiune fără a-și mai anunța partenerul. Studiul cerea ca trupele noastre de pe frontieră să fi gata în orice moment, iar prin măsurile luate sovietele trebuie să desprindă clar „hotărârea noastră fermă, că ne vom bate dacă vom fi atacați”³⁰. În perspectiva unui eventual conflict cu sovietele, documentul reitiera necesitatea ca România să beneficieze de ajutorul Germaniei și de neutralitatea Ungariei și Bulgariei. Aceste condiții erau apreciate ca obligatorii pentru ca armata română să-și poată concentra forțele în partea de est a țării.

La 25 iunie 1940, deci cu o zi înainte de prima notă ultimativă sovietică, Secția a 2-a din Marele Stat Major a trimis Nota informativă nr. 13 329, în care aprecia că agresivitatea sovietelor este deosebită, ceea ce creează perspectiva iminentă a unei invazii sovietice.

Mai relev și o altă inițiativă importantă a oficialităților militare. La 23 mai 1940, Florea Țenescu, șeful Marelui Stat Major, i-a prezentat regelui Carol al II-lea un Memoriu care sintetiza informațiile obținute privind pregătirile sovietice și aprecia: „Pactul ruso-german lasă Rusiei posibilitatea de a ataca Basarabia. Este ultimul moment ca guvernul să comunice Marelui Stat Major dacă Basarabia trebuie apărată

Regele Carol II primește defilarea armatei, 1940

**Regele Carol II trecând în revistă trupele
la parada de 10 mai 1940**

sau evacuată. De această alternativă depinde pregătirea dispozitivului de apărare sau de evacuare în timp util a materialului militar și bunurilor mobile. Răspunsul impune extremă urgență³¹.

Cu o lună înainte de agresiune, conducerea militară a României nu știa care erau intențiile liderilor politici față de problema Basarabiei. Mai precizăm că răspunsul la această problemă vitală nu a venit până la primirea notelor ultimative sovietice. Practic, regele Carol al II-lea, principalul factor politic, comandantul suprem al armatei, și guvernul au băgat capul în nisip, mergând pe formula, „vom vedea și ne vom descurca”. O atitudine condamabilă, ce venea în contradicție cu discursul public al monarhului, care profera permanent o conduită războinică. Nu mai departe, la 6 ianuarie 1940, la Chișinău, Carol al II-lea declara că România se va bate pentru fiecare bucată a teritoriului național și nu va ceda nimic fără luptă. Monarhul făcea un elogiu Basarabiei, afirmând: „Sentimentul pe care L-am întotdeauna

când pășesc pe această bucată de pământ dintre Prut și Nistru este că nu vin într-o țară realipită României, ci într-o țară care a fost este și va fi totdeauna un pământ românesc”³².

Discursul politic destinat pentru uzul opiniei publice nu a fost suficient pentru păstrarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, regele, după ce a consultat Consiliul de Coroană, a decis să accepte ultimatumul sovietic din zilele de 26-27 iunie 1940. Prin urmare, armata, autoritățile civile și mulți cetățeni s-au retras, în termen de patru zile, până la 3 iulie 1940, în condiții dramatice la vest de Prut.

Aceeași conduită de non-combat s-a manifestat și în ultima parte a lunii august 1940, când Ungaria a amenințat cu un război împotriva României, ceea ce ar fi complicat relațiile dintre Germania și URSS. În consecință, Germania, secondată de Italia, o prietenă mai veche a Ungariei, a intervenit și a decis „rezolvarea” problemei prin impunerea Dictatului de la Viena din 30 august 1940. Potrivit principiului dominoului, prin tratativele de la Craiova, solicitate de altfel, de Berlin, a fost cedat Bulgariei sudul Dobrogei, teritoriu numit impropriu Cadrilater.

Logica raportului de forțe

În mai puțin de trei luni, România Mare, după o existență de doar 22 de ani, s-a prăbușit. Se pune în mod firesc întrebarea cum a fost posibilă o asemenea dramă și mai ales ce rol a avut armata, investită cu misiunea să apere patrimoniul național, mai ales că ea a adus o contribuție importantă la realizarea actelor de unire din 1918 și la apărarea lor în următorii ani.

În ampla dezbatere declanșată în istoriografia națională în cele opt decenii care au trecut de la această tragedie, s-au conturat, practic, două orientări. Prima subliniază că operațiunea de cedare a fost justă, singura posibilă în acele condiții. A doua stipulează necesitatea și posibilitatea rezistenței armate împotriva acestor agresiuni.

Am subliniat anterior principalele coordonate ale poziției geopolitice și geostrategice ale statului român la începutul celei de-a doua conflagrații mondiale și în perioada ce a urmat. Concluzia este că, în iunie 1940, la începutul

dramei, România era complet izolată pe plan politic și militar, fără nici o posibilitate de ajutor.

Pentru a avea imaginea reală a contextului acelor clipe să mai reținem și impactul negativ uriaș, indus în clasa politică românească de dezastrul francez. În acest sens, Alexandru Cretzianu nota: „...în România, ca în multe țări din Europa, invincibilitatea armatei franceze a fost multă vreme o dogmă, o axiomă, un element fundamental în orice discuție politică. Chiar și puținii germanofili din mijlocul nostru n-au presupus niciodată posibilitatea că forțele lui Gamelin vor fi zdrobite și puse pe fugă de către *Wehrmacht*, în numai câteva zile de luptă. Nu voi încerca să descriu aici măsura influenței înspăimântătoare pe care a avut-o prăbușirea Franței asupra noastră. Este de ajuns să spun că regele, primul ministru și șefii militari păreau să-și piardă, dintr-o lovitură, concomitent cele mai scumpe iluzii ale lor și orice luciditate a rațiunii. Pur și simplu nu puteau să aibă curajul necesar pentru a înfrunta calamitatea rezultată. Când s-a semnat armistițiul francez la 21 iunie 1940 – continua diplomatul român –, eu pot să spun cu adevărat că pentru noi s-a stins o lumină. Era farul care timp de peste un secol a luminat progresul națiunii noastre pe calea spre independența de stat”³³.

Regele Carol al II-lea scria și el: „Cât timp mai exista Franța, se perpetua ideea unei rezistențe; dar când o oștire cu reputația ce o avea cea franceză, cu amintirea glorioasă a războiului trecut, a trebuit să se incline în fața cotropitorului și să fie ștearsă de pe suprafața pământului în câteva săptămâni, atunci într-adevăr nu mai exista nici o speranță”³⁴. Starea de izolare era, deci, completă, deziluzia, confuzia și demoralizarea punând stăpânire pe segmente importante ale clasei politice românești. Iată, deci, condițiile în care a trebuit să se ia o decizie față de brutalele note ultimative sovietice.

În vara anului 1940, România era confruntată cu agresiuni din patru direcții strategice, deci, cu un război potențial pe trei „fronturi”³⁵. În acest caz, Marele Stat Major s-a văzut nevoit să disloce forțele pe cele trei teatre de operații, în raport de gradul de amenințare și de mărimea adversarului. Din septembrie

1939, după agresiunea sovietică asupra Poloniei, dispozitivul operativ-strategic grupa majoritatea forțelor pe „Frontul de est”, urmând apoi cel „de vest” și, în sfârșit, cel „de sud”. O asemenea repartitie era normală, logică, în conformitate cu principiile artei militare. În acest fel, Marele Stat Major a îndreptat eroarea de la jumătatea deceniului patru, când, pe fondul adoptării de către Uniunea Sovietică a limbajului securității colective, „Frontul de vest” a fost considerat principal, aici fiind concentrate majoritatea forțelor și îndreptate mijloacele cele mai mari, între altele construindu-se și un sistem de fortificații³⁶.

Așa cum reiese din raportul generalului Gh. K. Jukov, comandantul Frontului de sud, marile unități sovietice prezentau neajunsuri la dotare, instruire și disciplină, evidențiate și de operația de preluare a Basarabiei și nordului Bucovinei³⁷. Marele Stat Major român, pe baza surselor sale informative, a evaluat relativ corect forțele sovietice ce puteau fi îndreptate împotriva României – 35-40 de divizii de infanterie, 7 divizii de cavalerie, 5 divizii de cavalerie independente, 7 brigăzi moto-mecanizate³⁸. Armata română avea concentrate pe „Frontul de est”, 1 grup de armată, 2 armate (3 și 4), 7 corpuri de armată, 24 de mari unități, din care 20 de divizii de infanterie, 3 divizii de cavalerie, 1 brigadă mixtă de munte³⁹.

Cuantumul forțelor sovietice l-am prezentat anterior. Ceilalți inamici dispuneau de următoarele forțe. **Ungaria** dispunea de o forță cifrată la 41 de brigăzi (27 de brigăzi de infanterie, 2 brigăzi moto, 2 brigăzi de cavalerie, 1 brigadă de munte, 9 brigăzi de frontieră). Din acestea, la sfârșitul lunii iunie 1940, împotriva României erau concentrate 17 brigăzi de infanterie, 2 brigăzi de cavalerie, 1 brigadă moto, 1 brigadă de munte⁴⁰. România avea dispuse pe „Frontul de vest”, 1 armată (Armata 1), 2 corpuri de armată, 6 divizii de infanterie, 1 divizie de cavalerie, 3 brigăzi mixte munte, 1 brigadă moto⁴¹.

Bulgaria dispunea de forțe militare mai modeste, cifrate la circa 15 mari unități de diferite arme, din care, pe frontiera sa nordică erau dispuse circa 2/3 din ele. **România** avea concentrate pe „Frontul de sud” 4 divizii de infanterie, 1 divizie de cavalerie, 1 brigadă mixtă de grăniceri, 1 brigadă de cavalerie⁴². Rezultă

un raport de forțe de 2/1 pe „Frontul de est” în favoarea Uniunii Sovietice și relativ echilibrat, de 1/1, pe celelalte două.

Această situație ne-ar putea duce la concluzia că am fi putut rezista agresiunilor venite din cele trei direcții strategice, beneficiind și de avantajul unor poziții naturale – Dunărea, Nistru, Carpații. O analiză mai atentă însă evidențiază importante nuanțe. Astfel, raportul de 2/1 de pe „Frontul de est” era, practic, nerelevant, ținând cont de faptul că Uniunea Sovietică avea pregătite încă 15 mari unități pe care le putea concentra împotriva armatei române într-un răstimp de 10-15 zile⁴³. Nengajată pe alte direcții, Uniunea Sovietică putea concentra și alte forțe împotriva României, făcând ca raportul să devină 5-6/1, și chiar mai mult, în favoarea sa. Pe „Frontul de vest”, deși raportul era relativ egal, armata ungară dispunea de o superioritate de 3/1 la avioane (600 față de 200, cu cât putea interveni Marele Stat Major). Trebuia luată în calcul și intervenția armatei germane, care concentrase deja mari unități cu misiunea de a interveni în România.

Un mare dezavantaj era însă lipsa cvasitotală de rezerve. Într-un conflict pe trei direcții, Marele Stat Major trebuia să utilizeze prioritar manevra pe direcții interioare, încercând să scoată succesiv din luptă pe fiecare dintre adversari⁴⁴. De regulă, rezerva minimă pe care și-o constituia fiecare comandant era de 30% din efectivul angajat. Cum Marele Stat Major a dislocat aproape toate forțele pe cele trei „fronturi”, pentru a le acoperi, a rămas, practic, fără rezerve. Cele 10-12 mari unități necesare pentru a constitui o grupare „de manevră”, în măsură să intervină pe „frontul” amenințat, nu existau.

Examinând raportul de forțe, se ajunge la concluzia că România putea să facă față unei agresiuni declanșate simultan sau succesiv, pe una sau două direcții, respectiv, cea de vest și cea de sud, cu condiția ca Ungaria și Bulgaria să nu beneficieze de ajutorul direct al Germaniei și U.R.S.S. În situația când agresiunea ar fi fost realizată simultan pe două direcții, din care obligatoriu cea de nord-est, armata română avea capacitatea să se apere pe direcția secundară și putea întârzia înaintarea, câteva săptămâni, pe direcția principală. Țara noastră nu putea face față singură unei agresiuni

simultane pe trei sau chiar mai multe direcții, situație în care s-ar fi confruntat cu forțe sovietice, germane, ungare, bulgare, posibil și iugoslave, fără nici o posibilitate de ajutor sau de retragere, de care au beneficiat, totuși, polonezii în toamna anului 1939.

Ca atare, rezistența armată în acele condiții n-ar fi avut sorți de izbândă, nici chiar dacă armata română ar fi fost perfect dotată și instruită, iar celelalte măsuri de pregătire a teritoriului, populației și economiei ar fi fost materializate integral. Dar, armata se confrunta cu serioase neajunsuri în dotare, încadrare și instruire. Din acest punct de vedere, nedumeririle și reproșurile celor care, preconizând rezistența, luau cunoștință în iunie-august 1940, de adevărata stare de lucruri a pregătirii militare a națiunii, erau neîntemeiate. În acel moment s-a văzut limpede discrepanța enormă dintre discursul politic, oficial despre înarmare și voința de a lupta și realitatea. Ani în șir, suveranul, guvernele, partidele și oamenii politici s-au întrecut în declarații de dragoste față de oștire și de nevoile sale, subiectul fiind susceptibil de a aduce importante beneficii electorale și de imagine, fără ca ele să fie urmate și de fapte pe măsură⁴⁵. Desigur că aceasta nu era singura cauză a neajunsurilor cu care se confrunta armata, dar reprezintă una din cele mai importante.

Prin urmare, situația militară a României era de așa natură încât nici cu o armată foarte puternică și bine dotată n-ar fi fost capabilă să depășească pericolele. Credem, însă, că un organism militar puternic ar fi cântărit mai mult în conduita adversarilor noștri și în hotărârea de a rezista cu armele agresiunilor.

Opiniile șefilor militari

În consiliile de coroană care au discutat conduita de urmat a României, toți șefii militari care au participat s-au pronunțat pentru acceptare. La primele două consilii din 27-28 iunie 1940 au participat generalii Ion Ilcuș, ministrul apărării naționale, și Florea Țenescu, șeful Marelui Stat Major, precum și Victor Slăvescu, ministrul înzestrării armatei. Iată cum rezumă Gh. Tătărescu, primul ministru, spusele lor: „Acestia, în fraze sobre, expun un punct de vedere comun: de va fi

Gheorghe Tătărescu, prim ministru

nevoie, armata se va bate, dar se va bate într-o disproporție de forțe care nu poate lăsa nici o îndoială asupra sfârșitului”. Același om politic și-a expus opinia sa: „La sfârșitul dezbaterilor arăt imposibilitatea rezistenței împotriva armatei Sovietelor și demonstrez consecințele unei asemenea rezistențe: distrugerea completă a propriei noastre armate, cotopirea vertiginosă a țării și distrugerea statului român. Pun, de asemenea, în lumină imposibilitatea unei retrageri a armatei, sfârșind prin a apăsa asupra necesității menținerii intacte a forțelor noastre militare până în ceasul final al războiului. În concluzie, cer și Consiliul aprobă ca guvernul, în răspunsul său, să confirme primirea ultimatumului și să ceară fixarea locului unde trebuia să trimitem negociatorii reprezentând statul român. Urmăream în chipul acesta să facem o ultimă tentativă pentru a deschide calea discuțiilor și să câștigăm câteva zile pentru a putea evacua în ordine armata, autoritățile, precum și populația românească ce n-ar fi voit să rămână sub regimul de ocupație rus”⁴⁶.

Generalul Florea Țenescu a declarat că armata își va face datoria, dar a stăruit asupra inegalității forțelor ce aveau să se înfrunte. El „a conchis că armata noastră ar putea rezista o vreme, retrăgându-se pe Siret, numai dacă ar putea conta pe sprijinul ulterior al unei mari armate aliate, pusă în mișcare de crearea unui front politic, care ar crea un front militar. Fără acest sprijin, șeful Marelui Stat Major este de părere să acceptăm ultimatumul, pentru a nu fi obligați să cedăm mâine mai mult decât ni se cere astăzi”⁴⁷.

La cele de la sfârșitul lunii august 1940 au participat contraamiralul Nicolae Păiș, ministrul Aerului și Marinei, generalul Gh. Mihail, șeful Marelui Stat Major, inginer Mihail Priboianu, ministrul Înzestrării Armatei. Contraamiralul M. Păiș a spus: „Sire, pentru existența unei națiuni trebuie patru elemente: un teritoriu, o armată, un guvern și un rege. Prin acceptarea arbitrajului avem posibilitatea să menținem națiunea română mai departe, ca să găsim locul unde să menținem aceste patru elemente, unde să ne dezvoltăm, pentru ca în viitor să putem să ne refacem”⁴⁸.

**General de corp de armata Ioan Ilcuș,
Ministru al Apărării Naționale
în perioada 21 septembrie 1939 – 4 iulie 1940**

Generalul Gheorghe Mihail a declarat: „Sire, spiritul oștirii este pentru a se bate. Acest spirit însă trebuie stăpânit, față de situația materială a oștirii și față de numărul celor cu care vom avea de luptat, ungurii și rușii. Pe unguri îi putem bate; pe ruși îi putem stăpâni câțva timp, pe urmă suntem dați înapoi. În concluzie, suntem pentru a primi acest arbitraj și a se stăpâni spiritul așa de agresiv al oștirii noastre, în interesul păstrării ființei statului român”⁴⁹. În amintirile sale, generalul Mihail a arătat că, înaintea Consiliului de coroană, s-a consultat cu subordonații săi de la Marele Stat Major, care au fost de acord. „Prin urmare – sublinia el – era vocea Marelui Stat Major, deci, a armatei, pentru arbitraj”⁵⁰. Afirmatia lui este, însă, contrazisă de atitudinea multor ofițeri și soldați care nu înțelegeau această nouă cedare și această nouă umilință.

Semnalăm că, la 25 august 1940, Gheorghe Mihail, proaspăt numit șef al Marelui Stat Major, declarase că „politica se poate baza pe armată fără nici o rezervă, în același timp găsind și sprijinul necalificat la populația din Transilvania. Armata este bine instruită, cu un moral nezdruccinat și hotărâtă să acționeze, așa încât este gata să apere teritoriul național”⁵¹.

Pentru înțelegerea semnificației factorului militar, evidențiem și opinia delegației române care se găsea la Viena la sfârșitul lunii august. Reprezentanții români, deși nu au fost consultați, au trimis o telegramă în țară, condiționând acceptarea Dictatului de la Viena de răspunsul afirmativ al conducerii militare la întrebarea dacă o rezistență armată cu perspective de succes de lungă durată pe mai multe fronturi este asigurată. În caz de răspuns negativ cei doi, Mihail Manoilescu și Valer Pop, se pronunțau pentru cedare⁵².

Șefii militari au optat fără nici o excepție pentru acceptare, argumentând aceasta prin două lucruri reale – situația militară deosebit de grea, respectiv raportul de forțe complet nefavorabil, și nepregătirea armatei. Desigur că atitudinea lor, argumentația adusă, a contat în luarea deciziei de acceptare a actelor de forță. Dar este greu de spus cât, deoarece hotărârea adoptată avea la bază și alte elemente, între care se detașează consecințele rezistenței, reliefate de cei care au optat pentru cedare: desființarea statului, a armatei, dezintegrarea

clasei politice; un aspru regim de exploatare națională a românilor, perspectiva incertă a refacerii structurii statale, jefuirea bogățiilor naționale etc.⁵³. Justificând decizia de cedare din perspectiva consecințelor, regele Carol al II-lea scria ulterior: „Un stat poate fi eclipsat momentan ca teritoriu, invadat fiind de inamic, dar dacă își menține organizația de stat și cel puțin o parte din forța armată, chiar dincolo de graniță, tot trăiește, și forța lui morală rămâne întreagă”⁵⁴.

Referitor la rolul factorului militar în luarea acestei grave hotărâri, unul dintre liderii politici din acel moment, Mihail Manoilescu, nota: „Pregătirea sau nepregătirea noastră miliară a avut în fapt un rol *secundar* (sublinierea în textul original – *n.n.*) în determinarea evenimentelor, fiindcă chiar dacă erau înarmați până la limita extremă a potențialului nostru și încă armata noastră nu putea rezista până la capăt într-un război cu trei fronturi, dintre care unul față de un uriaș”⁵⁵. Este o concluzie la care subscrim, reieșită din examinarea la rece a faptelor pe care le-am expus anterior, dar aceasta nu îi absolvă în totalitate de responsabilitate pe șefii militari.

Soluția „eroică”?

Dacă rezistența armată nu putea aduce pe câmpul de luptă biruința, se putea încerca și „soluția eroică”, după cum o numea Vaier Pop. În procesul elaborării deciziilor, ea a fost îmbrățișată cu vigoare de personalități ilustre. Constantin I.C. Brătianu a trimis, la 26 iunie 1940, o scrisoare a regelui Carol al II-lea în care se pronunța pentru rezistență împotriva cererilor sovietice. Cedarea, spunea omul politic liberal, va demoraliza țara și armata și va face ca revendicările maghiare și bulgare să nu poată fi stăvilit. „România Mare, distrusă din lașitate – se spunea în încheiere – va face ca situația Maiestății Voastre să devină foarte gravă și orice solidarizare a tuturor românilor cu o hotărâre de o atare natură devine imposibilă”⁵⁶.

În ședințele Consiliului de Coroană s-a relevat situația geopolitică imposibilă, insistându-se pe necesitatea rezistenței ca unică soluție morală pentru o națiune. Mihail Popovici, la 30 august 1940, sublinia că „o națiune nu trăiește

numai din părți materiale, dar și din părți morale. Nu se poate ca un popor de 16 milioane să permită să se împartă țara lui și să ajungă la nimic, fără să verse o picătură de sânge? Este cu puțință aceasta? Cum vor putea generațiile viitoare să trăiască cu o astfel de istorie? Nicio-dată în istoria românească nu s-a putut scrie o pagină așa de tristă ca pagina aceasta⁵⁷. Silviu Dragomir releva, la rândul său, tot în aceeași ședință, că România se găsea în situația tragică a lui Constantin Brâncoveanu: „dăm un copil după celălalt și nu refuzăm să ne convertim”⁵⁸.

S-a mai adus în discuție și rezistența finlandeză, din anii 1939-1940. Credem însă că între „cazul românesc” și cel „finlandez” nu poate fi pus semnul egalității, tocmai din cauza pozițiilor geostrategice diferite. Finlanda s-a confruntat cu un singur dușman, beneficiind de neutralitatea vecinilor săi, în schimb România era, practic, încercuită. Pozițiile strategice importante, Carpații Orientali, gurile Dunării și marile resurse economice (petrol, cereale, alte materii prime) făceau din România o țară râvnită atât de U.R.S.S., cât și de Germania. S-a propus, de asemenea, și utilizarea petrolului ca mijloc de presiune la Berlin pentru a-l obliga la o atitudine mai fermă față de sovietici. Apreciem că aceasta a fost o soluție ce se impunea mai mult în iunie 1940; ulterior, ea s-a demonetizat parțial prin cedările față de germani în perioada 1939-1940.

Concluzii

Raporturile dintre politic și militar au fost analizate amplu de-a lungul timpului, inclusiv în epocă⁵⁹. De regulă, militarul este subordonat politicului, Clausewitz dând o definiție celebră a acestui raport: „Războiul este continuarea politicii cu alte mijloace”. Pornind de aici, obligațiile elementare ale factorului politic față de factorul militar sunt cel puțin două: asigurarea armatei cu tot ce îi este necesar pentru a-și îndeplini menirea (în cazul României, apărarea statului național unitar); evitarea, din partea politicii interne și externe, de a pune armata în situații-limită și a-i cere imposibilul. Trebuie să constatăm că factorul politic românesc nu s-a conformat, în vara anului 1940, acestor obligații, le-am numi noi, elementare.

Neținând cont de principiul fundamental că ceea ce contează în primul rând este forța proprie, nevoile armatei, ale apărării țării au fost neglijate și amânate ani în șir, astfel că, la „momentul adevărului”, nepregătirea noastră militară a fost un argument al cedării. Nici cealaltă obligație nu a fost respectată în totalitate. Scopurile, presiunile și preparativele sovietice față de Basarabia au fost cunoscute bine și din timp, iar organele de specialitate românești au dat informații ample. Marele Stat Major și alte comandamente au propus unele măsuri, totodată, precizarea hotărârii ce o va adopta statul român. Nu s-a dat curs nici unei sugestii, ba mai mult, armatei după prima notă ultimativă, i s-a indicat rezistență pentru ca în decurs de câteva ore doar să fie pusă într-o situație umilitoare, nemaîntâlnită în istoria sa. Inconsecvențele conducerii politice nu s-au oprit aici. S-a argumentat cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei prin necesitatea păstrării Ardealului. Dar în momentul când s-a pus problema apărării lui, răspunsul a fost o nouă cedare. Non-combat-ul de la sfârșitul lunii iunie 1940 a generat, astfel, într-un adevărat principiu al dominoului, celelalte cedări, printre victime fiind și armata, căreia nu i s-a oferit prilejul, așa cum spuneam, să-și îndeplinească misiunea fundamentală, să se exprime pe câmpul de luptă. O mare parte îi revine lui Carol al II-lea și, în chip firesc, el nu putea supraviețui seismului provocat de prăbușirea României Mari. Deși prin măsurile luate în luna februarie 1938, Carol al II-lea și-a instituit regimul său personal, devenind principalul factor de guvernare, el s-a ascuns în spatele deciziilor Consiliului de Coroană. Mai mult, în ziua de 27 iunie 1940, întrucât opțiunile în favoarea rezistenței se prefigurau a fi majoritare, el a convocat o a doua ședință a Consiliului de Coroană, în care balanța s-a înclinat în favoarea cedării. Rândurile sale din jurnal care arată drama sa sufletească, trăită împreună cu metresa sa, Elena Lupescu, sunt pentru istorie și nu reflectă starea de spirit și dorința sa de a încerca o minimă rezistență împotriva agresiunii sovietice. În istoriografie există și ipoteza potrivit căreia, monarhul în înțelegere cu șeful Marelui Stat Major, generalul Florea Țenescu, ar fi manipulat cifrele forțelor sovietice, exagerând pericolul pe care acestea în reprezentau.

După cum s-a acreditat, relativ recent, ideea unei posibile înțelegeri între Carol al II-lea și Ungaria, intervenită în 1930, când fostul prinț moștenitor a ocupat tronul, înlăturându-l pe fiul său, Mihai, ce domnea sub o regență, fiind minor. În schimbul unei conduite pașnice a Budapestei, Carol al II-lea era dispus să satisfacă anumite pretenții teritoriale ale Ungariei⁶⁰.

În 1940 s-a decis acceptarea actelor de forță fără ca această soluție să întrunească adeziunea unanimă a clasei politice și a opiniei publice. Atunci, ca și în perioadele ce au urmat, opțiunile și părerile au fost împărțite, nu puțini fiind aceia care ar fi dorit a doua cale. Această bipolaritate a opțiunilor și căilor de urmat, întâlnită și în perioadele anterioare, cum ar fi de pildă în timpul Primului Război Mondial, reflectă, după opinia noastră, poziția geopolitică și geostrategică precară a României, situată, așa cum se știe foarte bine, între cele două Europe – peninsulară și continentală într-un „spațiu critic”, la un *trio confinium*, după expresia celebră a lui Simion Mehedinți, unde s-au intersectat atâtea și atâtea interese.

NOTE

¹ Pentru politica externă a României în perioada interbelică a se vedea, *Istoria Românilor, vol VIII, România Întregită (1918-1940)*, ediția a doua revăzută și adăugită, coordonator: prof. univ. Ioan Scurtu, secretar științific: prof. univ. Petre Otu, Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 465-658.

² Maria Georgescu, *România, Franța și securitatea europeană în anii '20. Speranțe și iluzii*, Editura Militară, București, 2004.

³ Take Ionescu, *La Petite Entente*, București, 1922; Florin Codrescu, *La Petite Entente*, tom I, Paris, 1930; Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1968, ediția a II-a, București, 1997; Mihai Retegan, *În balanța forțelor. Alianțe militare românești interbelice*, București, 1997.

⁴ Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972; Alexandru Oșca, Gheorghe Niculescu, *Tratate, convenții și protocoale secrete (1934-1939)*, Pitești, 1994.

⁵ Din bogata bibliografie aferentă acestei problematici semnalăm: Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, București, 1991; Florin Anghel, *Construirea sistemului „Cordon Sanitaire”. Relații româno-polone. 1919-1926*, Cluj-Napoca, 2003. Daniel Hrenciuc, *România și Polonia 1918-1931. Relații politice, di-*

plomatice și militare, Rădăuți, 2003. Idem, *România și Polonia. 1932-1939. Relații politice și diplomatice*, Suceava, 2005, etc.

⁶ Prof. univ. dr. Viorica Moisuc, *România și Criza cehoslovacă. Documente, septembrie 1938*, Historia, București, 2010.

⁷ Pentru situația României în perioada ce a urmat încheierii acordului germano-sovietic a se vedea: Florin Constantiu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991; Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente și consecințe*, Iași, 1998.

⁸ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Culegere de documente, Chișinău, 1991, p. 5-7; *De la Marea Baltică la Marea Neagră, 1939-1940 (Studiu și documente privind negocierea, încheierea și aplicarea Pactului Ribbentrop-Molotov)*, editori: Ion Șișcanu, Daniela Șișcanu, Chișinău, 2019, p.113.

⁹ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, revăzută și adăugită, București, 2011, p.355.

¹⁰ Carol al II-lea, regele României, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, vol. 1 (1939-1940)*, ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, Casa de Editură și Presă „Șansa” S.R.L., București, 1996, p. 176-182.

¹¹ Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916-1939*, ediție îngrijită și prefăcută de dr. Al. Gh. Savu, Humanitas, București, 1990, p. 425.

¹² A se vedea *Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938 – martie 1940)*, București, 1980; Eliza Campus, *Din politica externă a României (1913-1947)*, București 1980; eadem, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972; Cătălin Calafeteanu, *România și „Micile Puteri” vecine (1940-1944)*, București, Editura Enciclopedică, 2011 etc.

¹³ Rebeca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940, traducere de Cristina Aboboaie, Polirom, Iași, 2003.*

¹⁴ Silviu Miloiu, *O istorie a Europei nordice și baltice, vol. I. De la Epoca naționalismului la „Războiul Rece”*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2004; *De la Marea Baltică la Marea Neagră, 1939-1940 (Studiu și documente privind negocierea, încheierea și aplicarea Pactului Ribbentrop-Molotov)...*, p..203-273.

¹⁵ Emilian Bold, *Din Istoria celui de-al Doilea Război Mondial, Războiul de iarnă sovieto-finlandez (30 noiembrie 1939 – 12 martie 1940)*, Universitas XXI, Iași, 2002. Carl Gustaf Emil Mannerheim, Mareșalul Finlandei, *Memorii*, Cuvânt înainte de generalul-locotenent Ermei Kanninen, președintele de onoare al Comisiei Finlandeze de Istorie Militară, traducerea: Teodor Atanasiu, ediție îngrijită de: Dumitru Preda, Adrian Pandeia, Editura Militară,

București, 2003; *De la Marea Baltică la Marea Neagră, 1939-1940 (Studiu și documente privind negocierea, încheierea și aplicarea Pactului Ribbentrop-Molotov)*..., p. 171-203.

¹⁶ *Relațiile româno-sovietice. Documente, vol. II 1935-1941*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003, p. 295.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. al II-lea. 1938-1940, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1993, p. 215-216.

¹⁹ *Relațiile româno-sovietice. Documente, vol. II 1935-1941*,..... p. 297-298.

²⁰ Ibidem, p. 300-302.

²¹ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice centrale (în continuare se va cita S.A.N.I.C.), fond Vasile Stoica, dosar nr.1/73, f. 120.

²² *De la Marea Baltică la Marea Neagră, 1939-1940 (Studiu și documente privind negocierea, încheierea și aplicarea Pactului Ribbentrop-Molotov)*..., p. 58-59.

²³ *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia*..., p. 50-73.

²⁴ Ion Șiscanu, *Raptul Basarabiei. 1940*, Editura Ago Dacia, Chișinău, 1993, p. 19.

²⁵ *Studiu referitor la operațiunile militare ce au avut loc cu prilejul pierderii Basarabiei, Bucovinei de nord, Ardealului de nord și Cadrilaterului*, elaborat de Marele Stat Major în anul 1941, p. 13-16. (în continuare se va cita *Studiu*).

²⁶ Vitalie Văratec, *Preliminarii la raptul Basarabiei și nordului Bucovinei. 1938-1940*, Editura Libra, București, 2000, p. 273-405.

²⁷ Arhivele Militare Român (A.M.R.), fond Microfilme, rola P. II 1.975, cadrul 432.

²⁸ Ibidem, fond 948, dosar nr. 1066, f. 44.

²⁹ Ibidem, dosar nr. 531, f. 134.

³⁰ Ibidem, f. 135.

³¹ Ibidem, dosar nr. 1066, f. 49.

³² Dr. Petru Cazacu, *M.S. Regele Carol al II-lea și Basarabia*, în „Revista Fundațiilor Regale”, iunie 1940, p. 650.

³³ Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, prefață de Florin Dobrinescu, Institutul European, 1995, p. 64.

³⁴ Carol al II-lea, *În zodia satanei*, Editura Universitas, București, 1994, p. 131.

³⁵ Direcțiile de nord și de est se intersectau pe „Frontul de est”.

³⁶ A.M.R., fond 948, dosar nr. 455, f. 220.

³⁷ Ibidem, fond Microfilme, rola P. II 1. 975, ca-

drul 30.

³⁸ *Studiu*..., p. 55-56.

³⁹ A.M.R., fond 948, dosar nr. 1066, f. 20-21.

⁴⁰ Ibidem, fond Microfilme, rola P. II 1. 975, cadrul 30

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ *Studiu*..., p. 17.

⁴⁴ A.M.R., fond Microfilme, rola P. II 1. 974, cadrele 735-736.

⁴⁵ A se vedea General Paul Teodorescu, *Aviația și Marina sub M.S. Regele Carol al II-lea*, „Revista Fundațiilor Regale”, nr. 6, 1 iunie 1940, p. 603-612; General Nic. Sc. Stoenescu, *Armata în ultimii zece ani*, Idem, p. 611-621; colonel D. Cantea, *M.S. Regele Carol al II-lea și doctrina de război*, Idem, p. 622-629.

⁴⁶ Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, ediție de Șerban Tanasoca, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 93-94.; A se vedea și memoriul său: *Evacuarea Basarabiei și Bucovinei de Nord*, Craiova, 1940.

⁴⁷ Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Editura Junimea, Iași, 1991, p. 179-180.

⁴⁸ *Ion Mamina, Consilii de Coroană*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 235.

⁴⁹ Ibidem, p. 218.

⁵⁰ Neculai Moghior, Ion Dănilă, Leonida Moise, Generalul Gheorghe Mihail. *Amintiri*, București, f.a., p. 101.

⁵¹ Constantin Olteanu, *Evoluția conceptului de putere armată la români*, Editura Militară, București, 1985, p. 251.

⁵² Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal (1940)*, pregătire pentru tipar și prezentare – Nicolae Mares, Editura Colosseum, București, 1990, p. 180.

⁵³ Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii iulie-august 1940*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 274-285.

⁵⁴ Carol al II-lea, *În zodia Satanei*..., p. 133.

⁵⁵ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 284.

⁵⁶ C. I. C. Brătianu, *Carol al II-lea, Ion Antonescu, Amintiri, documente, corespondență*, cuvânt înainte, note îngrijire de ediție, indici de Ion Ardeleanu, Editura Forum SRL, București, 1992, p. 95.

⁵⁷ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 237.

⁵⁸ Ibidem, p. 236.

⁵⁹ A se vedea Vintilă Teodorescu, „*Politic și militar*”, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul VII, octombrie 1940, p. 190-204.

⁶⁰ Petre Otu, A încheiat Carol II un acord cu Budapesta în 1930?, „Magazin Istoric” nr. 6, iunie 2020, p. 23-26.

PRĂBUȘIREA DIN INTERIOR

ION M. IONIȚĂ *

Abstract

How could a state and its leadership abandon without resistance millions of its citizens and almost a third of its territory, like Romania did in 1940? It's a disturbing question and simply blaming the external factors is not sufficient, nor fair to the Romanian society. The events from the summer of 1940 are all the more shocking considering that the regime the King himself and his regime were pushing the pedal of nationalism, promising the citizens of Greater Romania that every swath of land will be defended under any circumstances, at any cost.

Keywords: Romania, 1940, Bessarabia, USSR, Carol II, Nazi Germany

Cum s-a ajuns ca un stat și elitele lui conducătoare să cedeze fără rezistență, milioane de cetățeni și aproape o treime din teritoriu, așa cum a făcut România în 1940? Este o întrebare tulburătoare, iar răspunsul care duce numai în direcția factorilor externi nu este nici suficient, nici corect pentru societatea românească. Evenimentele din vara lui 1940 sunt cu atât mai șocante, cu cât regimul lui Carol al II-lea și Regele însuși nu făceau altceva decât să apese pedala naționalismului și să-i asigure pe toți oamenii trăitori între granițele României Mari, că fiecare brazdă de pământ va fi apărată, în orice condiții, cu orice preț. Regimul își arăta voința declarată în acest sens de câte ori avea ocazia, prin defilări, uniforme, discursuri patriotice și, în mod direct, prin militarizarea statului. Părea că regimul de dictatură personală al Regelui se justifică printr-un singur scop, apărarea țării în vremuri în care devenea evident că granițele vor fi în primejdie și lumea se va arunca într-un nou război.

După realizarea Unirii de la 1 Decembrie 1918, România pornea cu toate șansele în epoca atât de promițătoare ce se deschidea unei lumi ieșite din

catastrofa primei conflagrații mondiale. Idealul național fusese împlinit, energiile puteau fi concentrate pentru modernizarea și dezvoltarea națiunii. Provinciile aduse acasă veneau cu resurse umane și economice, țara aproape se dublase.

Din păcate, startul a fost extrem de greu. Costul războiului, pierderile umane, devastarea teritoriului, distrugerea exploatațiilor de petrol, creșterea datoriei naționale, cheltuielile realizării unificării, au dus România într-o stare economică sensibil inferioară celei a Vechiului Regat de dinainte de 1914. A fost nevoie de aproape 20 de ani pentru a se ajunge la ritmuri de dezvoltare pe măsura potențialului, dar deja decalajele față de statele Europei Centrale, ca să nu mai vorbim despre Occident, crescuseră semnificativ.

Din punct de vedere politic, Monarhia, consolidată și încă odată legitimată de succesul de la 1 Decembrie, se confruntă, însă, cu o criză dinastică prin renunțarea Principelui Carol la calitatea de moștenitor al tronului. Lovitura destinului vine în 1927, când sunt răpuși fulgerător de boală în decurs de câteva luni, Regele Ferdinand și premierul Ion

* Redactor-șef revista Historia.

I.C. Brătianu. Cei doi piloni pe care se baza între-
gul eșafodaj politic se prăbușesc, iar soluția găsită
se va dovedi nefuncțională. Prin Constituția din
1923, rolul Regelui rămâne acela de factor politic
decisiv. Prin implicarea directă în viața politică Re-
gele, în mod practic, nu putea fi substituit. Mai mul-
tă distanță între Rege și viața politică, după model
britanic, poate ar fi prevenit situații limită, de genul
celor care apar într-o criză dinastică, de exemplu.
Dar, având succesiunea asigurată, prin Carol și apoi
prin fiul său Mihai, Monarhia se putea considera la
adăpost din acest punct de vedere.

Lebăda neagră s-a dovedit a fi modul în care
Principele Carol și-a înțeles responsabilitățile, ale-
gând între tron și plecarea în exil alături de Elena
Lupescu, cea de a doua cale. Inconstanța Principelui
era cunoscută, mai avusese tentative de renunțare
la prerogativele de Moștenitor al Tronului, tot din
rațiuni amoroase. Fusesse convins de părinți să revin-
nă asupra deciziei, dar, în 1925, era hotărât în mod
„definitiv”.

După doi ani, în 1927, situația se schimbă, însă,
dramatic, Mihai devine Rege la numai 6 ani și se
instituie Regența. Regina Maria este soasă din
joc, Regența este o considerată o victorie a lui Io-
nel Brătianu care o domină. Dar moartea marelui
lider liberal schimbă din nou lucrurile. Rămasă și
fără personalitatea care stăpânise viața politică ro-
mânească atâția ani, țara nu poate fi guvernată de
o Regență slabă, alcătuită din personaje care nu se
puteau impune sau nici măcar nu își doreau să joace
vreun rol politic, precum Principele Nicolae. Dacă
Regele Ferdinand ar mai fi trăit până aproape de
majoratul nepotului său Mihai sau Ionel Brătianu ar
mai fi continuat să-și spună cuvântul pe scena poli-
tică, vidul de autoritate ar fi fost evitat. Dar, simțind
că situația s-a întors în favoarea sa, Carol își va face
reîntoarcerea detronându-l pe propriul său fiu, și
evenimentele iau, din nou, cu totul alt curs.

Zece ani mai târziu, în dimineața de 27 iunie
1940, Regele Carol al II-lea asista, la Palatul Re-
gal, la examenul de bacalaureat al fiului său Mihai,
așa cum și notează în jurnalul său. După orele de
examinare, Regele este satisfăcut de rezultat și are
timp să participe la dejunul cu profesorii, felicitan-
du-i pentru eforturile depuse. Părea ca orice tată
emoționat și bucuros, într-un moment important în
viața fiului său. Amabilitățile odată încheiate, Regele
a trecut la partea a doua a zilei, conștând în ședința
Consiliului de Coroană. Pe ordinea de zi, un singur
punct, ultimatumul sovietic prin care Stalin cerea
cedarea către URSS a Basarabiei și a Bucovinei de
Nord. Regele primise telegrama de la Moscova în
cursul nopții. Cu câteva ore înainte, în seara zilei de
26 iunie, Molotov îi prezentase textul ultimatumu-
lui ministrului plenipotențiar român la Moscova,

Gheorghe Davidescu, precizându-i ferm că așteaptă
răspunsul în 24 de ore. Stalin pune astfel în aplicare
înțelegerea cu Hitler cuprinsă în Pactul Ribbentrop-
Molotov semnat pe 23 august 1939 la Moscova.

În timpul scurs între primirea telegramelor și
convocarea Consiliului de Coroană, pus în fața
unei probleme existențiale pentru stat, Regele nu-și
schimbă programul, nu cere imediat Guvernului și
Armatei să se reunească de urgență! Avea de dat un
răspuns crucial pentru destinul țării, pentru viața a
milioane de români. Nu, se întâlnește cu un orga-
nism consultativ, Consiliul de Coroană, după prânz.

De fapt, starea de spirit era deja conturată, ceda-
rea în fața amenințării sovietice. Prezentarea făcută
de Armată este jalnică. Nici urmă de rezistență, ni-
cio dorință de apărare. Brazdele de pământ, „sacre”
cu câteva luni în urmă, puteau fi acum cedate fără
un foc de armă. Consiliul este de fapt o scenetă, ju-
cată în două acte, pentru că, prima întâlnire fiind
neconcludentă, se mai organizează încă una, pe
seară, când adepții rezistenței rămân și mai puțini.
Regele a obținut paravanul pe care și l-a dorit. Su-
veranul care vorbea la fiecare paradă numai despre
apărarea fiecărei palme de pământ, poate da vina pe
lașitatea consilierilor săi. Votul din a doua ședință,
19 pentru acceptarea ultimatumului, 6 împotriva și
unul „expectativ” îl face să spună că am făcut o mare
greșeală, dar atât. România comunică la Moscova că
se supune condițiilor sovietice.

Așa s-a petrecut ziua în care România de la 1
Decembrie 1918 a încetat să existe. Pe străzi, oa-
menii au îngenunchiat și s-au rugat, pentru că era
singurul lucru pe care puteau să-l mai facă. La Palat,
după Consiliul de Coroană, s-au împărțit noile pos-
turi ministeriale. Regele încheie noaptea consolân-
du-se în brațele Dudui care se arată și ea îndurerată
de cele petrecute.

Dar cedarea nu s-a făcut pentru că un Consiliu
de Coroană a decis astfel. Între granițele sale, statul
se prăbușise demult. Regele și camarila sa se trans-
formaseră într-o elită extractivă care scotea dividen-
de din tot ce se putea, în primul rând din contractele
publice, bineînțeles, achizițiile armatei fiind pe un
loc de frunte. Corupția instituționalizată măcinase
fundațiile pe care ar fi trebuit să stea statul. Aduși
pentru prima oară împreună între granițele aceleași
țări, mulți dintre locuitorii provinciilor reunite au
resimțit o administrație de slabă calitate, pusă pe că-
pătuială. Încet, încet, instituțiile au devenit instru-
mente personale în mâinile Regelui, ale amantei sale
și a executanților acestora.

Regele a avut vechile lui planuri de preluare per-
sonală a puterii la care nu a renunțat niciodată, ci
numai a așteptat momentele favorabile. Dar suve-
ranul nu a pierdut niciun prilej în deceniul petrecut
la cârma României de a cultiva disensiunile dintre

oamenii politici, de a le specula slăbiciunile și de a săpa la temelia democrației, așa cum arăta ea la acel moment. Ca să ajungă miniștri sau premieri, oamenii politici știau că drumul trece prin sufrageria Regelui și făceau toate compromisurile pe care le considerau necesare, cu rare excepții.

Puterea de dragul puterii și a avantajelor oferite de aceasta a fost motorul unei vieți politice departe de idealurile și de sacrificiile generației care făcuse Unirea. Regele a înlocuit lipsa de substanță, de orizont și de proiect a întregului eșafodaj pe care îl patrona cu o gigantică operațiune de propagandă. La fel cum a cumpărat și a manipulat oameni politici, a obținut și sprijinul unei generații excepționale de intelectuali, înrolați în mecanismul de preamărare a personalității regale. Omagiul suprem a venit la aniversarea a 10 de la urcarea pe tron, cu doar câteva săptămâni înainte de cedarea Basarabiei și de sfârșitul României Mari. „Omagiul” conducătorului a rămas o practică a tuturor dictaturilor ce au urmat, dusă pe noi „culmi” în vremurile lui Nicolae Ceaușescu. Dar inspirația din epoca lui Carol al II-lea a rămas definitivă, schimbând doar ceea ce era de schimbat.

Propaganda, poleiala realității, acoperirea devalizării statului prin excesul de festivism și discursuri fără acoperire nu vor mai fi de niciun folos în momentele dureroase din vara lui 1940. Națiunea va constata șocată că nimic din ceea ce se spunea nu putea fi pus în practică. Izolarea internațională a României care, în urma prăbușirii Franței, nu mai putea conta pe ajutorul Aliaților, avea un corespondent la fel de catastrofal în prăbușirea din interior. Elitele nu mai aveau nici voința politică de a rezista, nici capacitatea analitică de a căuta și cele mai slabe șanse, dacă nu de salvare, cel puțin de limitare a dezastrului.

Chiar dacă România se afla într-o situație disperată, mai existau lucruri de analizat. Decidenții de la București au ignorat total cartea geostrategică a petrolului românesc. Pentru Germania, asigurarea

resurselor de petrol era esențială în purtarea pe mai departe a războiului. Hitler, spre deosebire de unii dintre generalii săi, era extrem de preocupat de acest lucru. Venirea rușilor prea aproape de zona petroliferă a României, iar ocuparea țării și privarea armatei germane de resursa românească de petrol erau neacceptabile pentru Führer. Cum ar fi reacționat Germania dacă România ar fi opus rezistență? Ar fi lăsat URSS să ocupe întreaga țară? Când Stalin l-a informat despre punerea în aplicare a aspectelor convenite Pactul Ribbentrop-Molotov, Hitler a reacționat în fața pretențiilor URSS de a ocupa în întregime și Bucovina, iar URSS s-a limitat la partea de nord a provinciei. Stalin nu își dorea să-l ostilizeze pe Hitler, considerând că mai are nevoie de timp pentru înarmare, politică pe care a promovat-o asiduu până la invazia germană din iunie 1941. Nu au știut Regele și politicienii săi că petrolul este important? Bineînțeles că știau din moment ce interesele Germaniei în România fuseseră exprimate cât se poate de clar. Și atunci, de ce nu au analizat toate variantele?

Anularea democrației atâta cât era, proasta administrație, violența politică, ascensiunea formațiunilor totalitare, antisemite și xenofobe, instaurarea dictaturii, cleptocrația, corupția instituționalizată, propaganda din ce în ce mai desprinsă de realitate, toate dovedesc că Regimul ajunsese la capăt, la momentul adevărului. Etosul care dusesese la înfăptuirea României Mari se pierduse, cu gândul că ceea ce ni se cuvine ne este garantat pentru totdeauna. La primul șoc, tencuiala a căzut și structura de rezistență a statului grav afectată a ieșit la iveală.

Dincolo de evoluțiile geostrategice, de pierderea alianțelor și de pulverizarea ordinii mondiale, proasta guvernare își spusese un cuvânt greu în aducerea României în incapacitate să se apere. Lecția rămâne valabilă. Reziliența se construiește din interior, în mod sistematic, pe termen lung și în mod responsabil.

NICOVALA GERMANĂ ȘI BAROSUL SOVIETIC. PIERDEREA BASARABIEI ÎNTRE ILUZII NAȚIONALE ȘI REALITĂȚI GEOPOLITICE

MANUEL STĂNESCU *

Abstract

The reality de jure recognized by the Treaty of Trianon collapsed after only 22 years. The shock of the territorial losses from the summer of 1940 is also for the current generations one of the turning points in the history of the Romanian nation. Out of the need not to repeat the mistakes of the past, specialists and public opinion sought to identify the causes that led to the country's inability to defend itself in the face of political and military aggression. Were the internal factors determining or the geopolitical dynamics of the old continent, especially relations between Germany and the Soviet Union, would it have been impossible to change through a more coherent domestic policy from the point of view of defence capability? Could a skilful diplomacy have protected Romania from the moment of deep crisis of 1940? A complex problem has complex causes; however, let's try to sketch the geopolitical context in which events took place that led to the loss of Bessarabia and opened a Pandora's box that will close only in September, with the loss of southern Dobruja.

Keywords: Romania, territorial losses of 1940, Bessarabia, Ribbentrop-Molotov Pact, Rapallo Pact, Soviet-German relations

Realitatea recunoscută de jure prin Tratatul de la Trianon s-a prăbușit după doar 22 de ani. Șocul pierderilor teritoriale din vara anului 1940 reprezintă și pentru generațiile actuale unul dintre momentele de cumpănă din istoria națiunii române. Din nevoia de a nu repeta greșelile trecutului, specialiștii și opinia publică au căutat să identifice cauzele care au dus la incapacitatea țării de a se apăra în fața unei agresiuni politice și militare. Au fost factorii interni determinanți sau dinamica geopolitică

a bătrânului continent, în special a relațiilor dintre Germania și Uniunea Sovietică, ar fi fost imposibil de modificat printr-o politică internă mai coerentă din perspectiva capacității de apărare? O diplomatie abilă ar fi putut feri România de momentul de criză profundă din 1940? O problemă complexă are cauze pe măsură; cu toate astea, să încercăm să schițăm contextul geopolitic în care s-au derulat evenimentele care au dus la pierderea Basarabiei și au deschis o cutie a Pandorei care se va închide

* Cercetător științific, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

abia în septembrie, odată cu cedarea Cadri-laterului. Fără a avea, firește, pretenția unei reconfigurări sau reinterpretări, pentru că, așa cum spune un celebru dicton francez, „este discutabil dacă istoria se repetă sau nu, dar este sigur că istoricii se repetă unul pe altul”.

Alianța indezirabililor

La sfârșitul Primului Război Mondial au existat două țări pe care sistemul tratatelor de pace de la Versailles le-a trecut la categoria „proscriși”: Germania și Uniunea Sovietică. Germania a fost lipsită de orice capacități militare, armata fiind redusă la 100 000 de militari, iar serviciul militar obligatoriu fiind abolit, asta pentru că, prin articolul 231 al Tratatului, Berlinul fusese considerat vinovat de declanșarea războiului. Uniunea Sovietică nu a făcut obiectul unei condamnări explicite; în orice caz, regimul instaurat după noiembrie 1917 era considerat ca fiind în afara „comunității internaționale”. După eșecul intervenției aliate și al mișcării albe s-a luat decizia formării unui „cordon sanitar”, având drept puncte de sprijin Polonia și România, care să împiedice contaminarea Europei cu „virusul” comunist.

Generalul Hans von Seeckt, organizatorul Reichwehr, alături de Otto Gessler, ministrul apărării în Republica de la Weimar, la începutul anilor '20

Nu doar statutul politic al Germaniei și Uniunii Sovietice, așa cum îl stabilise Versailles-ul, a împins cele două țări spre colaborare, ci și noile realități geopolitice create de Aliați la finalul primei conflagrații mondiale. Iar în această nouă realitate „pivotal” îl constituia restaurarea Poloniei. Istoricul francez Jacques Bainville scria în 1920: „tratatul de la Versailles a legat alianța între Germania și Rusia. Nu avem dreptul să ne înșelăm. Din moment ce între Germania și Rusia se reconstituia, pe seama uneia sau a alteia, o Polonie, se stabilea comunitatea de interese și de sentimente. Germanii și rușii nu se iubesc, dar ei sunt, ca să spunem așa, complementari. Ei au nevoie să fie în contact, să schimbe produse, idei, oameni și ei nu se pot întâlni decât peste corpul statului polonez. Ei sunt mai puțin complici pentru a-și garanta unii altora bucata lor de Polonie, cât mai ales pentru a o distruge și a o împărți din nou. După înfrângerea ei, Germania trebuia să dorească în chip firesc alianța cu Rusia. Și totuși, aceasta n-ar fi fost un motiv suficient pentru ca ea să fie sigură că o va obține. Polonia pare a fi fost inventată pentru a grăbi apropierea”¹.

Politica de apropiere față de soviete a Germaniei a fost influențată de susținerea pe care aceasta se bucura în mediul politic (ministrul de externe, Walter Rathenau), în cel economic (uzinele Krupp, Blohm und Voss și Albatros Werke) și cel militar (generalul von Seeckt, noul comandant al armatei germane, care vedea un imens avantaj în faptul că Rusia Sovietică nu fusese semnatară a Tratatului de la Versailles).

Din aceste convingeri s-a născut tratatul sovieto-german semnat la Rapallo, la 16 aprilie 1922. Păstrând proporțiile, impactul acestui tratat pentru contemporani a avut caracteristicile undei de șoc dată de semnarea înțelegerii din august 1939. În lumina contextului de la începutul anilor '20, el nu surprinde și apare drept un produs firesc al percepției unor interese comune. Prin tratatul de la Rapallo cele două părți renunțau la despăgubirile de război, acordându-și reciproc clauza națiunii celei mai favorizate, restabilind legăturile diplomatice și consulare. Germania renunța la orice pretenție pentru bunurile naționalizate în urma revoluției². Ieșirea celor doi „paria” din izolare a făcut senzație în epocă și a prefigurat surpriza din 1939.

**Semnarea Tratatului de la Rapallo,
16 aprilie 1922. Al doilea din stânga
cancelarul german Joseph Wirth alături
de delegația sovietică: Leonid Krassin,
Cicerin (ministru de externe)
și Adolph Joffe**

Tratatul de la Rapallo a fost urmat, în august, de un acord mult mai important prin prevederile sale, fiind fixate cadrul și condițiile colaborării între armatele celor două state. Reichswehr-ul căpăta posibilitatea de a utiliza baze militare pentru instruire în domeniul blindatelor, aviației și războiului chimic, rezultatele urmând a fi valorificate în comun de cele două părți. O fabrică de avioane construită de firma Junkers la Fili, o altă de gaze asfixiante la Troțk (Samara), școli de aviație la Liuberti și Lipetk, toate au fost rezultatul acestui acord. Partea germană folosea drept acoperire „Societatea pentru promovarea întreprinderilor industriale”, destinată să asigure și contactele între ofițerii celor două armate (printre cei care au vizitat Uniunea Sovietică s-au aflat viitorul ministru de război al lui Hitler, feldmareșalul Werner von Blomberg, precum și viitorul general Alfred Gerstenberg, șeful misiunii militare aeriene în România și comandantul apărării antiaeriene a perimetrului petrolifer Ploiești)³.

Au existat însă și momente tensionate în relația dintre Republica de la Weimar și Uniunea Sovietică. Cu puțin timp înainte de semnarea acordurilor de la Locarno (octombrie 1925), Georghi Cicerin, comisarul pentru Afaceri Externe, s-a deplasat la Berlin pentru a-l determina pe Gustav Stresemann, ministrul de Externe german, să nu le semneze, motivând că ele ar fi avut o tentă antisovietică. Stresemann a votat acordurile și, în decembrie 1925, a semnat un acord de colaborare economică cu Sovietele. Ca și în cazul tratatului de la Rapallo, care a fost exploatat ca mijloc de șantaj contra marilor puteri Aliate, acest acord a exercitat o anumită influență asupra occidentalilor, obligați la concesiuni față de Germania, pentru ca

aceasta să nu realizeze raporturi prea strânse cu Moscova⁴.

Relațiile cu Sovietele ofereau avantaje considerabile Republicii de la Weimar, aflată sub presiunea clauzelor restrictive ale Versailles-ului, întrucât imensa piață rusească avea mare nevoie de mărfuri și tehnologie, având o structură socială și industrială rămasă în secolul al XIX-lea. La 26 aprilie 1926, la Berlin, a fost semnat un nou tratat de „prietenie și neutralitate” cu Uniunea Sovietică, care lărga baza înțelegerii de la Rapallo. Acest tratat nu intra între documentele Societății Națiunilor și, în consecință, pentru cei care susțineau

**Ministrul de externe german Walther Rathenau,
inițiatorul Tratatului de la Rapallo**

organismul de la Geneva – România, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia – el era un motiv de îngrijorare prin libertatea de a se lăsa semnatarilor săi „de a interpreta ceea ce nu se spunea formal, adică de a se pronunța asupra răspunderii conflictelor eventuale”⁵.

Tratatul din aprilie 1926 a fost reînnoit la 24 iunie 1931. Odată cu preluarea puterii de către Hitler, relațiile germano-sovietice au cunoscut o anumită stagnare, dar ar fi greșit să presupunem că instaurarea regimului nazist la 30 ianuarie 1933 a adus ruptura brutală a relațiilor dintre Berlin și Moscova. Deși judeca politica într-un mod profund ideologic, el rămânând fidel conceputului de *Lebensraum*, de cucerire și germanizare a „spațiului vital” din Est, în 1933 proaspătul cancelar era perfect conștient de slăbiciunea țării sale și înțelegea necesitatea adecvării programului său ideologic la mijloacele de care dispunea. Înainte de a se angaja într-o mișcare de forță împotriva Franței, și-a propus să lucreze inițial indirect, mai ales prin subminarea sistemului oriental de alianțe al Franței, fiind interesat mai ales de Polonia.

Dacă din perspectiva Germaniei, fie că a fost vorba de republica de la Weimar, fie de regimul nazist, putem identifica ușor interesul pentru o alianță cu Moscova, în privința Uniunii Sovietice lucrurile sunt ceva mai complexe și țin de conflictul pentru putere care a însemnat și un conflict între abordări diferite de politică externă, ambele declanșate după moartea lui Lenin. Victoria lui Stalin a însemnat adoptarea tezei privind posibilitatea construirii socialismului într-o singură țară, reasezând politica externă sovietică într-un cadru tradițional. Revoluția din 1917 a fost și o revoluție în domeniul diplomației. Apelul către popoarele altor state, ignorând guvernele, era o politică pe care Europa nu o mai cunoscute de la Revoluția Franceză. În viziunea noilor lideri ai Rusiei, securitatea țării lor depindea, în primul rând, de victoria revoluției mondiale,

Stalin a abandonat această viziune. Pentru el, securitatea Uniunii Sovietice depindea, în primul rând, de mijloacele tradiționale de politică ale oricărei mari puteri, între care un loc important revenea tradiționalei sfere de influență. Liderul sovietic și-a fundamentat acest concept și pe baza factorilor geopolitici

care au determinat politica externă a Rusiei sovietice, precum și pe propriile experiențe. Stalin a considerat că frontierele de sud ale Uniunii Sovietice rămăneau vulnerabile. El avea în vedere războiul Crimeii, intervenția franco-britanică din 1918 și acțiunile armatei albe din sudul Rusiei din 1919-1920. Pentru viitorul lider sovietic, încă din 1921 poziția statului sovietic în raport cu statele înconjurătoare era fundamentală în edificarea securității. În articolul *Partidul înainte și după preluarea puterii*, publicat în august 1921, el a abordat pentru prima oară problema existenței, cel puțin, a unui stat „vecin” sovietic: „Dacă Rusia sovietică ar fi avut ca vecin un mare stat sovietic, dezvoltat din punct de vedere industrial, sau câteva state sovietice, ea ar fi putut ușor stabili relații de colaborare cu astfel de state, pe baza schimbului de materii prime contra mașini și utilaj”⁶.

Cel care a evidențiat, pentru prima oară, această caracteristică a gândirii de politică externă a lui Stalin a fost sovietologul american Robert C. Tucker, anume atenția îndreptată asupra țărilor limitrofe. El sublinia că „încă din 1925, Stalin lua în considerare posibilitatea de intervenție a Armatei Roșii în țările vecine, ca formă a exportului de revoluție”⁷. Specialistul american avea în vedere cuvântarea rostită de Stalin la plenara C.C. al PC (b) al Uniunii Sovietice din 19 ianuarie 1925, cu ocazia discutării bugetului Armatei Roșii unde liderul sovietic a subliniat necesitatea unei Armate Roșii puternice, având în vedere contextul internațional: „În cazul unor complicații în țările care ne înconjoară, problema armatei noastre, a forței ei, a gradului ei de pregătire ni se va pune, în mod obligatoriu, ca o problemă arzătoare”⁸.

Cea mai elaborată formă a teoriei lui Stalin despre necesitatea înlocuirii „încercuirii capitaliste” cu „încercuirea socialistă” apare într-un raport prezentat la cea de-a XV-a Conferință unională a PC (b), în decembrie 1926 și consacrat luptei împotriva „opozității unite”⁹ (Troțki-Zinoviev-Kamenev). Reluând teza posibilității construirii socialismului într-o singură țară, el a reafirmat existența „încercuirii capitaliste” și, în mod firesc, absența oricărei garanții împotriva unei intervenții capitaliste, ceea ce făcea ca, în ultimă instanță, victoria socialismului în URSS să nu poată fi considerată ca definitivă. „De aceea – sublinia Stalin – pentru a învinge

definitiv trebuie să facem astfel ca proletariatul să învingă cel puțin în câteva țări. Numai atunci vom putea considera că victoria noastră este definitivă”.

Preocuparea pentru vecinătatea apropiată a fost o constantă a politicii lui Stalin. Prefigurând, până la un punct, înțelegerea sa cu Hitler din 1939, Stalin a sprijinit, indirect, lovitura de stat a lui Antanas Smetona, liderul partidului care a instituit, în 1926, o dictatură cvasifascistă în Lituania. Sprijinul acordat de Stalin nu l-a împiedicat pe Smetona să promoveze o sângeroasă represiune împotriva comuniștilor. Așa cum au arătat numeroși istorici ruși, prin sprijinul acordat lui Smetona, Moscova urmărea să blocheze încheierea unei alianțe între Estonia, Letonia și Lituania, care ar fi consolidat poziția celor trei țări baltice, agravând în același timp tensiunile dintre Polonia și Lituania¹⁰. Sprijinul acordat unui partid cvasifascist și anticomunist pentru a servi interesele de securitate ale Uniunii Sovietice din imediata vecinătate a frontierelor ei constituie un precedent lămuritor pentru înțelegerea încheierii Pactului Molotov-Ribbentrop și a consecințelor sale teritoriale.

Un deceniu după Rapallo, Uniunea Sovietică și-a întemeiat politica militară pe colaborarea cu Republica de la Weimar. În planurile de apărare ale Marelui Stat Major sovietic, atacul „lumii capitaliste” era condus de Franța, inițiativa „cruciadei” antisovietice, susținută de aliatele ei din vecinătatea URSS: Polonia, România, Țările Baltice și Finlanda. Putem ușor constata că țările care ar fi constituit o amenințare la adresa securității Uniunii Sovietice în acel moment, printr-o posibilă alăturare a lor la o eventuală acțiune militară franceză, aveau să fie incluse, toate, în înțelegerea strategică cu Germania din 1939¹¹.

Poziția față de Tratatul de la Versailles a constituit, și ea, o cale de apropiere între Germania și Uniunea Sovietică, ambele negându-l și căutând să-l anuleze. În martie 1935, Anthony Eden, pe atunci ministru de externe al Marii Britanii, făcea un turneu prin câteva capitale ale Europei, între care și Moscova. Într-o conversație cu liderul de la Kremlin, acesta i-a spus: „Acum sau mai târziu, poporul german trebuie să se elibereze de lanțurile Versailles-ului. Repet, un mare popor, ca poporul german, trebuie să se smulgă din lanțurile de la Versailles”¹².

Opinia care consideră că instaurarea regimului nazist (30 ianuarie 1933) a dus la ruptura imediată și brutală a relațiilor dintre Berlin și Moscova (așa cum fuseseră stabilite prin tratatele din 1922 și 1926) este, afirmă majoritatea specialiștilor, greșită. Stalin, deși judeca politica externă prin aceeași lentilă ideologică, era mult mai pragmatic în abordare. Nu s-a lăsat impresionat de retorica anticomunistă a național-socialiștilor, fiind convins că interesele de lungă durată mergeau spre o înțelegere sovieto-germană.

Viziunea era identică și la Berlin. La 3 februarie 1933, într-o primă consfătuire cu conducerea armatei după preluarea funcției de cancelar, Hitler și-a reafirmat hotărârea de a cuceri „spațiul vital” (*Lebensraum*) în Est și de a-l germaniza¹³. Ca și Stalin, gândea proiectele pe termen lung într-o cheie profund ideologică. Dar, aidoma liderului de la Kremlin, era conștient că obiectivul rămânea îndepărtat, având mai întâi nevoie de forța militară necesară unui asemenea demers, ceea ce îl făcea să judece pașii în termenii *Realpolitik*.

Semnala apropierea a fost dat de Hitler, la 23 martie 1933, când a exprimat dorința Reichului de a avea relații amicale și reciproc avantajoase cu Uniunea Sovietică, făcând distincție între lupta comunismului pe plan intern și raporturile interstatuale¹⁴. La 28 aprilie, ministrul de externe Konstantin von Neurath a declarat reprezentantului sovietic în Germania, Lev Kinciuk, că Germania și Uniunea Sovietică își puteau face servicii reciproce, întrucât aveau dificultăți și inamici comuni. Declarațiile au fost concretizate câteva zile mai târziu, la 5 mai, când guvernul de la Berlin a ratificat protocolul de prelungire a tratatului din 1926, semnat în 1931, dar neratificat¹⁵.

În aceeași zi, *Izvestia* a publicat un articol în care evoca tratatul de la Rapallo, releva că o atitudine amicală față de Moscova era în dezavantajul Germaniei, sublinia interesul părții sovietice pentru dezvoltarea relațiilor economice, pentru a avertiza, în final, că noul tratat „va avea semnificația dată de acțiunile concrete ale părților care l-au încheiat”¹⁶.

Dar primele semnale de bunăvoință și disponibilitate au rămas fără răspuns: Hitler dădea prioritate pactului de neagresiune cu Polonia.

În chiar ziua semnării pactului, 26 ianuarie 1934, la Moscova se deschideau lucrările Congresului al XVII-lea al Partidului Comunist (bolșevic) al URSS. În raportul de activitate al Comitetului Central, Stalin și-a exprimat foarte ferm poziția sa față de relația cu Germania. Menționând „accentuarea tendințelor revanșarde și imperialiste în Germania”, Stalin preciza: „unii oameni politici germani spun [...] că URSS se orientează acum spre Franța și Polonia, că din adversar al Tratatului de la Versailles a devenit acum un partizan al lui și că această schimbare se explică prin înscăunarea regimului fascist în Germania. Nu-i adevărat. Desigur, noi suntem departe de a ne entuziasma de regimul fascist din Germania. Dar aici nu este vorba de fascism, dacă n-ar fi decât considerentul că fascismul din Italia, de pildă, n-a împiedicat URSS să stabilească relațiile cele mai bune cu această țară”¹⁷.

Ulterior, Stalin și-a exprimat frustrarea că Berlinul se îndepărta de „spiritul de la Rapallo”: „încă înainte ca oamenii politici germani de azi să fi venit la putere și mai ales după ce au venit la putere, în Germania a început o luptă între două linii politice: între politica veche, care și-a găsit oglindirea în cunoscutele tratate ale URSS cu Germania, și politica „nouă”, care amintește în fond de politica fostului Kaiser german, care într-o vreme ocupase Ucraina și întreprinsese o campanie împotriva Lenin-gradului, după ce prefăcuse țările baltice într-o bază de atac pentru această campanie. Iar politica „nouă” prevalează în mod vădit asupra celei vechi. Nu se poate socoti întâmplător faptul că oamenii politici „noi” capătă precumpănirea în toate, pe când partizanii vechii politici au căzut în dizgrație”. Stalin a prezentat și exemple concrete: cuvântarea ministrului german al economiei, Alfred Hugenberg, la Conferința economică mondială de la Londra și declarațiile lui Alfred Rosenberg, șeful Biroului de politică externă al partidului nazist¹⁸.

Așa cum arăta istoricul Florin Constantiniu, mesajul lui Stalin era unul cât se poate de clar: 1. Existența regimului nazist în Germania nu era considerată de Kremlin un obstacol pentru continuarea spiritului de la Rapallo; 2. Dacă în Germania prelua orientarea ostilă URSS („politica nouă”), atunci Moscova era

hotărâtă să se despartă de partenerul de la Rapallo și să caute prieteni noi în Vest^{19,20}.

Testul pentru a determina direcția politicii externe germane l-a constituit propunerea făcută, la 28 martie 1934, de Uniunea Sovietică Reichului, de a încheia un pact, prin care cele două țări să garanteze securitatea și inviolabilitatea statelor baltice, adică zona amintită de Stalin în Raportul său ca fiind utilizată de cel de-al Doilea Reich pentru a ataca Leningradul. A fost ultima ofertă a Moscovei făcută Berlinului, înainte de 1939, pentru continuarea colaborării. Reichul a declinat oferta; astfel s-a încheiat prima fază de cooperare sovieto-germană aflată sub semnul Tratatului de la Rapallo.

Cu alte cuvinte, orientarea spre democrațiile occidentale și demersurile de încurajare a politicii de dezarmare promovată de Liga Națiunilor a fost departe de a fi una motivată ideologic. Iar când contextul a devenit propice, reapropierea dintre cele două state totalitare a fost, ținând cont și de evoluția relațiilor dintre cele două țări, firească.

Acordurile de la Munchen din septembrie 1938, prin care s-a decis dezmembrarea Cehoslovaciei și la care URSS nu a participat, au fost un semnal de alarmă pentru Stalin. Evenimentele din 1936-1938 au dus la un „îngheț” în relațiile germano-sovietice, dar înțelegerea anglo-franco-italo-germană reprezenta o excludere intolerabilă, în viziunea liderului de la Kremlin, a Uniunii Sovietice din arena internațională. Nevoia de a modifica contextul politic rezultat în urma conferinței de la Munchen, unul total nefavorabil sovietelor, a dus la „reînvierea” spiritului de la Rapallo. Temutul „front imperialist” împotriva Moscovei părea să fi prins viață, iar noua configurație politică – a cărei realitate era confirmată, cel puțin aparent, de vizita lui Ribbentrop la Paris, de declarația comună germano-franceză și de zvonurile privind recunoașterea dreptului Germaniei de a avea mână liberă în Est – nu putea fi decât funestă pentru Stalin. Reluarea relațiilor cu Berlinul devenea o soluție de supraviețuire²¹.

Dacă în septembrie 1938, odată cu semnarea acordului de la Munchen, Uniunea Sovietică era complet izolată pe arena internațională, în septembrie 1939 Stalin își îndeplinise cele două obiective majore de politică externă:

începutul constituirii unui glacis strategic la frontiera de vest a țării și izbucnirea conflictului între țările capitaliste. Liderul de la Kremlin nu a avut niciun merit, fiind doar beneficiarul unui context favorabil, pe care însă l-a exploatat cu multă abilitate.

Revendicările teritoriale ale lui Hitler adresate guvernului de la Varșovia au deschis criza poloneză și au spulberat configurația politică generată de acordul de la Munchen, configurație puternic zdruncinată de „lovitura de la Praga” (15 martie 1939), soldată de anexarea Cehiei de către Reich sub forma protectoratului Boemiei și Moraviei. Sub presiunea evenimentelor și a opiniei publice, guvernul Chamberlain a fost constrâns să abandoneze politica de *appeasement* față de Germania. Prima manifestare a acestei politici a fost garanția acordată Poloniei de Marea Britanie, la 31 martie 1939²².

Dar garanția acordată Poloniei nu putea avea o valoare practică decât dacă puteau să asocieze și Uniunea Sovietică. Linia Siegfried, ansamblul de fortificații construit la frontiera germano-franceză, făcea practic imposibilă invadarea teritoriului german, în timp util, de forțele aliate. Pentru ca Germania să fie descurajată de la o acțiune de forță împotriva Poloniei, era nevoie ca Hitler să știe că, în cazul unui atac, va avea de luptat nu doar cu forțele aliaților occidentali, ci și cu Armata Roșie. Un război pe două fronturi era ceea ce Hitler, obse-

dat de experiența Germaniei în Primul Război Mondial, dorea să evite cu orice preț. Hitler, la rândul său, înțelegea că doar un acord prealabil cu URSS va duce la rezolvarea în maniera dorită a crizei poloneze. În absența sprijinului acordat de Armata Roșie, era convins că putea încheia repede campania din Polonia pentru a se concentra pe frontul de Vest²³.

Criza poloneză nu doar că a scos Uniunea Sovietică din izolare, dar l-a pus pe liderul sovietic în situația lui Henric al VIII-lea, regele Angliei, în conflictul între împăratul german (și rege al Spaniei) Caro Quintul, și regele Franței, Francisc I: „Pe cine ajut eu – spunea suveranul englez – acela este puternic”²⁴. Stalin devenise peste noapte arbitru al scenei politice continentale, aflându-se în situația ideală, recomandată de Bismarck, aceea ce a avea întotdeauna „două fiare pe foc”.

Hitler nu-și făcea nici un fel de scrupule din a oferi dictatorului sovietic teritorii ce nu-i aparțineau. În consecință, între oferta anglo-franceză și cea germană, Stalin a optat rapid pentru ultima, întrucât propunerile Berlinului corespundeau pe de-a întregul intereselor Moscovei, mai exact celor două idei deja amintite: constituirea „brâului” de securitate la frontiera de vest și izbucnirea războiului între țările europene²⁵.

Contextul semnării pactului Ribbentrop-Molotov este suficient de cunoscut pentru a nu insista asupra circumstanțelor. E însă inte-

**Semnarea pactului
Ribbentrop-Molotov**

resat de precizat cum a argumentat ministerul de externe german necesitatea (grabnică) a semnării pactului. La 14 august 1939, într-un document remis ambasadorului german la Moscova, contele von Schulenburg, Ribbentrop preciza: „Divergențele ideologice dintre Germania național-socialistă și Uniunea Sovietică au fost unicul motiv din cauza căruia în anii precedenți Germania și Uniunea Sovietică s-au despărțit în două lagăre inamice, opuse unul altuia. Evenimentele din ultima perioadă au arătat, se vede, că deosebirea între concepții nu împiedică relațiile comerciale dintre cele două țări și stabilirea unor colaborări noi și amicale. [...] În realitate, interesele Germaniei și Uniunii Sovietice nu se ciocnesc nicăieri. Spațiile vitale ale Germaniei și URSS se învecinează unul cu altul, dar nu există o necesitate firească de a intra în conflict. Așadar, lipsesc motivele pentru un comportament agresiv al unei țări față de alta. Germania nu are intenții

agresive față de URSS. Guvernul imperial se călăuzește de părerea că între Marea Baltică și Marea Neagră nu există probleme care să nu poată fi reglementate întru deplina satisfacere a ambelor state. Printre aceste probleme sunt și unele legate de Marea Baltică, de țările baltice, de Polonia, de regiunile de sud-vest ș.a. În asemenea chestiuni colaborarea politică poate avea un rezultat doar pozitiv. [...] Nu există nicio îndoială că azi relațiile germano-sovietice au ajuns la un punct de cotitură în istoria lor. Hotărârile care vor fi adoptate în viitorul apropiat la Berlin și la Moscova privind aceste relații, vor avea o însemnătate decisivă pentru popoarele german și sovietic pentru mai multe generații”²⁶.

Având în vedere dinamica relațiilor sovieto-germane prezentate succint, opinia conform căreia diplomația de la București ar fi putut să evite izolarea în care s-a aflat după semnarea pactului Ribbentrop-Molotov pare difi-

Un salut cordial între ofițeri germani și sovietici, Brest, septembrie 1939

cil de argumentat. În 1939, mareșalul polonez Rydz-Smigly afirma: „cu germanii, riscăm să ne pierdem libertatea noastră, cu rușii se pierde sufletul nostru”²⁷. Desfășurarea evenimentelor a arătat că toate țările prinse ca într-o menghină între Germania și Uniunea Sovietică, indiferent de politica aleasă, s-au aflat în fața acestei dileme. Poziția geostrategică și resursele petroliere au făcut ca România să nu se poată sustrage acestui destin implacabil, afirmație valabilă, din punctul nostru de vedere, și în privința evenimentelor declanșate în iunie 1941.

NOTE

¹ *Apud* Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin, România și pactul Ribbentrop-Molotov*. București, Editura Danubius, 1991, p. 9.

² *Ibidem*, p. 12.

³ *Ibidem*, pp. 12-13.

⁴ Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *Pactul Ribbentrop-Molotov și implicațiile internaționale*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2010, p. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 18.

⁶ Laurențiu Constantiniu, *op. cit.*, pp. 75-76.

⁷ Robert C. Tucker, *Stalin in power. Revolution from above, 1929-1941*, New York-London, W. W Norton & Company, 1990, p. 49.

⁸ Laurențiu Constantiniu, *op. cit.*, p. 78.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 79.

¹¹ *Ibidem*, p. 80.

¹² M. Heller, Necrici A., *L'Utopie au pouvoir. Histoire de l'U.R.S.S. de 1917 a nous jours*, Paris, 1982, p. 270.

¹³ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 21.

¹⁴ Robert C. Tucker, *op. cit.*, p. 234.

¹⁵ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 23.

¹⁶ Robert C. Tucker, *op. cit.*, p. 234.

¹⁷ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 24.

¹⁸ *Ibidem*, p. 25.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Axel Kuhn, *Die nationalsozialistische Deutschland die Sowjetunion*, în vol. Hitler, Deutschland und die Mächte, ed. Manfred Funke, ed. a II-a, Düsseldorf, Droste, 1977, p. 646.

²¹ Pierre Renouvin, *Les crises de XXe siecle, II. De 1929 a 1945*, Paris, Hachette, 1958, p. 159.

²² Laurențiu Constantiniu, *op. cit.*, p. 86.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 55.

²⁵ Laurențiu Constantiniu, *op. cit.*, p. 87.

²⁶ Ion Șișcanu, Daniela Șișcanu (editori), *De la Marea Baltică la Marea Neagră, 1939-1940. Studii și documente privind negocierea, încheierea și aplicarea Pactului Molotov-Ribbentrop*, Chișinău, Tipografia Lexon-Prim, 2019, doc. nr. 21, p. 92.

²⁷ Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 187.

TRAGEDIA ROMÂNIEI DIN VARA ANULUI 1940 VĂZUTĂ DIN PERSPECTIVA RELAȚIILOR GERMANE-ROMÂNE LA NIVEL ÎNALT

SORIN CRISTESCU *

Abstract

In summer of 1940, as a result of Treaty of Non-Aggression between Germany and the USSR concluded on August 23rd 1939, and of rapid German victories against Poland and France in the following year, the borders of Greater Romania were amputated in favour of the Soviet Union, Hungary and Bulgaria. After 20 years of policy for maintaining the Versailles system, the Romanian leadership could not prevent this catastrophe.

Keywords: *ultimatum, crown council, annexation, Soviet occupation, second Vienna award*

Împlinirea idealului național prin crearea României Mari în anii Războiului de Întregire 1916-1919 și recunoașterea ei internațională sunt strâns legate de numele liderului liberal Ion I. C. Brătianu. Manifestările legate de Centenarul României Mari au prilejuit reanalizarea acțiunilor politice care au condus la această extraordinară realizare politică, fără drept de tăgadă cea mai măreață din istoria românilor. Elementul decisiv de care s-au legat toate celelalte a fost evoluția pe plan militar a Marelui Război. La mai puțin de două luni după izbucnirea sa, în august 1914, războiul de mișcare a cedat locul pe ambele fronturi principale, de vest și de est, unui război de poziții, în tranșee, un război de uzură în care combatanții se luptau cu sacrificii umane imense pentru cucerirea câtorva sute de metri de pământ, iar

liderii armatelor se întrebau cum ar putea reduce pierderile mari suferite zi de zi: rezistând bombardamentelor inamice în adăposturi sau trecând la acțiuni ofensive, fie chiar de scurtă durată.

În aceste condiții, diplomația ambelor tabere, a Antantei – Franța, Rusia, Marea Britanie – și a Puterilor Centrale – Germania și Austro-Ungaria – s-au văzut silite să caute febril concursul micilor puteri, folosindu-se deopotrivă de promisiuni și amenințări. Astfel a fost posibil ca premierul român Ion I.C. Brătianu să negocieze de la egal la egal cu liderii marilor puteri – pentru prima și ultima oară în istoria românilor – atât cu cei ai Antantei, care promiteau că în caz de victorie România va putea alipi Transilvania și o parte din Bucovina, cât și cu cei ai Puterilor Centrale care promiteau

* Cercetător științific gr. III, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

că la victorie România va putea alipi Basarabia, provincie românească smulsă Moldovei de Rusia la 1812.

Se știe că propunerile Antantei erau acceptate de elita politică românească deoarece se considera pe bună dreptate că monarhia austro-ungară nu va supraviețui unei înfrângeri și se va destrăma dând posibilitatea formării unor state naționale, respectiv întregirii națiunii române, pe când „Consiliul de Coroană a obiectat la ideea recuceririi Basarabiei [în cazul înfrângerii Rusiei], spunând că aceasta n-ar putea fi decât o a doua Alsacia și Lorena.”⁷¹

Acest lucru nu s-a mai întâmplat la cea de-a doua conflagrație mondială în care, dacă ne uităm pe harta participanților, vedem că liderul Germaniei naziste, Adolf Hitler, a reorganizat practic Puterile Centrale, înglobând Austria și Cehoslovacia, și aliindu-se cu Italia și aducând în sfera de dominație germană Ungaria, Bulgaria și România; numai că de data aceasta, după câteva săptămâni de operațiuni rapide, trupele germane au intrat triumfătoare în Paris, la 14 iunie 1940, iar la începutul lui octombrie 1941 se aflau în fața Moscovei, așadar la o distanță în linie dreaptă de 2.500 km, cum nu se mai văzuse de pe vremea lui Napoleon I, chiar dacă în scurtă vreme armata germană se va afla într-o situație similară armatei napoleoniene din 1812. O evoluție asemănătoare s-a înregistrat la finalul războiului, când de la 31 august 1944 la 9 mai 1945 Armata Roșie sovietică a cucerit opt capitale din centrul Europei: București, Sofia, Belgrad, Varșovia, Budapesta, Viena, Berlin și Praga, iar prin decizia aliaților occidentali, Statele Unite și Marea Britanie, țările cu capitalele respective au rămas sub dominația sovietică în următorii 45 de ani. În aceste condiții, privind lucrurile retrospectiv, pentru elita conducătoare a României nu a mai existat practic opțiune politică: în prima parte a războiului, ca să salveze ființa statului, România a trecut de partea puterilor Axei, cu prețul acceptării amputărilor teritoriale din vara lui 1940, iar de la 23 august 1944 a trecut de partea sovieticilor, cu prețul renunțării definitive la teritoriile pierdute la 28 iunie 1940, și așteptând zadarnic eliberarea politică din partea puterilor occidentale.

Sigur că relațiile româno-germane din epoca interbelică aveau un lung istoric sintetizate într-un mod admirabil în lucrarea clasică a

lui Andreas Hillgruber și pentru înțelegerea cărora putem să folosim și însemnările regelui Carol al II-lea din acei ani dramatici 1939-1940.

Un moment important a fost vizita regelui Carol al II-lea la Hitler la 24 noiembrie 1938².

Efectul însă a fost anulat prin faptul că doar câteva zile mai târziu, la 30 noiembrie, liderul mișcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu, admirator declarat al lui Hitler, a fost asasinat împreună cu alte 13 persoane, fapt ce a determinat pe liderul Germaniei să ceară ca decorațiile conferite de regele României să fie returnate³.

La 23 martie 1939 a fost semnat acordul economic româno-german, dar câteva săptămâni mai târziu au fost semnate acorduri similare cu Franța și Marea Britanie care anihilau prevederile din primul tratat. În plus, la 13 aprilie 1939 au fost acceptate garanții anglo-franceze⁴ dovedind credința liderilor români în capacitatea de ripostă occidentală la o agresiune germană, deși tot ceea ce făcuse Germania începând din 1935 fără să primească riposta anglo-franceză – reintroducerea serviciului militar obligatoriu și crearea *Wehrmacht*-ului (16 martie 1935), remilitarizarea Renaniei (7 martie 1936), anexarea Austriei (12 martie 1938), destrămarea Cehoslovaciei cu acordul Londrei și Parisului dat prin conferința de la München (29 septembrie 1938) și anexarea restului Cehiei (15 martie 1939), ar fi trebuit să demonstreze contrariul.

Momentul decisiv care a pecetluit soarta României, a fost încheierea pactului de neagresiune dintre Germania și URSS, semnat la Moscova, la 23 august 1939 de către miniștrii de externe ai celor doi dictatori care conduceau respectivele țări – Ribbentrop⁵ și Molotov⁶. În literatura germană contemporană acordul încheiat se mai numește și pactul Hitler-Stalin, exprimând mai bine realitatea de atunci. Rezultatul pactului a fost apariția a doi „aliați cu interese opuse”⁷ și care a avut „un efect paralizant asupra libertății de acțiune a României.”⁸

La punctul 3 și ultimul din protocolul secret al pactului se spune: „În privința Europei sud-estice, **partea sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia**. Partea germană își declară totalul dezinteres politic față de aceste teritorii.”⁹

La 24 iunie 1940, Molotov avea să informeze pe liderii germani despre intențiile privind anexarea Basarabiei dar cerând și acum și Bucovina. Plusarea sovieticilor l-a înfuriat pe Hitler care a cerut explicații lui Ribbentrop, iar acesta s-a arătat uimit de pretențiile sovietice în ceea ce privește Bucovina, pentru că acest teritoriu nu fusese menționat, în niciun fel, în protocolul secret al pactului de neagresiune. În aceste condiții, tot la 24 iunie, Ribbentrop a adresat o notă lui Hitler **în care a explicat cum s-a ajuns la redactarea punctului 3 al protocolului secret de la 23 august 1939. Nota spunea:**

„După cum îmi aduc aminte, lucrurile s-au petrecut astfel: la delimitarea sferelor de interese ale ambelor părți în estul Europei, partea sovietică, atunci când s-a menționat sud-estul Europei, a subliniat interesul pentru Basarabia. Cu acest prilej, eu am declarat verbal dezinteresul față de problema basarabeană. Dar pentru a evita o posibilă indiscreție, care nu era exclusă, întrucât atunci relațiile germanoruse nu erau pe deplin clarificate, eu am optat pentru o formulare *generală* în protocol, astfel încât să nu fie consemnate în scris pretențiile rusești asupra Basarabiei. Când s-au discutat problemele Sud-Estului european, am declarat

la modul foarte general că, din punct de vedere *politic*, Germania nu este deloc interesată de «aceste regiuni», adică de sud-estul Europei. Interesul economic al Germaniei pentru aceste regiuni sud-est europene eu l-am exprimat destul de clar la timpul său. Aceasta era în conformitate cu formularea generală recomandată de *Führer* referitor la Sud-Estul european, precum și, după cât îmi amintesc, cu indicația specială dată de *Führer* înainte de plecarea mea la Moscova, prin care *Führer*-ul mă împuternicea să declar dezinteresul german pentru regiunile din sud-estul Europei și eventual chiar până la Constantinopol. Dar problema Constantinopolului nu a fost abordată”¹⁰.

După ce a venit vestea semnării pactului de neagresiune germano-sovietic de la 23 august 1939, și a urmat izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial la 1 septembrie 1939, apoi prăbușirea Poloniei sub loviturile armatei germane fără ca aliații occidentali, care declaraseră război Germaniei la 3 septembrie, să schițeze vreun gest de intervenție militară la frontiera vestică germană, premierul român Armand Călinescu a propus un demers pe măsura gravității situației. Era o propunere surprinzătoare menită să aducă România în grațiile Germaniei, propunere consemnată în

Nicolae Iorga, conferință în fața ofițerilor

jurnalul regelui Carol al II-lea: „...să asigurăm Germaniei ceea ce îi trebuie pe mai mulți ani înainte, dar în schimb să ne livreze imediat armament și, în special armamentul luat de la polonezi. Pentru germani ar avea avantajul de a primi ce le trebuie, în schimbul unui armament care nu-i costă nimic, iar pentru noi posibilitatea de a ne înzestra cât mai rapid. Pentru Aliați e avantajul că acest armament trece în mâna unui prieten și nu va putea sluji inamicul. Planul mi se pare bun, numai să-l primească ei.[...] Călinescu a avut astă-seară o întrevedere cu Fabricius¹¹, căruia i-a expus ideea schimbului contra armament. Acela a priceput imediat de care armament era vorba și s-a declarat încântat de idee. L-a văzut și pe Iorga cu care a vorbit despre relațiunile noastre cu Bulgaria. Bărbosul e absolut în favoarea unei retrocesiuni a Cadrilaterului, căci consideră că guvernânții noștri din 1913 au făcut o foarte mare prostie.”¹²

Lucrurile au luat o turnură și mai gravă în dimineața zilei de 17 septembrie 1939, când 800 de mii de soldați sovietici au trecut frontiera poloneză pentru a ocupa jumătatea de est a Poloniei, demers justificat prin declarația lui Molotov: «Polonia s-a transformat într-un câmp propice pentru diferite întâmplări și surprize ce pot crea o amenințare pentru URSS... guvernul sovietic a dat dispozițiuni Comandamentului suprem al Armatei Roșii să ordone trupelor să treacă frontiera și să ia sub protecție viața și averea populației din Ucraina de Vest și din Bielorusia.»¹³ Prin această afirmație se arăta că teritoriul polonez respectiv se considera *deja ca parte integrantă a celor două republici unionale sovietice menționate în comunicat*. Și mai îngrijorător decât demersul sovietic în sine, care a spulberat orice posibilitate de continuare a unei rezistențe poloneze, era faptul că Aliații occidentali care declaraseră război Germaniei învinuind-o de agresiunea asupra Poloniei *n-au reacționat diplomatic niciodată la raptul teritorial săvârșit atunci de sovietici asupra Poloniei, care nu încetase să existe ca stat*¹⁴. Singurele reacții au venit sub forma unor articole în presa occidentală.

Situația României se complicase prin primirea de refugiați polonezi, inclusiv lideri militari și politici. Schimbul propus de Călinescu a fost agreat de Germania, dar la 21 septembrie

premierul a fost asasinat de un comandou legionar, acțiune ce contravenea „total intereselor germane”, așa cu afirmă istoricul A. Hillgruber. La riposta sângeroasă a regelui Carol al II-lea, care la rândul său a dat ordin de lichidare a celor nouă asasini, plus a unui număr de câte trei legionari cei mai cunoscuți din toate județele țării, în total circa 252 de persoane, guvernul *Reich*-ului nu a intervenit pe cale diplomatică în favoarea legionarilor și nici nu a luat atitudine împotriva măsurilor guvernului român, mulțumindu-se doar să-l găzduiască pe liderul fugar al Legiunii, Horia Sima, într-o vilă de lângă Berlin până în mai 1940¹⁵.

Următorul eveniment care a arătat incapacitatea de ripostă a aliaților occidentali a fost atacarea de către URSS a Finlandei la 30 noiembrie 1939. Singura măsură luată împotriva agresorilor a fost excluderea URSS de la Societatea Națiunilor la 14 decembrie același an. La fel de îngrijorător era faptul că fusese lăsată la cheremul sovieticilor o țară care își datora Germaniei menținerea pe harta Europei în anii 1918 și 1919 și care fusese un aliat devotat Germaniei în toată epoca interbelică. Așadar nici bunele relații cu Germania nu mai ajutau pe nimeni din cei vizați de protocolul secret al pactului încheiat la 23 august 1939. Finlanda va rezista până în martie 1940 și va trebui să cedeze sovieticilor mai mult decât ar fi trebuit să cedeze dacă ar fi acceptat fără luptă pretențiile inițiale ale agresorilor.

În acest context, la 10 ianuarie 1940, ministrul plenipotențiar al României la Roma, Raul Bossy¹⁶, a scris ministrului român de Externe Grigore Gafencu¹⁷ despre modul în care ministrul de Externe italian, contele Galeazzo Ciano¹⁸, ginerele lui Mussolini¹⁹, i-a prezentat întâlnirea sa cu Csáky²⁰, ministrul de Externe al Ungariei:

„Sunt autorizat de Csáky să declar că în cazul în care România ar fi atacată de Uniunea Sovietică și ar rezista cu armele în mână la acest atac, Ungaria va păstra neutralitatea în timpul conflictului, ba chiar o neutralitate binevoitoare. Ungaria nu va face niciun gest care să dezlănțuie un război în zona dunăreană-balcanică; Ungaria își rezervă însă libertatea de acțiune pentru următoarele trei eventualități: 1) dacă s-ar organiza în Transilvania măceluri ale minorității maghiare; 2) dacă regimul

actual din România ar fi răsturnat și înlocuit printr-un regim bolșevic; 3) dacă, fără a se bate, România ar ceda Basarabia Rusiei și Dobrogea Bulgariei. Dacă una din aceste eventualități s-ar realiza, Ungaria își rezervă libertatea de a începe o acțiune contra României, indiferent dacă România ar fi sau nu atacată de Soviete.”²¹

Tot în însemnările sale, Raoul Bossy enumeră tot felul de declarații liniștitoare primite din partea liderilor italieni care îl asigurau că Sovietele nu au intenții agresive la adresa României. Asigurările însă au încetat din momentul în care, la 10 iunie 1940, Italia a declarat război Franței și Marii Britanii în condițiile în care armata franceză era deja învinsă, iar armata britanică reușise cu mare greutate să fugă de la Dunkerque înapoi de unde venise.

La 16 iunie 1940, când Franța se prăbușise sub loviturile armatei germane, a urmat anexarea de către URSS a celor trei țări baltice Estonia, Letonia și Lituania, în fond o formalitate demult pregătită de către agresori prin tratate politice și militare impuse victimelor. Faptul că cele trei țări fuseseră în toată perioada interbelică aliatele tradiționale ale Germaniei, acum învingătoare pe frontul de vest, nu le-a fost de niciun folos.

Spre finele lunii iunie a venit rândul României: la 26 iunie reprezentantului României la Moscova, Gheorghe Davidescu²², i s-a prezentat primul ultimatum sovietic la care liderii de la București au încercat zadarnic să intre în negocieri, iar la 28 iunie Molotov a prezentat a doua notă ultimativă ce a fost acceptată de către majoritatea participanților la consiliul de coroană din acea zi mai ales pentru că la cererile de mediere adresate de rege reprezentanților diplomați ai Italiei și Germaniei răspunsul a fost clar îndemnând la cedare fără luptă.

Tot Grigore Gafencu a scris la 28 iunie, în ziua în care Rusia Sovietică a smuls României Basarabia și nordul Bucovinei, un fel de bilanț arătând că „după înlocuirea lui Litvinov cu Molotov și mai cu seamă după încheierea acordului Molotov Ribbentrop, Rusia nu ne-a mai dat niciun semn de înțelegere. Drumul pe care și-l alesese trecea peste trupul țării noastre. Sunt înlănțuiri de fapte care întrec puterile și mijloacele noastre de «apărare diplomatică» și în vâltoarea căroră, România, cu politica ei bună sau rea, cântărește doar cât un fulg”²³.

Apoi câteva zile mai târziu, la 3 și 4 iulie, face o analiză lucidă:

„Am pierdut, deci, Basarabia:

1. fiindcă Rusia nu a renunțat niciodată la această provincie și era hotărâtă să se folosească de orice prilej pentru ca, sprijinită pe uriașa ei putere, să ajungă din nou la Dunăre. (Politica geneveză și succesele lui Titulescu ne-au apropiat de Rusia, pe temeiul unor formule abile; nu au izbutit însă *niciodată* să înlăture „diferendul” dintre noi.

2. fiindcă oricare ar fi fost politica pe care am fi urmat-o față de Germania, Reichul ar fi sacrificat oricând interesele noastre la Dunăre (care sunt și ale sale) pentru a-și acoperi spatele înspre Rusia într-un război european. Ribbentrop a urmat fără șovăire această politică la Moscova, la Roma, la Berlin. El a urmat-o cu aceeași consecvență în timpul crizei basarabene din zilele din urmă în ciuda nenumăratelor declarații prin care Mareșalul Goering făgăduise sprijinul Germaniei în caz de atac sovietic, lui Georges Brătianu, lui Argetoianu și chiar mie.

3. fiindcă Italia, care în timpul din urmă ne făgăduise ajutorul ei în caz de agresiune rusească, a intrat în război însușindu-și toate angajamentele și toate atitudinile Germaniei.

4. fiindcă singurul nostru sprijin adevărat și real, forța anglo-franceză, s-a prăbușit.

Sunt unii care se miră că ziua de 27 iunie ne-a găsit „singuri”²⁴. Ei uită că puține zile înainte s-a cufundat o lume întreagă. Am fost „singuri” fiindcă cei care ar fi putut să ne sprijine nu aveau interesul să o facă (orice am fi dres acum sau înainte)²⁵, și fiindcă cei care ne-au sprijinit întotdeauna nu mai erau în viață.”²⁶

Din acest moment evenimentele au căpătat și mai mult un aspect de consecință în condițiile în care se poate presupune că ungurii au aflat despre disponibilitatea liderilor români de a ceda Bulgariei fără luptă regiunea numită Cadrilater²⁷. Programul de acțiune ungar prezentat lui Raoul Bossy de către ministrul de Externe italian, Ciano intrase în funcțiune numai că liderii ungari nu erau încă agreeți de cei la Berlin.

Încercările febrile ale liderilor de la București de a intra în grațiile Germaniei printr-o serie de măsuri consemnate în jurnalul regelui Carol al II-lea reprezentau o încercare disperată de a opri destrămarea frontierelor românești.

**Ion Gigurtu, prim ministru,
4 iulie – 4 septembrie 1940**

La 1 iulie regele a hotărât să formeze un nou guvern condus de un om de afaceri filogerman, Ion Gigurtu²⁸, iar la 2 iulie, pentru că nu a putut să-l contacteze pe Hitler la telefon, Carol al II-lea a comunicat ministrului plenipotențiar german Fabricius cererile sale adresate *Führer*-ului:

„1) S-a renunțat la garanțiile cari ne-au fost date din partea Angliei și Franței;

2) Căutăm o colaborare mai intimă cu Germania, care ar putea chiar fi întărită printr-o alianță care să fie în folosul ambelor țări;

3) Avem știri sigure că rușii au intenția de a depăși linia de demarcație și să se apropie de izvoarele petrolifere, ceea ce reiese din pregătirile lor militare;

4) Cu ocazia evacuării Basarabiei, s-au produs incidente regretabile, în cari trupele noastre au fost insultate, dezarmate și împiedicate de a se retrage. A trebuit, deci, o disciplină și un sânge rece deosebite ca să nu se producă un incident serios;

5) Cer de la *Führer* un ajutor ca să ne apere în aceste momente grele;

6) Am făcut tot ce am putut ca să apărăm pacea în această parte a lumii;

[7] Cer o Misiune de instrucție militară, care va întări și mai mult legăturile.”

În acele zile fatalitatea a făcut ca declarațiile românești de alipire la interesele Germaniei să pară rizibile. Iată ce scria ministrul Propagandei, dr. Joseph Goebbels²⁹ în *Jurnalul* său la 3 iulie 1940:

„Un caporal a descoperit în Franța niște acte extraordinare: protocoalele tuturor consfăturilor secrete între Paris și Londra. Un material inimaginabil. *Führer*-ul îmi oferă detalii care sunt de-a dreptul năucitoare. Partea adversă nu are noroc, dar nici vreun cap conducător. Totul doar trâncăneli și diletantisme. Vom începe prin a publica această descoperire senzațională. România a respins acum primele promisiuni de ajutor ale englezilor. Foarte târziu. Și acum ar vrea să încheie o alianță cu noi. Ce le-ar mai conveni acestor domni.”³⁰

La cererile regelui României, Hitler nu s-a grăbit să răspundă. La începutul lui iulie și el și Ribbentrop aveau încă o profundă antipatie față de unguri pentru poziția lor „nesinceră și nerecunoscătoare” din vara și toamna lui 1938 când Germania a destrămat Cehoslovacia, și din acest motiv nu ținea neapărat să le satisfacă pretențiile.

Lucrurile însă s-au schimbat radical după data de 10 iulie. Ce l-a făcut pe Hitler să renunțe să mai mențină *statu-quo-ul* în sud-estul Europei? *Decisivă fost în acest sens atitudinea guvernului sovietic: deoarece acesta considera justificate pretențiile Ungariei³¹ și Bulgariei asupra României și sublinia relațiile de prietenie dintre Moscova și Sofia*, Hitler a hotărât să-și schimbe poziția „pentru a nu fi depășit de evoluția politică”, afirmă istoricul A. Hillgruber.³²

La 17 iulie 1940 Hitler a adresat o scrisoare regelui Carol al II-lea. Suveranul României a scris atunci în jurnalul său: „Este un răspuns indirect la întrebările ce i s-au pus. În rezumat, spune că o înțelegere cu România nu poate să se facă fără ca litigiile cu Ungaria și Bulgaria să nu fie rezolvate. Face o întreagă expunere a punctului său de vedere asupra situației politice. Declară că, dacă nu ne putem înțelege în această parte a lumii, Germania se va dezinteresa complet de ea și ne va lăsa la soarta

noastră, care nu poate fi decât un dezastru. Germania, în acest caz, ar fi chiar pregătită să facă sacrificiul petrolului românesc (vorbă să fie!). Acest răspuns a fost făcut de acord cu Ducele³³. Mai adaugă unele recriminațiuni asupra atitudinii României oficiale, care, zice el, până în timpurile din urmă a fost dușmănoasă.”³⁴

A doua zi Hitler fost însă de acord să invite pe premierul maghiar Teleki³⁵ și pe ministrul de Externe, Csáky, la München, pentru ziua de 19 iulie. Goebbels consemnează în jurnalul său rezultatele acestei vizite la 21 iulie 1940:

„Ungurii au venit la *Führer* cu niște pretenții nerușinate. *Führer*-ul i-a sfătuit să se lupte pentru ele și atunci ei au bătut în retragere. *Führer*-ul are un profund dispreț pentru maghiariiăștia. Au cel mai puțin social regim pe care îl cunoaște istoria. De aici și înclinația lor pentru falsa democrație engleză. Pe români *Führer*-ul i-a sfătuit într-o scrisoare către regele Carol să se înțeleagă clar cu ungurii și să le fie binevoitori. Categorie nu meritau ungurii așa ceva.”³⁶

Și din acest moment rezultatul era previzibil, iar lucrurile se cunosc. La 16 august au început la Turnu-Severin tratativele româno-ungare în care partea română a vorbit despre schimburi de populație, iar ungurii au cerut din prima zi „3/4 din Transilvania³⁷, cuprinzând 2.000.000 de români”, rezultat prevăzut de regele Carol al II-lea: „Cred că ungurii vor fi așa de botoși încât vor face propuneri de așa fel încât nu le vom putea primi, și atunci punctele de vedere vor fi atât de diametral opuse încât conferința se va dizolvi de la sine, ceea ce ar fi un mare avantaj pentru politica noastră internă.” Într-adevăr, așa a fost, dar rezultatul nu avea cum să fie favorabil României.

La 19 august au început la Craiova tratativele româno-bulgare care au dus încă de la 21 august la o înțelegere de principiu privitoare la cedarea Dobrogei de Sud către Bulgaria în limitele frontierei din 1912. În final pe acest principiu se va semna tratatul român-bulgar la 7 septembrie 1940.

Sigur că la Turnu Severin ungurii au aflat că regiunea Cadrilaterului se va ceda fără luptă așa că n-au mai vrut să negocieze nimic și tratativele s-au amânat, după cum anticipase regele Carol al II-lea, fără să se ajungă la niciun rezultat.

În ziua de 23 august a avut loc un consiliu de coroană, prezidat de rege din care merită reținută declarația lui Nicolae Iorga: „Pe urmă, Iorga ia cuvântul, în care apără atacând. Vorbește de marea greșală politică ce s-a făcut în 1913 de a se lua Cadrilaterul. Aprobă, deci, retrocedarea lui. Cât despre unele părți ale Ardealului în cari majoritatea populației nu este românească, găsește că și acolo am fost, adică Ionel Brătianu a fost peste măsură de lacom. Găsește că, după Aide-memoire-ul ungurilor, pe care-l găsește incalificabil de obraznic, n-ar mai fi trebuit să se steie de vorbă cu dâșjii.”³⁸

În aceste condiții Hitler a decis să intervină personal în disputa pentru Transilvania, pentru că „se temea mai ales că Uniunea Sovietică va interveni în cazul când ar izbucni ostilități între Ungaria și România.”³⁹ Într-adevăr, în zilele de 25 și 26 august s-au anunțat masive concentrări de trupe sovietice la frontiera cu România. Aceeași situație s-a observat la frontiera ungaro-română unde se aflau deja concentrate 23 din cele 24 de divizii ale armatei ungare în fața a 8-10 divizii române, în vreme ce grosul armatei române 22 -24 de divizii se afla în Moldova și în Bucovina de sud.

Hitler a dat ordin ca Statul Major al armatei de uscat germană să avertizeze Marele Stat Major român și a dispus deplasarea imediată a 10 divizii spre est, plus două divizii de tancuri în extremitatea sud-estică a Guvernământului General care, la nevoie să poată înainta rapid spre frontiera cu România.

Carol al II-lea, care n-a observat aceste mișcări de trupe, consemnează la 26 august: „Seara, însă, o lovitură de teatru: Fabricius și Ghigi⁴⁰ au fost chemați la Berlin și Roma, ca și miniștrii respectivi din Budapesta. Ce o mai fi și asta? După ce au spus că nu se vor amesteca, iată că par a voi să ieie hotărâre în această direcție.”⁴¹ Iar marți, 27 august: „Seara, altă lovitură de teatru: Manoilescu și un alt delegat⁴² sunt chemați, joi, la Viena, unde vor avea discuții cu Ribbentrop și Ciano. Ce o fi și asta? Ne găsim într-o situație nouă, poate bună, poate rea? Ni se va da, poate, posibilitatea de a expune mai clar teza noastră. Sunt foarte îngrijorat, totuși, de situație. Această cedare de teritorii în Ardeal, ce ni se impune, chiar cu perspectiva schimbului de populație, este așa de grea și, bineînțeles, așa de rău pri-

mită în țară încât nu știu ce se va întâmpla de punct de vedere intern. Mi-e teamă de o stare de nemulțumire așa de mare încât cine știe care pot fi consecințele.” Și, în fine, la 28 august „primele lupte aeriene: la Vest, am doborât noi 2 avioane ungurești, iar la Răsărit am avut noi 3 doborâte, cu 2 morți în luptă. Această chestiune a incursiunilor începe a deveni foarte gravă. Trebuie să protestăm foarte energic, căci nu putem fi jucăria tuturor.”⁴³

Am citat jurnalul regelui pentru a vedea că numai guvernul ungar a cerut un arbitraj Germaniei și Italiei, nu și cel român, așa cum susține A. Hillgruber. Istoricul german ne arată însă cum s-a trasat frontiera teritoriului transilvănean ce urma să revină Ungariei.

Între timp, la 27 august, la Fuschl am See, o localitate la 25 km vest de Salzburg, Ribbentrop a cerut părerea celor doi miniștri plenipotențieri germani de la București și Budapesta, Wilhelm Fabricius și Otto von Erdmansdorff⁴⁴ asupra stabilirii unei eventuale noi linii de frontieră. Linia propusă de Fabricius desprindea de România numai regiuni de frontieră, care depășeau Transilvania propriu-zisă și erau locuite în majoritate de maghiari. Teritoriul propus a fi cedat i s-a părut lui Ribbentrop prea mic, așa că el a adăugat și Clujul. Se trecuse la întocmirea hărților respective când dr. Clodius⁴⁵ care susținea că știe foarte bine ce doresc ungurii, l-a convins pe Ribbentrop că intrândul secuiesc trebuie să revină neapărat Ungariei. Drept urmare, s-a elaborat o propunere alternativă, care prevedea cedarea unei fâșii relative înguste din nordul Transilvaniei care pătrundea sub formă de pâlnie în ținutul secuiesc. Aceste două propuneri urmau să fie prezentate lui Hitler căruia îi revenea decizia.

În timp ce călătoreau de la Fuschl la Berchtesgaden unde urma să se prezinte la Hitler, Fabricius a atras atenția lui Ribbentrop că cele două propuneri nu trebuiau contopite, pentru că s-ar crea o situație insuportabilă pentru România. La convorbirea decisivă de la Hitler au participat în afară de Ribbentrop doar directori din Ministerul de Externe; miniștrilor plenipotențieri germani de la București și Budapesta, precum și celorlalți colaboratori nu li s-a dat ocazia să se pronunțe. Hotărârea luată de Hitler a fost așa cum se temuse Fabricius. Hitler a combinat cele două propuneri, astfel

încât teritoriul ce urma să fie cedat Ungariei devenise mult mai mare⁴⁶ decât fusese prevăzut în fiecare dintre propuneri luate separat. Linia de frontieră, indicată pe hartă cu creionul albastru, era lată de 6 km și punea în situație dificilă comisia însărcinată cu delimitarea graniței la fața locului. Cu această arbitrară trasare de frontieră, Hitler a luat una din cele mai funeste hotărâri ale sale, afirmă Hillgruber. Efectele produse asupra Ungariei și asupra României de această delimitare au dăinuit în tot cursul războiului, absorbind cele mai mari energii ale celor două țări.

Când, la 28 august 1940, contele Ciano și Ghigi, ministrul plenipotențiar italian la București, au sosit la Salzburg, ei nu au mai putut schimba prea mult hotărârea ce fusese deja luată. Ei au reușit doar în colaborare cu ministrul plenipotențiar german de la București, să obțină în ultima clipă ca orașul industrial Turda, situat la sud-vest de Cluj, să rămână românilor. Prin această modificare, linia de cale ferată spre ținutul secuiesc trecea prin teritoriul rămas României.

Ni s-au păstrat și însemnările contelui Ciano despre acest moment, pe care însă istoricul A. Hillgruber le consideră neconcludente, dar fără a argumenta de ce⁴⁷. Ciano a scris la 28 august: „Hitler dorește să-mi vorbească înaintea întâlnirii de la Viena. De aceea ne ducem la Salzburg. [...] Vorbim puțin de problema maghiaro-română. Mă lasă pe mine și pe Ribbentrop să găsim o soluție; singurul lucru la care ține este ca în acest sector să fie păstrată pacea și ca petrolul românesc să continue să curgă în rezervoarele sale. [...] 29 august. Hotărâm, împreună cu Ribbentrop, să rezolvăm problema printr-un arbitraj, căci dacă începem să discutăm, n-am mai scoate-o niciodată la lumină. Le vorbim mai întâi ungurilor. Csáky este rezonabil; Teleki, ostil. Atunci Ribbentrop îl insultă (bunele maniere n-au fost niciodată punctul său forte) și acuză Ungaria că a dus o politică ostilă Germaniei în mai multe ocazii. Folosește expresii destul de amenințătoare. Discuția cu românul este mai calmă. Manoilescu nu știe nici ce să facă și nici ce să zică. Este îngrozit pentru țara sa și pentru el însuși. Încercăm să vindem scump garantarea frontierelor; este convins și el că acesta este lucrul cel mai bun, dar găsește că prețul este foarte ridicat.

Ungurii acceptă în cursul după amiezii. Românii ne vor face să așteptăm răspunsul până la ora patru dimineața. Între timp, Ribbentrop și eu, trasăm noua frontieră și dictăm termenii arbitrajului. Asta este o problemă greu de rezolvat, chiar imposibil, dacă vrei să fii absolut echitabil. Încercăm să fim atât cât putem.”⁴⁸

În seara zilei de 28 august, Ribbentrop și Ciano au plecat împreună cu miniștri plenipotențieri la Viena, unde a doua zi dimineața, la palatul Belvedere, au primit delegația română și ungară. Delegația română condusă de Mihail Manoilescu, ministrul de Externe, a venit însoțită de numeroși specialiști și înarmată cu un voluminos material cartografic, fiind convinși că vor putea pleda cauza românească cu argumente, așadar nici măcar nu înțeleseseră, sau nu li se spusese că este vorba de un arbitraj. În acest condiții miniștrilor de externe german și italian le-a revenit misiunea de a convinge cele două delegații că trebuie să se hotărască la acceptarea arbitrajului fără a cunoaște exact cum va arăta noua frontieră, indiferent dacă le convine sau nu. Ungurii, care probabil aflaseră într-un fel oarecare date precise, au acceptat imediat. Delegații români au cerut timp de gândire și au telefonat la București pentru a obține hotărârea regelui⁴⁹.

Care a fost efectul produs de aceste vești în la Palatul Regal din București aflăm din consemnările regelui Carol al II-lea, care a scris în jurnalul său la 29 august:

«După-masă, la 5 1/2, s-a produs drama care poate să ne ducă departe. La Viena, s-a pus în vedere lui Manoilescu că, până la 12 noaptea, trebuie să răspundem dacă primim Arbitrajul celor doi miniștri ai Afacerilor Străine ai Axei, fără să ni se spuie măcar principal despre ce e vorba. Aceasta cu un întreg cortegiu de amenințări, cum se văd în telegramele alăturate(?)⁵⁰. Trebuie să mărturisesc că numai la asta nu mă așteptam. Este lucrul cel mai dezastruos ce ni s-a[r] fi putut întâmpla. Telegramele se țin lanț, dar prea puține sunt licăririle de speranță. Așa, din senin, trebuie să cedăm teritorii, fiindcă așa o doresc ungurii și acoliții lor, aceasta mi se pare depășind orice măsură.

La 11, Consiliul de Miniștri, care hotărăște ca, în decursul nopții, să se întrunească Consiliul de Coroană și să se răspundă că până mâine

dimineață nu putem da un răspuns. Suntem amenințați că mâine [o] să ne găsim în război, atacați de nemiloșii maghiari, susținuți de nemți și de U.R.S.S. O situație disperată. De la începutul acestui conflict, deci zilele acestea un an, n-am crezut că putem scăpa fără luptă. Nu putem astfel lăsa ca teritoriul nostru să fie prădat. [...]

Împinși de evenimente, am fost silit să adun Consiliul [de Coroană] înainte ca toți să fie prezenți. Au lipsit Maniu, Iorga, Gheorghe Brătianu, iar Horia Sima s-a făcut nevăzut. Consiliul a început printr-o expunere a situației de către Gigurtu și, pe urmă, am dat cuvântul, rând pe rând, celor prezenți. În general, cei bătrâni s-au pronunțat contra acceptării Arbitrajului, însă Vaida, foarte violent, și Argetoianu au pledat cu raționamente foarte logice pentru. Dinu Brătianu a fost violent contra, asemenea Iamandi, Victor Antonescu, dr. Angelescu și Cuza. Horia Codreanu, părintele Moța și tot Guvernul pentru. Eu am făcut, la sfârșit, o declarație că sunt pentru rezistență, că am speranțe pentru viitor, că dacă soluția ce se va da va fi prea rea pentru țară să nu cumva să se reînvie iridenta românească.

S-a redactat, pe urmă, Comunicatul, în care se zice că am acceptat Arbitrajul, în urma unor cereri ultimative ale Axei. Sunt frânt, nu știu ce va aduce ziua de mâine, tot mai am speranțe că nu va fi prea rău.

Chiar în sala de Consiliu s-a instalat un telefon direct cu Viena, așa încât tot timpul s-au auzit comunicările și presiunile pentru graba unui răspuns. La ora 4 1/2, a luat sfârșit.

M-am culcat și greu am putut dormi după aceste emoții. Abia pe la 5 1/2, când a sosit Du-duia⁵¹ de la o masă de la Logadi⁵², am putut găsi odihnă.»⁵³

La 30 august regele a scris:

«Vine, pe urmă, știrea hotărârilor, cari, într-adevăr, sunt ceva nemaipomenit. Ni se trasează o nouă graniță, care, plecând de la Salonta, se îndreap[tă] spre Oradea Mare, urmează Crișul, ne ia Ciucea, Cluj, ne lasă Turda și, pe urmă, ne ia Secuimea de la Sf. Gheorghe spre nord, adică jumătatea de miazăzi a Transilvaniei, înglobând și centrul cel mare românesc al Bistriței-Năsăud. Când am auzit aceasta, am fost ca lovit de o măciucă în cap și indignarea mea n-a mai avut culme. Singura compensație

este garanția *erga omnes* [împotriva tuturor] ce ne-o dau Germania și Italia.

Urmând impulsul meu de luptă, l-am și chemat pe Mihail⁵⁴ spre a lua măsurile necesare. Totuși, trebuie foarte multă chibzuință. Am eu dreptul de a împinge țara la un dezastru sigur? Era o vreme când credeam că o rezistență eroică poate scăpa o țară, dar astăzi, după pilda Poloniei și a Belgiei, în fața unor armamente și a unei aviații covârșitoare, țările cu mijloace limitate pot ele, oare, rezista? Cedând, pot să-mi păstrez Armata intactă, pot păstra entitatea Statului român, pot să reclădesc, cu o muncă fără preget, un suflet nou țării mele, pot să nădăjduiesc într-un viitor mai bun. S-a recreat iridenta românească. Ne-a întors la zilele copilăriei mele, când toți aveam pe buze și în inimă „Idealul Național”.

Știu, pe de altă parte, ce risc personal iau primind această înfrângere. Știu că, pentru cel puțin mult timp, eu sunt pierdut și că tot ce voi face și voi zice va fi considerat ca vorbele și faptele unui trădător de neam și unui vânzător de țară. La 8 iunie⁵⁵ eram la Zenit, azi sunt la Nadir.

Mă chinuie, de ieri, gândul dacă am dreptul de a lua această răspundere într-un fel sau altul, dacă n-aș face mai bine să renunț la toate și să fac gestul suprem de a abdica. Simt că, în zilele ce vor veni, se va acumula așa o cantitate de ură împotriva mea încât cu greu voi putea ține capul sus. Atacurile vor fi conjuncte din partea lui Maniu și a Gărzii de Fier. Așa este soarta noastră, a acelora cari suntem pironiți la locul de răspundere, și, adesea, dacă îl părăs[im], dezastrul țării este și mai mare. Am spus o vorbă azi-seară Dudui și lui Urdărea-nu asupra acestui gând care mă frământă. Au respins cu indignare ideea. Eu tot voi rămâne răstignit de crucea mea. Voi îndura insultele și prigonirea. Așa cere datoria mea de suveran.

La ora 20 sosește Nindi⁵⁶ de la Viena, aducând protocoalele. Povestește atmosfera de acolo și felul în care nici n-a [existat] vreo puțință de apărare. El consideră că dacă am fi rezistat la injoncțiunile Axei eram șterși de pe suprafața pământului. Pentru el, garanțiile ce ni se dau sunt salvatoare și, cu toate că prețul cu cari au fost plătite sunt nemaipomenite, ele sunt un real câștig. Cele ce le povestește întrucâtva îmi ușurează conștiința, deși cu totul

împotriva sentimentului meu. Suntem siliți a înghiți cele ce ni s-au întâmplat și să lăsăm istoriei să judece dacă este bine. Să deie Dumnezeu să fiu eu acela care va reîntregi, din nou, țara în granițele ei firești.»⁵⁷

A doua zi, la 31 august, Goebbels a scris în jurnalul său cu cinismul care îl caracteriza:

„Ca și până acum perspectivele noastre sunt foarte bune. Sperăm să putem evităm a doua iarnă de război, dar ne pregătim pentru ea. Mai ales *Führer*-ul vrea să facă o rezervă uriașă de benzină. Ce-i în mână nu-i minciună. Pentru chestiunea petrolului vrea liniște în Balcani. Din acest motiv a exercitat presiuni foarte puternice la Viena. Ungurii primesc, ce-i drept, foarte mult și românii acceptă protestând. Dar până la urmă au făcut-o. În schimb noi și Italia le garantăm frontierele. Și împotriva Rusiei. Așa că Moscovei o să-i treacă repede pofta. Cu noi nu vor să se încaiere, pentru că noi nu suntem nici englezi și nici finlandezi. Românii și ungurii sunt nemulțumiți de noi. Dar asta-i soarta arbitrilor. Liniște în Balcani. Și noi o să ne primim petrolul.”⁵⁸

Ceea ce a urmat se știe. În câteva zile nu doar regimul autoritar al regelui Carol al II-lea, cel care își asumase toată răspunderea politicii externe și interne românești s-a prăbușit, dar preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu și încredințarea unui rol decorativ tânărului rege Mihai a însemnat sfârșitul monarhiei constituționale în România prin simplul fapt că la 6 septembrie 1940 a fost abolită constituția carlistă din februarie 1938, fără a fi repusă în vigoare constituția precedentă.

Acordarea garanțiilor teritoriale de către Germania și Italia pentru România a fost prima fisură majoră în relațiile germano-sovietice. În mai puțin de zece luni va avea loc atacul Germaniei și al aliaților ei asupra URSS la 22 iunie 1941. Hitler a nemulțumit cu abilitate două țări cărora în curând le va da de înțeles că după victoria finală va rediscuta din nou frontierele lor în funcție de contribuția adusă de fiecare țară la realizarea acestui obiectiv. De parte de a se clarifica, relațiile dintre cele două țări s-au tensionat influențându-le deciziile politice ulterioare.

Concluziile care rezultă din această succintă relatare conturează faptul că tragedia destrămării frontierelor României Mari în vara lui

1940 a fost provocată de înțelegerea încheiată de către cei doi dictatori, Hitler și Stalin, în ajunul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, de victoriile rapide ale armatei germane din următoarele zece luni care au permis materializarea promisiunilor făcute sovieticilor în protocolul secret și de faptul că URSS a urmărit amputarea în continuare a României *după ce obținuse anexarea Basarabiei și Bucovinei*. Privite din această perspectivă evenimentele de atunci nu puteau avea altă evoluție.

NOTE

¹ Sorin Cristescu, *Ultimele 67 de zile din domnia regelui Carol I. Telegrama*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016, pag. 38, doc. nr. 29 din 5 august 1914, Waldthausen către Jagow. Referirea la Alsacia și Lorena era o aluzie la diferendul franco-german creat prin pacea de la Frankfurt din 9 mai 1871 care a pus capăt războiului din anii 1870 – 1871, dar anexarea provinciilor franceze Alsacia și Lorena la Reich-ul german a subminat pentru totdeauna orice înțelegere ulterioară între cele două țări.

² Amplu descrisă în Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938 – 1944)*, ediție Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1994, pag. 61 – 62.

³ Ibidem, pag. 64.

⁴ Ibidem, pp. 68 – 82.

⁵ Joachim von Ribbentrop (1893 – 1946) om politic nazist, căruia i s-a încredințat funcția de ambasador la Londra (la 11 august 1936) și apoi cea de ministru de Externe (4 februarie 1938 – 30 aprilie 1945). Condamnat la moarte și executat de Tribunalul internațional de la Nürnberg la 16 octombrie 1946.

⁶ Viaceslav Mihailovici Molotov (1890–1986) om politic sovietic, diplomat, a fost colaborator apropiat al lui I.V. Stalin, ministru de Externe (3 mai 1939 – 4 martie 1949 și 5 martie 1953 – 1 iunie 1956). Ulterior destituit din toate funcțiile de către Nikita Sergheevici Hrușciov. Excluz din PCUS în 1961 reprimat în 1984.

⁷ Formularea îi aparține lui Grigore Gafencu.

⁸ Formularea îi aparține istoricului A. Hillgruber, *op. cit.*, pag. 89.

⁹ Celelalte două puncte erau: „1. În cazul unei transformări teritoriale și politice a teritoriilor aparținând statelor baltice (Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania), frontiera nordică a Lituaniei va reprezenta frontiera sferelor de interes atât ale Germaniei, cât și ale U.R.S.S. În legătură cu aceasta, interesul Lituaniei față de teritoriul Vilno este recunoscut de

ambele părți. 2. În cazul unei transformări teritoriale și politice a teritoriilor aparținând statului polonez, sferile de interes, atât ale Germaniei, cât și ale U.R.S.S., vor fi delimitate aproximativ de linia râurilor Narev, Vistula și San. Problema dacă în interesele ambelor părți ar fi de dorit menținerea unui stat polonez independent și a modului în care vor fi trasate frontierele acestui stat poate fi soluționată definitiv numai în cursul evenimentelor politice ulterioare. În orice caz, guvernele vor rezolva această problemă pe calea unor înțelegeri prietenești. 4. Acest protocol va fi considerat de ambele părți ca strict secret.”

¹⁰ A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 90 – 91.

¹¹ Wilhelm Fabricius (1882 – 1964) diplomat german, a intrat în serviciul diplomatic în 1912 la Cairo (1912-1914), apoi la Constantinopol (1914-1918), Zurich (1918-1920), Salonic (1921), apoi Constantinopol și Ankara (1925-1936), ministru plenipotențiar la București (23 martie 1936 – 24 ianuarie 1941), ulterior secția de politici comerciale din Ministerul de Externe.

¹² Carol al II-lea, Regele României, *Însemnări zilnice*, Editura Scripta, București, 2003, vol. II, 13 martie – 15 decembrie 1939, pp. 215 – 216. În continuare se va cita Carol al II-lea, *Însemnări...La 8 octombrie 1952 Wilhelm Fabricius i-a declarat istoricului Andreas Hillgruber că propunerea ar fi venit de la partea germană. A. Hillgruber, op. cit.*, pag. 336, nota 77.

¹³ Vezi textul în Leonida Loghin, *Al Doilea Război Mondial. Acțiuni militare politice și diplomatice. Cronologie*, Editura Politică, București, 1984, pag. 17.

¹⁴ La conferința celor trei mari puteri aliate de la Ialta, din 4-11 februarie 1945, se va decide că frontiera dintre Polonia și URSS va fi stabilită pe linia Curzon, confirmându-se așadar raptul teritorial sovietic de la 17 septembrie 1939; tot acolo s-a precizat că Polonia va primi drept compensație teritorii din estul Germaniei (teritoriul de la est de râurile Oder-Neisse).

¹⁵ A. Hillgruber, *op. cit.*, pag. 100.

¹⁶ Raoul Vasile Bossy (1894 – 1975) diplomat român, ministru plenipotențiar la Roma (septembrie 1939 – octombrie 1940), la Berlin (ianuarie 1941 – iunie 1943), apoi la Vatican. Ulterior a demisionat și s-a refugiat în Elveția unde a trăit până la sfârșitul vieții. Memorialist.

¹⁷ Grigore Gafencu (1892 – 1957) jurnalist, diplomat și om politic român. Ministru al Afacerilor Străine (1 februarie 1939 – 3 iulie 1940), apoi ministru plenipotențiar la Moscova (17 iulie 1940 – 24 iunie 1941). Ulterior s-a refugiat în Elveția. Memorialist. Merită notată atitudinea lui Gafencu cu prilejul

paradei militare de la 10 mai 1940, consemnată de regele Carol al II-lea: „Am mai avut o supărare, cauzată de Gafencu. Tocmai el, care este pentru Aliți, a avut inspirația de a cere ca trupele să nu defileze cu marșurile lor obișnuite, cari ar fi engleze ori franceze, ca să nu supere susceptibilitatea germanilor. Rezultatul este că s-au cântat numai cele germane. A fost o prostie și i-am spus-o.” Carol al II-lea, *Însemnări* ..., pp. 156 -157.

¹⁸ Gian Galeazzo Ciano, conte (1893 - 1944) om politic fascist italian, ministru de Externe (9 iunie 1936 – 6 februarie 1943). A făcut parte din membrii Marelui Consiliului Fascist care la 25 iulie 1943 au determinat înlăturarea lui Mussolini. Refugiat în Germania avea să fie predat lui Mussolini căruia i s-a cerut să-l condamne la moarte și să-l împuște, ceea ce s-a dus la îndeplinire la 11 ianuarie 1944.

¹⁹ Benito Amilcare Mussolini (1883-1945), jurnalist și om politic inițial socialist, apoi, după Marele Război, fondator și liderul Partidului Fascist (23 martie 1919), apoi prim-ministru, de fapt dictator fascist al Italiei (31 octombrie 1922 – 25 iulie 1943). După înlăturarea sa de la putere a fost răpit de germani și proclamat lider al așa numite Republicii Sociale de la Salo la 23 septembrie 1943. Asasinat de partizanii italieni la 29 aprilie 1945.

²⁰ István Csáky (1892 – 27 ianuarie 1941) om politic maghiar, care a îndeplinit funcția de ministru de Externe al Ungariei de la 10 decembrie 1938 până la moarte.

²¹ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică 1918-1940*, ediție și indice de Stelian Neagoe, vol. II 1938 – 1940, Editura Humanitas, București, 1993, pag. 213.

²² Gheorghe Davidescu (1892 – 1959), diplomat român, ministru plenipotențiar la Moscova (1 octombrie 1939 - iulie 1940). Ulterior secretar general al Ministerului Afacerilor Străine (11 octombrie 1941 – 1 septembrie 1944). A fost arestat și întemnițat de regimul comunist și a murit în detenție.

²³ Grigore Gafencu, *Jurnal iunie 1940 – iulie 1942*, Editura Globus, București, 1991, pag. 23.

²⁴ Aluzie probabil la considerațiile premierului Gh. Tătărescu care după plecarea de la guvernare scrisese: „Astfel, în noaptea de 26 spre 27 iunie, ne-am găsit singuri în fața amenințării. Singuri. Puteam să nu fim singuri?” (Apud, Mircea Mușat, 1940. *Drama României Mari*, Editura Fundației „România Mare”, București, 1992, pag. 83).

²⁵ Aluzie la Germania și Italia.

²⁶ Grigore Gafencu, *op. cit.*, pp. 30 -31.

²⁷ Pretențiile Bulgariei asupra acestei regiuni au fost formulate de către țarul Boris al III-lea prima oară la 20 noiembrie 1938 față de ministrul

plenipotențiar german la Sofia, Eugen Rümelin, în momentul când s-a anunțat că regele Carol al II-lea îl va vizita pe Hitler și au fost reiterate de către suveranul bulgar în discuția sa cu ministrul de Externe italian Ciano la 26 ianuarie 1939. Cf. A. Hillgruber, *op. cit.*, pag. 67.

²⁸ Ion Gigurtu sau Gigărtu (1886-1959), inginer, mare industriaș, om politic, cunoscut pentru legăturile sale cu Germania. Președinte al Consiliului de Miniștri (4 iulie – 4 septembrie 1940). Ulterior a fost arestat și întemnițat de regimul comunist și a murit în detenție.

²⁹ Joseph Goebbels (1897 – 1 mai 1945) om politic german, printre cei mai apropiați colaboratori ai lui Hitler; din februarie 1933 până la 1 mai 1945 ministru al Propagandei. La 30 aprilie 1945, înainte de a se sinucide, Hitler l-a numit succesor al său în funcția de cancelar al *Reich*-ului. A doua zi însă Goebbels s-a sinucis împreună cu soția sa, după ce în prealabil cei doi, cu ajutorul unui medic, și-au otrăvit cei șase copii.

³⁰ Joseph Goebbels, *Tagebücher, in fünf Bände 1924 – 1945* [Jurnale în cinci volume 1924 - 1945], Herausgegeben von Ralf Georg Reuth, Piper Verlag, München, 2000, pag. 1446. În continuare se va cita Goebbels, *Jurnal*...

³¹ După ce România a întors armele împotriva Germaniei, la 23 august 1944, dar mai ales după înverșunata rezistență pe care ungurii au opus-o înaintării Armatei Roșii, I.V. Stalin și-a schimbat radical atitudinea față de revendicările maghiare impunând ca prin Tratatul de pace de la Paris, semnat la 10 februarie 1947, Transilvania să fie restituită în întregime României, conform frontierei stabilită la Trianon, la 4 iunie 1920. Vezi Eric Roman, *Hungary and the Victor Powers 1945 – 1950*, Macmillan Press Ltd, 1996: „The matter was tabled, but the outcome could not be in doubt. A year later, at another meeting of the Council of Foreign Ministers, Molotov would dispose of the issue bluntly by saying that all of Transilvania had to go to Rumania because Stalin had so decided in 1944.” Vezi și Gh. Gheorghiu-Dej *la Stalin 1944 – 1952*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012, doc. nr. 4, pp. 36-37: „Dej, Transilvania va fi pe veci a României. Comuniștii unguri și poporul ungar n-au fost în stare să facă ce au făcut comuniștii români și poporul român. Voi ați întors armele împotriva Germaniei, voi aveți un 23 august! Ne-ați ajutat să reducem cu șase luni războiul și să salvăm peste două milioane de soldați ai Armatei Roșii...”

³² A. Hillgruber, *op. cit.*, pag. 112.

³³ Denumire folosită în epocă pentru Mussolini.

³⁴ Carol al II-lea, *Însemnări*..., pp. 247-248.

³⁵ Pál Teleki (1879 – 1941) geograf și politician maghiar, descendent al familiei Teleki din

Transilvania. A fost prim-ministru al Ungariei (19 iulie 1920 – 14 aprilie 1921 și 16 februarie 1939 – 3 aprilie 1941). Pe 12 decembrie 1940 a semnat la Belgrad tratatul de prietenie cu Iugoslavia. Întrucât pe 2 aprilie 1941 amiralul Miklos Horthy a permis ca trupele germane să treacă prin Ungaria spre a înăbuși revolta din Iugoslavia, Teleki a considerat acest fapt drept o încălcare a cuvântului dat și s-a sinucis în ziua următoare.

³⁶ Goebbels, *Jurnal...*, pag. 1456.

³⁷ Așadar ar fi fost vorba de o suprafață de circa 75.000 km pătrați.

³⁸ Carol al II-lea, *Însemnări l...*, pag. 284.

³⁹ A. Hillgruber, *op. cit.*, pag. 113.

⁴⁰ Pellegrino Ghigi (1899-1995), diplomat italian, consul general la Tanger (1932-1935), ministru plenipotențiar la Cairo (1935-1936), însărcinat cu afaceri la Viena (1937-1938), ministru plenipotențiar la București (1938-1941), apoi împuțernicit la Atena (1941-1943), ambasador la Madrid (27 iulie 1958 – 5 mai 1961).

⁴¹ Carol al II-lea, *Însemnări ...*, pag. 286.

⁴² Este vorba de Valer Pop (1892-1958), jurist și om politic originar din Transilvania, ministru de Justiție în guvernele conduse de Nicolae Iorga și Gh. Tătărescu. Întemnițat la Sighet în anii 1950-1955.

⁴³ Ibidem, pag. 288. Era vorba despre faptul că Ribbentrop chemase pe miniștrii de Externe ai Italiei, Ungariei și României la o conferință la Viena. Cf. Hillgruber, *op. cit.*, pag. 125.

⁴⁴ Otto von Erdmannsdorff (1888-1978) diplomat german, ministru plenipotențiar la Budapesta (1937-1941).

⁴⁵ Carl August Clodius (1897-1952) diplomat german, specialist în probleme economice. Posturi diplomatice la Paris, Viena, Sofia. Din mai 1944, după negocierea acordurilor economice la București, a preluat atribuțiile lui Manfred von Killinger care nu se bucura de încrederea lui Ion Antonescu. A murit în prizonierat în Uniunea Sovietică.

⁴⁶ În total, Ungaria a primit o suprafață de 43.492 km pătrați cu o populație estimată de 2.609.000

locuitori dintre care jumătate erau români și doar 968.374 erau unguri.

⁴⁷ A. Hillgruber, *op. cit.*, pag. 345, nota 9.

⁴⁸ Conte Galeazzo Ciano, *Jurnal politic*, Editura Elit, 1997, pag. 221.

⁴⁹ A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 126-127.

⁵⁰ Nu există în aceste însemnări.

⁵¹ Elena Lupescu (1896-1977), din 1925 amanta regelui Carol al II-lea; s-au căsătorit în 1947 și au rămas împreună până la moartea lui Carol al II-lea.

⁵² Petre Logadi, subsecretar de Stat la Departamentul Internelor în guvernul Gigurtu (4 iulie – 4 septembrie 1940).

⁵³ Carol al II-lea, *Însemnări...*, pp. 290-291.

⁵⁴ Gheorghe Mihail (1887 – 1982), general român, care a deținut funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (4 iulie – 24 august 1940) în guvernul Ion Gigurtu și a exercitat în două rânduri funcția de șef al Marelui Stat Major (23 august – 6 septembrie 1940 și 23 august – 12 octombrie 1944), conducând operațiunile militare de lichidare a rezistenței germane de pe teritoriul românesc în cel de-al Doilea Război Mondial.

⁵⁵ Când regele Carol al II-lea serbase zece ani de domnie.

⁵⁶ Alexandru Romalo, diplomat român, ministru plenipotențiar al României la Berlin (1 iunie – 15 octombrie 1940). Despre el Mihail Manoilescu a scris: „După tradițiile și uzanțele diplomatice considerația care se acordă unei țări se măsoară după importanța personalității trimise ca ambasador pe lângă aceea țară. Ori noi aveam ca ministru la Berlin pe Alexandru Romalo, un om inteligent și bun patriot [...] dar care era un outsider în diplomatie și un nume inexistent în politică, singura lui poziție socială fiind aceea de director general al unei mari societăți de asigurare!” Apud Carol al II-lea, *Însemnări...*, pag. 330, nota 71.

⁵⁷ Ibidem, pp. 292 - 294.

⁵⁸ Goebbels, *Jurnal*, pag. 1468.

1940 – RAPTURILE TERITORIALE. SOARTA REFUGIAȚILOR DIN TERITORIILE ANEXATE

CERASELA MOLDOVEANU *

Abstract

It has been 80 years since the dramatic year of 1940, when Romania, by the will of the great powers, was forced to cede a third of its territory. The Molotov–Ribbentrop Pact (August 1939) and then the abusive decisions taken by Germany, the USSR and Italy through the Vienna Diktat (August 30, 1940) and the Treaty of Craiova (September 7, 1940) threw Romania into the chaos of history.

Hundreds of thousands of refugees and evacuees from the areas occupied by the new rulers suffered the most. Some of them remained, at any risk, on their homeland, while others preferred the road abroad, to be with their brothers in a nation and faith.

The Romanian authorities, through the competent institutions – the General Commissariats for Refugees – tried to alleviate their situation, in the most efficient way, allocating generous funds for their integration in the Romanian society.

Unfortunately, for the Romanians left in the ceded territories, the situation was rather desperate and extremely dangerous, especially in the northeast of Transylvania and in Bessarabia and northern Bukovina.

Some of the refugees from Bessarabia returned home in the summer of 1941, when the Romanian army liberated the historical territories annexed by the USSR, and in Transylvania after 1944.

Keywords: *Molotov–Ribbentrop Pact, Vienna Diktat, 1940, refugees, General Commissariats for Refugees*

Contextul internațional

Se împlinesc 80 de ani de la fatidicul an 1940, consemnat în istoriografia românească și în mentalul colectiv drept „Golgota neamului românesc”. Diplomatul Raoul Bossy, ministrul român la Roma, consemna acest moment

în jurnalul personal, drept „începutul tragediei neamului românesc”. Situație perfect adevărată, dacă privim retrospectiv evenimentele dramatice pentru România din acel an.

În doar patru luni (iunie-septembrie), toate sacrificiile umane și materiale ale soldaților

* Cercetător științific gr. III, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

și militarilor români, ale populației civile, din timpul Primului Război Mondial, care au consfințit pe câmpul de luptă și au legitimat actul final al Unirii teritoriilor istorice cu Regatul României, toate demersurile și eforturile politice și diplomatice românești din perioada războiului și ale Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920), toate deciziile ce se regăseau în sistemul de tratate versaillez, au fost anulate și încălcate cu brutalitate de două mari puteri, Germania și URSS. Condușe de doi mari dictatori ai istoriei, nemulțumiți de prevederile păcii mondiale de după război și animați de dorințe revanșarde, în cazul Germaniei, dar și al Ungariei și Bulgariei, de visul de expansiune teritorială în cazul sovieticilor, cei doi au ajuns la o bizară și nefirească înțelegere, aceea de a-și împărți sferile de influență și dominație asupra Europei și a lumii și de a restaura o nouă ordine mondială.

Așa s-a născut, de acum celebrul Pact Ribbentrop-Molotov (23 august 1939), în aparență un tratat de neagresiune între Germania și URSS, ce conținea un protocol adițional secret, care prevedea clar acea împărțire în sfere de dominație între cele două mari puteri, de la Marea Baltică la Marea Neagră. Documentul cuprindea trei clauze importante, respectiv împărțirea Finlandei și a celor trei state baltice, ocuparea Poloniei și anexarea Basarabiei de către Stalin, teritoriu de care Germania nu era interesată. Această alianță nefirească s-a dovedit, de altfel de scurtă durată, cele două ideologii politice fiind, de altfel, incompatibile. Hitler dorea doar atingerea obiectivelor sale militare și politice în Europa, prin înfrângerea și ocuparea Franței și Angliei, vizând însă și teritorii din centrul și din sud-estul Europei, în timp ce Stalin dorea un moment de respiro pentru armata sa, a cărei conducere fusese decimată chiar de el, în 1937. Mai mult, prin prevederile Pactului, URSS obținea teritorii noi, pe seama statelor atacate.

Situația din teren a favorizat, îndeplinirea clauzelor pactului, Polonia a fost ocupată, ca și Basarabia și statele baltice, Finlanda a fost atacată, dar a rezistat 4 luni de zile, până în martie 1940, provocând pagube uriașe armatei roșii.

În ceea ce privește România, Stalin a cerut ulterior, pe lângă regiunea Basarabiei, nerecunoscută de Soviete ca teritoriu românesc după 1918, și ocuparea Bucovinei, teritoriu care nu

era stipulat în Pact și care nu aparținuse Rusiei, cereri care l-au nemulțumit profund pe aliatul german. Hitler dorea să protejeze rezervele de petrol și cereale pe care România le furniza armatei germane în baza contractului economic existent între cele două părți, din martie 1939, nefiind dispus să periclitizeze și mai mult relația cu România, pentru a satisface pe deplin cererile Moscovei. Intransigența sa, pe de-o parte, și dorința lui Stalin de a menține alianța cu Germania pe baze statornice, au salvat mare parte din Bucovina românească, fiind anexat doar nordul provinciei.

Atacarea la 22 iunie 1941 a Rusiei Sovietice de către armata germană și cea română, a pus capăt acestei alianțe nefaste, dar continuarea războiului mondial a agravat și mai mult starea politică și militară în statele deja ocupate și a amplificat situația dramatică cu care se confrunta populația, societatea în general.

Efectele politice și legislative ale acestei înțelegeri sovieto-germane dăinuie și în prezent pentru România, teritoriile anexate atunci de URSS, fiind în continuare menținute în afara granițelor istorice românești.

Rapturile teritoriale din anul 1940

Notele ultimative sovietice (26-28 iunie 1940). Anexarea Basarabiei, a Nordului Bucovinei și a ținutului Herța

Ocuparea Basarabiei și a Nordului Bucovinei s-au produs atât de rapid și intempestiv, ca o lovitură năucitoare pentru autoritățile române, deși problema recuperării Basarabiei de către Stalin a fost lansată încă de la 29 martie 1940, în timpul Sesiunii a VI-a a Sovietului Suprem al URSS, în urma discursului tranșant al ministrului sovietic de externe, V. Molotov. Cele două note ultimative din 26, 28 iunie 1940, de anexare și retragere a autorităților și armatei române în decurs de 24 ore, au avut un efect devastator asupra clasei politice și societății românești, în ansamblul ei, ce nu a putut fi contracarat cu nici-un demers pe lângă oficialii germani. Aceștia, fideli înțelegerilor avute cu sovieticii, au încurajat autoritățile române să cedeze și să se retragă din teritoriile românești, pentru a preveni un conflict armat, între cele două părți, care nu le-ar fi fost favorabile.

**Basarabia, Ardealul
– anexate în 1940**

Cedarea fără luptă a acestor teritorii nu a fost o hotărâre unanimă a cuiva și nu a fost deloc ușoară pentru rege, autorități sau clasa politică. Nu doresc să aprofundez acest subiect, el cunoscând, pe parcursul timpului, două curente de opinie, cei care nu au fost în deplină concordanță cu această cedare fără opoziție și cei care au înțeles și acceptat situația de atunci a țării, a armatei, nepregătită material și tactic pentru a riposta imediat. Personal consider că în acele momente extrem de dramatice și tensionate, fără nici-un ajutor, chiar și declarativ, din partea foștilor noștri aliați și prieteni, predecesorii noștri au ales, chiar dacă azi pare un moment de lașitate, salvarea statului român, în condițiile în care eram înconjurați numai de inamici (URSS, Ungaria, Bulgaria), armatele sovietice erau pe poziții de intervenție iar armata noastră era insuficient dotată și pregătită.

De altfel, pentru a determina guvernul român să cedeze, Hitler a trimis la București pe Manfred von Killinger¹. La precizarea regelui că, în situația în care Ungaria și Bulgaria nu vor ataca România, se va opune rezistență Uniunii Sovietice, trimisul german a replicat: „Colosul rus vă va strivi. În consecință veți pierde nu numai Basarabia și Bucovina, ci, în mod sigur, ceva mai mult. În acest conflict, probabil că, petrolul va fi distrus. În acest fel, o sursă de bogăție a României va fi pierdută. Noi, de asemenea, vom avea de suferit dacă regiunea economică a României va fi paralizată”². În continuare, l-a sfătuit pe Carol al II-lea să adopte

„bunul simț politic” precizând că U.R.S.S. a făcut „un așa serviciu Reich-ului încât acesta nu se poate întoarce de dragul vostru împotri-va Sovietelor”³.

România, la fel ca și celelalte țări sacrificate, nu cunoștea la acea dată prevederile înțelegerii secrete dintre cei doi dictatori, acestea fiind devaluate mult mai târziu. Aceeași politică trădătoare, de anexare și prăduire a unor teritorii care nu le aparțineau, ținută secret între mari puteri, va fi reiterată mai târziu, în 1945, prin deja cunoscutul „acord de procentaj”, dintre Churchill și Stalin.

În această conjunctură defavorabilă, Guvernul României, a decis, după două consultări tensionate, în cadrul celor două Consilii de Coroană, să accepte cele două note-ultimatum, reușind doar să prelungească cu trei zile în plus termenul de evacuare al administrației, armatei și populației civile, dar și al bunurilor materiale ce puteau fi recuperate.

Prin evacuarea Basarabiei, Regatul român a pierdut un teritoriu de 44.442 km pătrați și o populație de 3.190.000 de locuitori, iar prin cea a Bucovinei de nord, un teritoriu de 5.220 km pătrați și o populație de 596.000 de locuitori⁴.

Mai mult, pretextând o eroare cartografică, guvernul sovietic a mai comis un abuz, ocupând și ținutul Herța, ce aparținea României, cu o suprafață de 400 km² și o populație de aproximativ 50.000 de locuitori, ce nu se regăsea nici în pactul adițional secret din 1939 și nici în notele ultimative din iunie 1940⁵.

**Piața Palatului, cetățeni ai
Bucureștiului îngenunchiați în fața
deciziilor de anexare a Basarabiei
și Bucovinei de nord, iunie 1940**

Anexarea Transilvaniei

– Dictatul de la Viena, 30 august 1940

Precedentul avea să fie creat, astfel, prin pierderea celor trei regiuni românești istorice. Nemulțumite de prevederile tratatelor de pace de la Versailles, Ungaria și Bulgaria, cu puternice tendințe revanșarde, ca și Germania și Italia, de altfel, au găsit curând momentul oportun pentru a-și lansa pretențiile teritoriale la adresa României. Pentru Ungaria, tratatul de la Trianon (4 iunie 1920) a semnat un adevărat „dezastru național”, pe care l-ar fi dorit, cât mai curând, eliminat. Autoritățile horthyste au profitat cât mai bine de această oportunitate istorică. Poate că și atitudinea blazată, necombatanță a autorităților române, de a accepta anexarea de către URSS a teritoriilor din nord-estul țării, a contribuit la curajul extrem al ungarilor de a contacta guvernele german și cel italian și de a cere cu mult aplomb retrasarea granițelor cu România și reanexarea Ardealului la Ungaria. Ar fi fost cel mai frumos cadou, diamantul neprețuit care lipsea din coroana ungară.

Încă o dată, România a fost supusă unui adevărat șoc psihologic, prin cererile Budapestei, la adăpostul atitudinii mai mult decât încurajatoare ale Germaniei și Italiei. La cererea Germaniei de a începe tratativele cu Ungaria, și dornic să temporizeze atitudinea ofensivă a Ungariei, guvernul român a început negocierile cu guvernul ungar, fiecare având varianta proprie, total diferită, de soluționare a problemei: Ungaria dorea retrasarea granițelor, cât mai apropiate de cele de dinaintea Trianonului, cu schimbul de populație aferentă, pe când România accepta doar o rectificare minoră a granițelor, fiind de acord cu schimbul

de populație. Negocierile au avut loc la Turnu Severin și au durat aprox. nouă zile (16-24 august), fără a se ajunge la o înțelegere.

La insistențele și amenințările hazardate ale Ungariei, că va ataca România, Germania, în ideea păstrării unui climat liniștit în Balcani, fiind canalizată pe planurile de atac aeriene asupra Marii Britanii, a reacționat și, aliată cu Italia, a grăbit finalizarea arbitrajului, depozitând România de partea de nord a Ardealului. Astfel, România a fost pusă din nou în situația de a accepta un dictat al Marilor Puteri, fără posibilitatea negocierii sau a apărării fruntarii-lor cu arma în mână.

Punând pe prim plan interesele germane, Hitler avea să decidă, în final, că noua linie de demarcație româno-ungară trebuia să asigure stăpânirea (prin intermediul Ungariei) a crestelor Carpaților Orientali, să pătrundă până în apropiere de Brașov pentru a „proteja” zona petroliferă. Dorința sa nemărturisită era ca Ungaria și România să fie dezbinat în așa fel încât să fie ținute ca „două bucăți de fier incandescente și de a le modela în interesul Germaniei”, așa cum avea să recunoască și Joachim von Ribbentrop⁶.

Astfel, „la 30 august 1940, prin dictatul de la Viena, cu sprijinul nemijlocit al Germaniei și Italiei, Ungaria a ocupat, prin presiune și dictat, 43 492 kmp din nord-vestul României, care includeau 1 380 de localități, între care 22 de orașe cu 2 628 238 de locuitori. Dintre aceștia, 1 321 581 erau români (50,39%), 976 956 erau maghiari (37,05%) și 329 701 alte naționalități (12,56%)”⁷.

Ocuparea teritoriului din nord-vestul țării de către Ungaria a dus la afectarea economică,

militară și, implicit, a capacității de apărare a țării. Suprafața ocupată de Ungaria a inclus peste 500 de mari întreprinderi, mine de aur, argint, cupru, cărbune, bauxită etc. (inclusiv 40% din rezervele de aur), dar și fortificațiile din partea de vest a țării, cu importanta zonă a „Porții Someșului”, forțele ocupante ungare ajungând astfel la doar câțiva kilometri de Brașov, de principala trecătoare montană de la Predeal. Concomitent cu pierderile economice, suferința populației alogene din teritoriul ocupat a reprezentat unul dintre cele mai dramatice capitole din istoria țării, o mare parte a rămas să suporte condițiile grele, uneori inumane, ale asupritorilor străini, în timp ce alții au ales calea pribegiei, astfel că, până la 1 aprilie 1944, din Transilvania s-au refugiat aprox. 221 697 de români⁸.

Tratatul de la Craiova, 7 septembrie 1940 – Cedarea Cadrilaterului

Încurajată de demersurile victorioase ale URSS-ului și ale Ungariei de a anexa teritorii, fără a întâmpina o rezistență serioasă, armată, din partea României, Bulgaria s-a grăbit, în vara anului 1940, să se alăture acestora și să-și intensifice pretențiile revizioniste față de România, beneficiind de sprijinul Uniunii Sovietice și al Germaniei. Concomitent, Germania, mai ales, și-a sporit presiunile asupra României, astfel că, la 31 iulie 1940, Wilhelm Fabricius i-a înmănat lui Mihail Manoilescu, ministrul român al Afacerilor Străine, o notă din partea Führer-ului, care „socotea retrocedarea Dobrogei de sud în granița de la 1913, inclusiv Silistra și Balcul, o soluție extrem de loială și dreaptă”⁹.

În acest context, au început, la Craiova, la 19 august 1940, tratativele româno-bulgare, în cadrul cărora guvernul român ar fi dorit să ajungă la o înțelegere, pentru a salva în granițele românești în principal Silistra și Balcul. Beneficiind, la fel ca în cazurile anterioare ale cedărilor teritoriale, de susținerea și bunăvoința Germaniei și a URSS, autoritățile bulgare au rămas intransigente în afirmarea cerințelor sale de a ocupa întreg Cadrilaterul.

În final, la 7 septembrie a fost semnat Tratatul, care prevedea la Art. 3 că într-un termen de trei luni de la schimbul instrumentelor de ratificare, România și Bulgaria se obligau

să procedeze „la schimbul obligatoriu dintre supușii români de origine etnică bulgară din județele Tulcea și Constanța (acestea din urmă în delimitarea dinainte de 14 iunie 1925) și supușii români de origine etnică română din județele Durostor și Caliacra”¹⁰. Ceilalți cetățeni români și bulgari aveau un răgaz de un de zile de la schimbul instrumentelor de ratificare, pentru a emigra, dacă doreau, în țara de proveniență.

Problemele tehnice referitoare la transferul de populație, cât și cele de ordin financiar, urmau să facă obiectul unui Acord special între cele două țări¹¹.

„Prin Tratatul de la Craiova, Bulgaria a încorporat un teritoriu cu o suprafață de 7.142 km pătrați cu o populație de 412.105 locuitori, dintre care 118.000 români (28,42%), 162.625 bulgari (39,46%) și 131.107 alte naționalități (31,82%)”¹².

Situația refugiaților din teritoriile anexate

Din cauza situației deosebit de grele, cu granițele sfâșiate, armata dezorganizată, lipsită de fortificații de apărare, într-o stare economică precară, România a fost obligată să facă față și valului de refugiați, care invadeau, practic, teritoriul românesc neocupat.

Pentru a impune ordinea firească și a ține sub control marea masă a refugiaților sosiți din direcții diferite și totodată pentru a recenza mai bine pe fiecare, cu scopul de a-l ajuta financiar și îndruma în vederea relocării și integrării sociale, guvernul român a înființat Comisariatele generale pentru refugiații din nordul Transilvaniei, Dobrogea, Basarabia și nordul Bucovinei. Acesta erau însărcinate, în principal, cu înregistrarea refugiaților, cu încartiruirea lor și plasarea pe piața muncii. Guvernul român era cel care finanța aceste instituții, în vederea reintegrării sociale și profesionale a nou veniților.

Evacuarea teritoriilor anexate de URSS s-a produs în mai multe feluri și etape. Cert este că rapiditatea cu care trebuiau eliberate, în decurs de patru zile, cum ceruse Moscova, creau premise obiective haosului ce a fost instaurat. Dacă structurile militare au reușit să evacueze localitățile într-o oarecare ordine și fără

incidente majore, instituțiile civile și populația au fost cuprinse de panică și haos.

Din declarațiile funcționarilor, militarilor și populației civile evacuați din Basarabia și Bucovina rezultă că nu a existat o organizare a evacuării.

„Autoritățile civile, poliție și jandarmerie – releva locotenent-colonelul Ioan Palade, șeful Biroului Statistic Militar Iași¹³ – primind ordinul de evacuare târziu, nu au anunțat imediat populația civilă, gândindu-se, în general, la familiile și persoana lor”. Majoritatea celor evacuați au învinuit autoritățile militare superioare și guvernul, care deși informat din timp asupra intențiilor U.R.S.S. nu a permis funcționarilor și militarilor să-și evacueze familiile și avutul, ba mai mult, cei care au încercat să facă acest lucru, au fost oprii prin ordine severe, fiind amenințați cu pedepse¹⁴.

În dimineața zilei de 28 iunie 1940, când s-a luat măsura de a evacua trupele, concomitent a început, în grabă și fără niciun plan, și evacuarea instituțiilor civile. A fost într-adevăr un moment de panică și derută generalizată. În debandada creată, o serie de funcționari, cu atribuțiuni imperios necesare situației (telefoane, telegraf, CFR) cât și personal militar de pază și apărare (jandarmii, paznicii) nu au primit dispoziții clare de evacuare, odată cu trupele, mulți dintre ei plecând înainte. În acest fel, s-au produs dereglări în comunicarea de ordine și planificarea transporturilor de persoane și materiale, întreruperea legăturilor telefonice, intensificarea și înmulțirea tâlhăriilor și atacurilor asupra militarilor dar și civililor etc¹⁵. Singurii care au fost înștiințați cu întârziere de evacuare au fost paznicii de la căi ferate, situație benefică pentru asigurarea fluentei în deplasarea trenurilor și împiedicarea sabotajelor și actelor de terorism.¹⁶

Odată cu plecarea autorităților, populația românească, în special, a dorit să se refugieze, la rândul ei, la vest de Prut. Lipsa de organizare de la început, lipsa unor ordine și îndrumări precise a înfățișat un spectacol dezolant, în care s-au consumat adevărate drame umane, în timp ce profitorii de ocazie ai acestei situații au speculat la maximum durerea și suferința oamenilor. Ca mărturie locotenent-colonelul Ioan Palade releva că în primele două zile nu a fost „nicio organizare”, gara din Iași fiind „o

masă de oameni, bagaje și deznădejde”, abia ulterior luându-se măsuri pentru dirijarea oamenilor spre sudul țării și pentru cazarea lor. „Specula – mai menționa ofițerul român – a fost însă de neînchipuit, fără ca organele administrative să intervină (transportul a două sau trei baloturi sau geamantane în oraș cu o căruță cu un cal, se plătea cu 100- 120 lei; trăsurile alegeau clienții care plăteau mai mult)”¹⁷.

La gara din Chișinău se constata aceeași stare de haos, care era asaltată de „mii de civili și militari, care într-o vâlmășeală de nedescris, se agățau de scări, tampoane și acoperișul vagoanelor, fără a mai ține seama de destinația spre care plecau trenurile, singurul gând fiind să se salveze”¹⁸.

„Coloane de refugiați – transmitea Elefterie Negel, corespondentul ziarului „Universul” din oraș¹⁹ –, fiecare cu câte o legătură în mână, mame purtând copii în brațe și târând pe ații, ochii împăienjeniți de lacrimi, pașii grăbiți cu o singură țintă: gara. Suflete zdrobite cu o singură dorință: salvarea vieții”²⁰. „Rapidul pentru București, format din 30 de vagoane – mai releva Elefterie Negel, care obținute în ultimul moment înlesnirea evacuării din partea comandantului Corpului 3 armată – este sub presiune și arhiplin, de la scări până la acoperiș. Câteva mii de oameni vor să pătrundă cu orice preț în el. Este ceva îngrozitor. Mamele își îndeasă copii prin ferestre. Altele îi strigă cu disperare pe cei răătăciți. Bărbați care se tăvălesc pe jos cu brațele și picioarele fracturate, cu fața însângerată, în lupta pentru ocuparea locului salvator. Zvonul că trupele sovietice vor intra la ora 10 dimineața, adică peste o oră, persistă, cu toate asigurările autorităților că această intrare nu se va produce decât la ora 2 d.a. Nimeni nu vrea să creadă și toți vor să scape cu viață, să părăsească orașul cu primul tren. Acei care au reușit să transporta bagaje mai multe, renunță la ele. Rămân deasupra baloturilor doar câinii, care și-au urmat nechemați de nimeni stăpânii. În toiul acestei disperări, casa mai vinde bilete și tichete pentru rapid. N-am putut înțelege acest lucru și nu-l înțeleg nici acum”²¹.

Un an mai târziu, într-unul din rapoartele sale, maiorul Dionisie Bădărău, șeful Centru-lui „A”, din subordinea secției a II-a Informații a M.St.M. menționa²²: „Din cauza tendinței de a nu produce panică, mai ales în rândul

populației, operațiunile, atât cea de pregătire cât și de execuție pentru descongestionarea nordului Basarabiei și Bucovinei de toate impedimentele și transportul înapoi a valorilor de artă, tezaur etc., au fost aproape inexistente. Ba mai mult nici chiar în ziua de 27 iunie când deja se știa că Sovietele ne-au dat o Notă ultimativă, nu s-a permis cu un ceas mai devreme evacuarea instituțiilor militare și de a se salva pe ea și a putea duce în refugiu strictul necesar. Pe la ora 10-11/28 iunie a început exodul vehiculelor încărcate cu bagaje, a populației, a armatei, fiecare cum putea și pe unde putea”.

Datele privind numărul populației evacuate din Basarabia și Bucovina sunt diferite de la o sursă la alta, cea mai vehiculată cifră fiind de circa 200 000. Parte din populația refugiată din Basarabia și Bucovina s-a reîntors în localitățile de domiciliu, în acord cu înțelegerile din cadrul Comisiei Mixte româno-sovietice de la Moscova.

La 25 noiembrie 1940 se aflau în evidență că „refugiați în România circa 70 000 de oameni din Basarabia și Bucovina (51 000 persoane diverse, 10 000 funcționari, 9 000 soldați concentrați)”. Altă sursă arată că „la 30 octombrie 1940, în țară se aflau circa 100 000 refugiați din Basarabia și Bucovina, din care în București 12 628 astfel: 5 123 funcționari, 219 avocați, 406 liber profesioniști, 951 muncitori calificați, 430 muncitori necalificați, 5 012 populație fără profesiune, 456 pensionari”²³.

Statul român a încercat, în limita posibilităților, având în vedere situația socio-economică dificilă a țării, să ofere sprijin material și financiar la un număr cât mai mare de refugiați. În județele în care au fost cazați cetățeni basarabeni și bucovineni, prefectii și primarii localităților au primit sume de bani de la Comisariatul general pentru refugiați, pentru întreținerea acestora dar și pentru stimularea de noi locuri de muncă, asociații lucrative etc, care să preia și să integreze noua forță de muncă din afara granițelor. Ca exemplu „în Buzău a fost alocată o sumă de 100 000 lei, în Dolj și Covurlui tot 100 000 lei, în Dorohoi – 300 000 lei, la Putna – 55 000 lei, urmând ca județelor Câmpulung, Rădăuți, Iași și Prahova să li se stabilească sumele alocate”²⁴.

„Până la 10 octombrie 1940, 3 431 dintre refugiații basarabeni și bucovineni din Capita-

lă depuseseră cereri de plasare în muncă, până la 30 octombrie situația fiind rezolvată pentru: 175 intelectuali, 213 muncitori, 160 ucenici și 214 avocați, rămânând neplasați: 768 intelectuali, 277 muncitori, 20 ucenici și 91 avocați”²⁵.

Aceste măsuri întreprinse în cursul lunii noiembrie 1940 au avut ca efect rezolvarea, în mare parte, a situației socio-profesionale a acestora, astfel că, dintr-un raport înaintat Conducătorului statului, la 25 noiembrie 1940, rezulta: plasarea în producție a unui număr mare de persoane, astfel că din cele 40 de cămine pentru refugiați mai rămăseseră doar 3; a scăzut semnificativ numărul bonurilor de masă acordate; a fost rezolvată, în mare măsură, problema plasării refugiaților deconcentrați din cadrul armatei, din cei 9 000 de militari fiind plasați 6 000²⁶;

În vara anului 1941, după eliberarea teritoriului dintre Prut și Nistru de către armata română, împreună cu trupe germane, refugiații din Basarabia și nordul Bucovinei au revenit, în cea mai mare parte, în localitățile de origine.

Cel de al doilea teritoriu cedat în anul 1940 a fost partea de nord-vest a României, ca urmare a impunerilor prevăzute în textul Dictatului de la Viena, din 30 august 1940.

Conform prevederilor tratatului (Articolul 3), cetățenii români de pe teritoriul cedat Ungariei „dobândesc fără altă modalitate cetățenia maghiară, ei sunt îndreptățiți ca în 6 luni să opteze pentru cetățenia română”, în timp ce la art. 5 se consemna că: „guvernul regal ungar își asumă o îndatorire solemnă în a trata și pune în toate privințele pe picior de egalitate cu toți cetățenii ei maghiari persoanele care, în virtutea acestei hotărâri de arbitraj, dobândesc cetățenia maghiară și aparțin popoului român”²⁷. Aceste îndatoriri au fost eludate de autoritățile maghiare, care, odată intrate cu drepturi depline, pe fostul teritoriu românesc, au trecut la represalii extrem de dure, la atrocități groaznice împotriva populației românești, indiferent de sex, vârstă, credință religioasă și statut social.

Acea atitudine samavolnică a maghiarilor, care s-a prelungit până în toamna anului 1944, a determinat cel mai mare refugiu din istoria românilor.

Prima etapă a refugiei românilor s-a încadrat în perioada 31 august – 13 septembrie

1940²⁸, când a fost planificată, pregătită, condusă și coordonată evacuarea teritoriului cedat, în conformitate cu prevederile Dictatului de la Viena și cele convenite în cadrul Comisiei mixte româno-ungare de la Oradea, care și-a desfășurat activitatea în diferite locații și a soluționat problemele curente generate de evacuarea și apoi de ocuparea teritoriului cedat. Evacuarea autorităților civile și militare, a unor instituții ale statului, întreprinderi, instituții culturale ș.a., cu personal și bunuri materiale realizate de statul român după anul 1918, s-a desfășurat în mare parte, în condiții normale, în pofida unor manifestări periculoase și amenințătoare ale unor grupuri de maghiari, cuprinși de euforia momentului.

Acțiunile antiromânești au fost declanșate imediat după trecerea frontierei de către trupele ungare, Secretariatul de Stat al naționalităților consemnând, „numai până la 1 noiembrie 1940, 22 713 atrocități săvârșite (919 omoruri, 1 126 schingiuiiri, 4 126 bătăi, 15 893 arestări, 124 profanări, 78 devastări colective, 447 devastări individuale). Actele de agresiune, individuale sau în grupuri mai mici, au culminat cu adevărate masacre, așa cum s-a procedat la Trăznea (263 români uciși sau răniți), la Ip (157 de copii, femei, bătrâni și bărbați nevinovați exterminați), la Camăr, Păușa, Ciumarna, Șimleul Silvaniei, Huedin etc²⁹. Mărturiile celor rămași în viață și documentele epocii redau sadismul celor care au săvârșit asemenea masacre și atrocități”. În acest sens, un document al Ministerului Afacerilor Externe al României consemna: „Soldați, jandarmi și bande înarmate de «patrioți» civili cutreureau satele românești devastând locuințele și schingiuiind populația românească pașnică și fără apărare. Unora li s-au zdrobit oasele cu cisme, alții au fost împunși cu baionetele, altora li s-au scos ochii, li s-au tăiat urechile. Nimic din ceea ce poate inventa o fantezie bolnavă n-a fost lăsat neutilizat pentru a face imposibilă viața românilor”³⁰.

Paralel cu săvârșirea actelor de teroare, autoritățile ungare au aplicat și o sistematică politică de izgonire și expulzare forțată a populației românești sau de obligare, în special a intelectualilor, să emigreze. Începută în toamna anului 1940, acțiunea s-a desfășurat în condiții dramatice, românii fiind forțați să-și părăsească gospodăriile în câteva ore, numai

cu „bagajul strict necesar (eventual) o pătură și hrană rece pentru o zi”, după cum menționa ordinul Comandamentului militar al orașului Cluj din 4 octombrie 1940³¹.

În final, „conform statisticilor întocmite de Comisariatul general al refugiaților din nordul Transilvaniei, au fost alungați forțat sau determinați să se refugieze pentru a scăpa de teroare (până la 1 martie 1944) 221 697 români, din care 128 702 bărbați și 92 895 femei. Dintre aceștia 48 856 aveau sub 16 ani, 33 100 între 16 și 20 ani, 95 188 între 21 și 40 ani, 29 407 între 41 și 55 ani, 14 907 peste 55 ani și nedeclarați³². După profesii, 31 231 erau țărani, 22 407 lucrători, 12 781 meseriași, 2 351 comercianți-industriași, 20 187 funcționari publici, 4 293 funcționari particulari, 1 032 liber profesioniști, 4 727 servitori, 49 263 femei casnice, 24 336 studenți și elevi, 30 221 alți întreținuți, 9 745 alte profesii, 1 261 preoți, 5 440 profesori-învățători, 953 avocați, 744 medici, 550 ingineri³³. Pe ani, exodul a fost următorul: 88 587 în 1940, 35 432 în 1941, 74 414 în 1942, 21 107 în 1943, 2 770 până la 1 aprilie 1944. Acestora li s-au adăugat 70 000 – 80 000, care, din diferite motive, nu s-au prezentat pentru înregistrare în fișierul central al Comisariatului general al refugiaților. Alți 20 000 au fost trimiși la muncă forțată în Germania, iar 15 000 în Ungaria³⁴”.

O a doua etapă a emigrării românilor din teritoriul cedat ar începe cu data de 14 septembrie 1940. Într-un raport înaintat generalului Ion Antonescu³⁵ se consemna că „la 25 noiembrie 1940 se refugiaseră din teritoriul cedat Ungariei circa 100 000 de ardeleni, din care circa 30 000 funcționari, deși se specifica că numărul precis al refugiaților nu va fi posibil de stabilit, decât cu ocazia recensământului general al țării, acțiune care se considera necesară în condițiile date, în urma cedării teritoriale”. Tot în raport se aprecia că rezultatul activității Comisariatului General al Refugiaților din Nordul Transilvaniei era meritoriu, că integrarea refugiaților pe piața muncii se realizează favorabil. Totodată, acțiunea de degrevare a Capitalei de povara susținerii valului de refugiați, a fost consemnată ca un avantaj, în timp ce „în provincie se lucrează bine la imediata deplasare a oamenilor chiar în Ardeal și Banat, care de altfel se arată și singuri cu mult mai destoinici

în a-și căuta din proprie inițiativă un plasament, nu ca basarabenii, care refuză deseori și serviciile ce li se dau”³⁶. În același timp, în mod fals, statisticile maghiare din 15 noiembrie evidențiau „numai 1 005 expulzați și un total de 21 000 români plecați din proprie inițiativă din Ardeal”³⁷.

Potrivit statisticilor furnizate, „Comisariatul General al Refugiaților din Nordul Transilvaniei a avut la dispoziție și a alocat până la sfârșitul lunii octombrie persoanelor refugiate suma de 13 723 005 lei, astfel: ajutoare în bani 6 695 253 lei, prin Prefecturi în provincie 2 500 000 lei, pentru alimente 3 341 106 lei, pentru îmbrăcăminte 1 126 646 lei. Până la 23 octombrie, dintre funcționarii refugiați din Transilvania la București, 466 au solicitat integrarea în muncă, fiind plasați la lucru 71, dintre lucrători au cerut plasarea 1 387, situația rezolvându-se pentru 493. Totodată, între 21 septembrie și 21 octombrie au fost ajutați cu bani 2 520 refugiați, cărora le-a fost alocată suma de 3 306 159 lei”³⁸.

A existat o preocupare constantă a comisariatelor generale de a găsi, în final, tuturor un loc stabil de ședere și celor apti locuri de muncă, plătite din fonduri de stat și private. Plasarea evacuaților în zonele de destinație finală a fost o activitate de durată, complexă, dificilă, cu foarte multe aspecte discutabile din punct de vedere al corectitudinii activităților de repartitie a locuințelor și terenului³⁹.

În ceea ce privește Dobrogea, potrivit prevederilor tratatului de la Craiova, ocuparea Cadrilaterului de către bulgari s-a făcut în patru etape, eșalonate în timp de 10 zile, începând cu 21 octombrie 1940. De condițiile evacuării s-a ocupat Comisia mixtă româno-bulgară, prezidată de generalii Gheorghe Potopeanu și L. Gilcov, care și-a început lucrările la Bazargic, la 13 septembrie 1940, funcționând cu două subcomisii mixte pentru cele două județe (Caliacra și Durostor).

Părăsirea teritoriului de către administrație și trupele române a decurs într-un ritm mult mai firesc, spre deosebire de retragerile din Basarabia și Bucovina, marcate de haos și incidente violente, pe baza unor planuri atent elaborate și implementate de Statul major român, în timp ce partea bulgară a evitat acțiuni similare cu cele din zonele ocupate de armata sovietică. Au existat și incidente de mici dimen-

siuni, sporadice, în special în zona de acțiune a Brigăzii 7 cavalerie.

Pătrunderea trupelor bulgare în Cadrilater s-a făcut pe mici detașamente de toate armele, acoperite de patrulă de infanterie și cavalerie, răspândite în întreaga zonă, forțele militare române fiind înlocuite cu trupe aparținând Armatei a 3 Bulgare, condusă de general locotenent Ivan Popov. Direcțiile principale de pătrundere au fost următoarele: Varna – Balcic – Mangalia; Crumovo – Bazargic – Arman; Stejarul – Saradja; Sarki – Silistra; Turtucaia – Silistra. Într-un document românesc a fost menționată impresia lăsată de trupele bulgare, care au preluat teritoriul: „Ofițerii au avut o atitudine exagerat militărească, foarte puțini reprezentativi ca aspect, iar ca maniere rigizi și stăpâniți de o aroganță împinsă până la brutalitate. Fac impresia unor oameni mai puțin culți, dar hotărâți. Trupa bine echipată, cu un moral extrem de ridicat – explicabil de altfel față de situația în care se găseau – și foarte disciplinată. Gradele inferioare păstrau, chiar exagerat, deferență de la grad la grad, ceea ce a făcut o impresie foarte frumoasă”⁴⁰.

La data respectivă, în județul Caliacra erau înregistrați 58.000 de români și 59.000 în județul Durostor, în timp ce populația bulgărească se găsea prioritar în județul Tulcea - 23.000 și 26.200 în județul Constanța. Autoritățile administrative și instituțiile din Silistra au fost mutate la Călărași, iar cele din Bazargic precum și o parte din locuitorii din Caliacra au fost strămutați la Slobozia. Populația evacuată din Durostor a fost stabilită în satele din județul Ialomița, iar locuitorii din plasele Balcic, Șabla și Casim între Tuzla, Mangalia și Negru Vodă⁴¹.

În final, „din Cadrilater s-au refugiat 102 093 oameni, din care 51 903 bărbați și 50 190 femei (99 983 în 1940 și 2 111 în 1941). Dintre aceștia, 29 077 erau țărani, 1 729 lucrători, 902 meseriași, 699 comercianți-industriași, 3 113 funcționari publici, 368 funcționari particulari, 213 profesii libere, 212 servitori, 20 466 femei casnice, 18 549 studenți și elevi, 19 449 alți întreținuți, 660 alte profesii, 6 656 nedeclarați”⁴².

Din punct de vedere economic, populația română din Cadrilater a abandonat 204.672 ha teren arabil și 18.760 gospodării agricole, iar

bulgarii din Dobrogea Veche doar 114.267 ha și 11.774 gospodării, un decalaj care a dus la conflicte între noii veniți ce doreau o împroprietărire egală în regiune.

Din totalul evacuaților, 9.000 familii s-au stabilit în județul Constanța, 8.000 în județul Tulcea și restul în diferite localități din Muntenia, Moldova și Oltenia⁴³. În pofida prevederilor au preferat să rămână în propriile gospodării numeroși români în Cadrilater și bulgari în Dobrogea, Schimbul de populație, evacuările și transferurile desfășurate au fost îngreunate de restricțiile impuse de război, de abandonarea recoltelor și creșterea speculei cu produse de primă necesitate, ce au provocat o pauperizare generalizată, inclusiv în zonele destinate să primească refugiații. Centrele de colonizare au fost extrem de aglomerate, astfel că refugiații au suferit de pe urma frigului, foametei și epidemiei de malarie izbucnită în lunile august – octombrie 1941⁴⁴. O parte dintre familii s-au refugiat temporar în alte zone, iar cei bogați s-au mutat în sate mai mari, deși nu au renunțat la bunurile imobiliare obținute anterior. La 25 noiembrie 1940 existau 1 700 de familii evacuate, care încă nu fuseseră plasate în zonele finale, acestea continuând să fie cazate sau cartiruite în județele Ilfov și Vlaşca⁴⁵.

Autoritățile locale au fost, în unele zone, depășite de situație, pe fondul lipsei de fonduri, a conflictelor pentru proprietate și abuzurilor funcționarilor însărcinați cu rezolvarea problemelor. Oficiul Național de colonizare a încercat să rezolve problemele, împroprietărint evacuații cu loturi de 5 – 10 ha și casă sau teren intravilan, proces care s-a încheiat în lunile martie – iunie 1948⁴⁶.

În privința integrării în muncă, până la începutul anului 1941, populația instalată în județele Tulcea și Constanța, mulți proveniți din județul Putna, a fost angajată, cu sau fără voia acesteia, la lucrări în agricultură specifice toamnei, astfel că până la 1 noiembrie s-a reușit însămânțarea a 46 000 ha de teren arabil⁴⁷.

Concluzii

Situația dramatică prin care a trecut România în anul 1940, când deciziile dictatoriale ale unor mari puteri au dus la pierderea unei treimi din teritoriul său, și a decis soarta a milioane de oameni, a impus autorităților române

rezolvarea unei situații critice, a unei adevărate crize umanitare, prin relocarea, plasarea pe piața muncii și integrarea în societatea românească a circa 1 300 000 persoane, refugiate și evacuate din zonele cedate.

Dramatismul situației era dublat de regimul de autoritate și de discriminarea la care erau supuși românii care au rămas în Basarabia, nordul Bucovinei și nord-vestul Transilvaniei, sub ocupație bolșevică sau maghiară.

Atât factorii responsabili cât și întreaga societate românească au fost solidari cu populația strămutată, s-au mobilizat într-un efort comun pentru a soluționa într-o manieră cât mai favorabilă problemele acestora de obținere a unei locuințe, locuri de muncă și de reintegrare socială. Evident că au existat în aceste demersuri și o serie de disfuncționalități generate de comportamentul unor funcționari, a unei părți a populației civile, care au dovedit, în unele cazuri, lipsă de profesionalism, indiferență sau chiar reavoință și reticență în rezolvarea situațiilor dificile în care aceștia s-au aflat, unii până în toamna anului 1944⁴⁸.

NOTE

¹ Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și mareșalul Antonescu, Relațiile germano-române (1938-1944)*, Editura Humanitas, 1994, p. 145.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Alesandru Duțu, Maria Ignat, 1940. *Drama României. Rapt și umilință*, Editura Universal Dalsi, București, 2000, p. 235.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Andreas Hillgruber, *op.cit.*, p. 230.

⁷ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1992, p. 67.

⁸ Vezi pe larg, Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciu, Ilie I. Pușcaș, *Administrația militară fascistă în nord-vestul României, septembrie-noiembrie 1940*, Cluj-Napoca, 1998; Alesandru Duțu, Constantin Botoran, Mihai Retegan, *Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare*, Editura Militară, București, 1993, apud alesandrudutu.wordpress.com

⁹ Alesandru Duțu, Maria Ignat, *op.cit.*, p. 146.

¹⁰ Ion Crînguș, Ion Giurcă, *Cedarea și evacuarea Cadrilaterului în anul 1940*, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2010, p. 234.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 168.

¹³ Arhivele Militare Române (A.M.R.), fond MStM, Rola 1078, c.456., apud *alesandrudutu.wordpress.com*

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Alesandru Duțu, Maria Ignat, *op.cit.*, p. 185.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Arhivele Militare Române (A.M.R.), fond M.St.M., Rola 1078, c.489.

¹⁸ *Ibidem*, c. 492.

¹⁹ „Universul”, *Tragedia evacuării Basarabiei*, 1 iulie 1940, apud Alesandru Duțu, *Situația evreilor din România (1939-1941)*, vol. 1, p. 1, București, f.n., apud *alesandrudutu.wordpress.com*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Gh. Buzatu (coord.), *Bătălia pentru Basarabia (1941-1944)*, Editura Mica Valahie, București, 2010, p. 345., apud *alesandrudutu.wordpress.com*

²³ Vezi pe larg, Ion Giurcă, Daniel Bar, *Aspecte generale și specifice privind refugiații din teritoriile cedate în anul 1940*, în „Revista Angvstia” nr. 15/2011, p. 118-124.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale București (ANIC), Fond Președinția Consiliului de Miniștri (PCM), dosar 282/1940, f. 98, apud Ion Giurcă, Daniel Bar, *op.cit.*

²⁶ *Ibidem*, f. 24.

²⁷ Vezi Ion Giurcă, *Anul 1940. Drama României Mari*, Editura ProTransilvania, București, 2000, p. 234.

²⁸ Ion Giurcă, Daniel Bar, *op.cit.*, p. 121.

²⁹ Alesandru Duțu, Constantin Botoran, Mihai Retegan, *Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare*, Editura Militară, București, 1993, p. 98.

³⁰ Mihai Fătu, Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, Vasilie Arimia, *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940-octombrie 1944*, Editura Politică, București, 1985, p. 180-181., apud *alesandrudutu.wordpress.com*

³¹ *Ibidem*, p. 191.

³² Alesandru Duțu, Constantin Botoran, Mihai Retegan, *op.cit.*, p. 111, apud www.art-emis.ro/istorie/calvarul-romanilor-din-teritoriul-ocupat-de-Ungaria-1940-1944

³³ *Ibidem*, p. 112.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ ANIC, fond PCM, dosar nr. 282/1940, f. 24, apud *alesandrudutu.wordpress.com*

³⁶ *Ibidem*, f. 25.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Ion Giurcă, Daniel Bar, *op.cit.*, p. 121-122.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Alesandru Duțu, Maria Ignat, *op.cit.*, p. 143.

⁴¹ Vezi Răzvan Limona, *Populația Dobrogei în perioada interbelică*, Editura on-line „Semănătorul”, 2009, p. 77.

⁴² Ion Crânguș, Ion Giurcă, *op.cit.*, p. 356.

⁴³ Răzvan Limona *op.cit.*, p.78.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Vezi Gheorghe Miron, Ionuț Iliescu, Județul *Putna și Cadrilaterul (1939-1946)*, în „Cronica Vrancei”, nr. 7/2013, pp. 141-179, apud Ion Giurcă, Daniel Bar, *op.cit.* p.124.

⁴⁶ Răzvan Limona, *op.cit.*, pp.78-79.

⁴⁷ Ion Giurcă, Daniel Bar, *op.cit.*, p. 124.

⁴⁸ *Ibidem*.

CEDAREA DOBROGEI DE SUD (CADRILATERULUI)

GEORGE UNGUREANU *

Abstract

The tragic summer of 1940 brought, for Romania, not just the loss of Bessarabia and Northern Bucovina in favour of the Soviet Union and of roughly half of Transylvania to Hungary, but also the retrocession of Southern Dobruja to Bulgaria. The Romanian State had obtained this territory in 1913 appealing to geopolitical justifications. The hereby article briefly presents the main points related to the evolution of this region within interwar Romania, the plans of Romanian and Bulgarian decision-makers in the context of 1938-1940, the conditions surrounding its surrender in the summer of 1940 and the concrete aspects concerning this territorial cession. The sources include numerous Romanian, Bulgarian and Western contributions, newer and older, as well as several documents from Romanian national, diplomatic and military archives. An inseparable part of the drama of the Greater Romania, the cession of Quadrilater nevertheless highlights strong individual characteristics. Similarly, the reasons invoked for obtaining this region during the years of the Balkan Wars and its identity and evolution within Romania, were also distinctive.

Keywords: Great Powers, interests, influence, (system of) alliances, war, pressures, negotiations

După 1913, termenul de „Cadrilater” s-a impus în publicistica și istoriografia românească pentru a desemna regiunea sud-dobrogeană intrată în componența statului român la finele războaielor balcanice. Numele „Cadrilater”, datorat formei aproape patrulatere a teritoriului pierdut în 1913 de către Bulgaria în favoarea vecinei sale nordice, a fost folosit de-a lungul timpului, inclusiv în mediile românești, și în legătură cu alte regiuni, având o configurație generală asemănătoare (ex: „Cadrilaterul Boemiei”, „Cadrilaterul polonez” etc.). Până la 1878, acest teritoriu fusese o componentă indisolubilă și

fără o identitate specifică a acelei unități geohistorice și geo-morfologice numite *Scythia Minor* în antichitatea greco-romană, iar ulterior, începând din veacul al XV-lea, *Dobrogea*¹. Limitele geografice general-acceptate ale Dobrogei sunt reprezentate de către Dunărea inferioară la vest, Delta Dunării la nord, Marea Neagră la est și, respectiv, linia râurilor Lom-Provadia la sud, suprafața totală a provinciei fiind de circa 25.000 de km².

Pentru o necesară varietate terminologică, numeroși autori români (inclusiv subsemnatul), dar și de alte origini (mai puțin bulgari),

* Lect. univ. dr., Universitatea din Pitești.

numesc teritoriul dobândit de România în anul 1913, în mod alternativ „Cadrilater” sau „Dobrogea de Sud”, denumirile fiind considerate sinonime. Totuși, extremitățile sudice ale Dobrogei (între linia Lom-Provadia și linia Türkşmil-Ekrene) s-au aflat constant, după 1878, în componența statului bulgar și nu au aparținut niciodată României moderne. În fine, unii autori, publiciști și politicieni români au folosit sintagma „Dobrogea Nouă”, complementară „Dobrogei Vechi”, aflată în componența României de la 1878. În istoriografia bulgară, pentru același teritoriu, este folosită doar sintagma „*Južna Dobrudža*” (=Dobrogea de Sud), termenul echivalent literal pentru Cadrilater (sau patrulater), anume „*četirigálnik*” fiind folosit rar, și atunci doar cu inițială minusculă și între ghilimele, pentru a-i evidenția caracterul convențional.

Majoritatea surselor autorizate ale vremii au dat pentru Cadrilaterul românesc interbelic valori apropiate de 7.700 km². Astfel, măsurătorile efectuate în zonă de către experții români, după alipirea și realipirea regiunii la România, indicau 7.780, respectiv, 7.726³ km². Doi autori francezi, buni cunoscători ai realităților Bulgariei antebelice și interbelice, Leon Lamouche și Henri Prost, vorbesc de 7.695⁴ km², cifră reținută, cu o minimă corectură (7.695,8 km²) de către Alexandru Budiș, în 1943⁵. Varianta citată o putem regăsi și la autori români și bulgari contemporani, precum Gheorghe Zbucă și Antonina Kuzmanova⁶, fiind, după toate probabilitățile, cea mai apropiată de adevăr.

Ce reprezenta Dobrogea de Sud, din punct de vedere etno-demografic, geostrategic, economic și istorico-sentimental, pentru cele două state care și-l disputau?

Populația regiunii era, în anul 1912, potrivit unei statistici bulgare publicate în anul următor, de 282.207 de locuitori, dintre care 48,1% - turco-tătari, 43,1% - bulgari și găgăuzi, 4% - țigani islamizați, 2,3% - români, precum și lipoveni, greci, armeni, evrei etc.⁷. În același timp, peste 100.000 de români rămâneau între granițele statului bulgar, mai ales pe Valea Timocului (partea sa estică)⁸.

După anii 1916-1918, când România și Bulgaria s-au aflat din nou în război, iar statul român a pierdut controlul asupra Dobrogei de

Sud, ca și asupra Dobrogei Vechi, a Olteniei și a Munteniei, a urmat anul 1919, când, după unele incertitudini și oscilații, prin Tratatul de la Neuilly-sur-Seine (27 noiembrie 1919), a fost restabilită granița româno-bulgară existentă la 1 august 1914.

Pe lângă procesele etno-demografice naturale (natalitate, mortalitate, asimilarea grupurilor etno-culturale mai puțin numeroase ori mai puțin compacte), în Cadrilaterul interbelic s-au mai produs și o serie de evoluții datorate, în mod mai mult sau mai puțin direct, factorului politic. Avem aici în vedere, în primul rând, creșterea spectaculoasă a ponderii românilor în cele două județe, mai ales în deceniul 1925-1935, când s-a desfășurat o acțiune organizată de împroprietărire a unor etnici români în Dobrogea de Sud. Un alt fenomen, desfășurat cu maximă intensitate pe la mijlocul anilor '30, a fost emigrarea turco-tătarilor dobrogeni spre Anatolia, nucleul geo-politic al naționalismului turcesc modern inaugurat de Mustafa Kemal Atatürk (1923-1938). La bulgarii sud-dobrogeni s-au înregistrat două fenomene contradictorii. Pe de o parte, unii dintre ei au părăsit Cadrilaterul, mai ales la începutul anilor '20, temându-se de represaliile românilor⁹. Pe de altă parte însă, după 1918 s-au stabilit în zonă mai multe mii de emigranți din Bulgaria, care își părăsiseră țara fie din cauze economice, fie din cauza violenței luptelor politice inter-bulgare¹⁰.

Potrivit recensământului din 29 decembrie 1930, populația Cadrilaterului sud-dobrogean propriu-zis (= teritoriul obținut de România în anul 1913) era de 363.000 de locuitori, dintre care 69.000 - români (19,0%), 137.189 - bulgari (37,8%), 135.000 - turco-tătari (37,2%), 8.000 - țigani (2,2%) și 6.300 - găgăuzi (1,75%)¹¹. Așadar, la jumătatea perioadei interbelice, din cauza emigrărilor populației musulmane, bulgarii ajung cel mai numeros grup etnic din Cadrilater, fără a-și modifica sensibil ponderea procentuală în cadrul populației. Analizând datele recensământului din 1930 (de referință pentru perioada interbelică), Anton Golopenția identifica, în anul 1941, trei zone etnice în ansamblul Dobrogei de Sud: A. O „zonă mixtă de colonizare turco-bulgaro-română”, incluzând estul Caliacrei (plășile Balcic, Casim și Ezibei), cu o populație de 167.433 de

locuitori din care 43% – bulgari, 25,8% – turco-tătari și 22% – români; B. O. „zonă cu majorități absolute bulgare” recte plasa Silistra, cu un total de 56.490 de persoane, din care 57,6% – bulgari, 18,6% - români și 17,6% – turco-tătari; C. O. „zonă cu majoritate absolută turco-tătără” (plășile Turtucaia, Curtbunar, Accadânlar), cu o populație de 138.941 de locuitori, din care turco-tătari – 58,9%, bulgari – 23,6% și români 15,6%¹².

După 1930, în condițiile creșterii în intensitate a emigrărilor turcești, concomitent cu diminuarea fluxului de elemente „colonizatoare” românești, numărul total al locuitorilor din cele două județe ajunge chiar să scadă, în ciuda comportamentului demografic al populației, oarecum similar actualei „Lumi a Treia”¹³. Recensământul regional din 1938 indica pentru cele două județe sud-dobrogene un total de 372.051 de locuitori (cu 6.000 mai puțin decât în 1930!), dintre care 150.763 – bulgari (40,52%), 108.404 - români (29,14%)¹⁴.

Cercetătorul Alesandru D. Dușu avansează, pentru același teritoriu și momentul 1940, următoarele date: 412.105 de locuitori, dintre care 162.625 (39,46%) – bulgari, 118.373 (28,72%) - români și 131.107 (31,82%) de alte naționalități¹⁵. Aceste date vin însă în contradicție cu rezultatele recensământului din 1938, în ceea ce privește populația totală a Cadrilaterului, deși procente avansate sunt în general compatibile.

În ceea ce ne privește, în cadrul unei contribuții distincte am estimat pentru cele două județe în anul 1940 un total de 360.000-365.000 de locuitori, dintre care bulgari și găgăuzi – 44,5%, români – 30,5% și turco-tătari - 22,5%¹⁶. La baza estimărilor noastre au stat datele recensământului din 1938, numărul turcilor emigrați ulterior, până la oprirea exodului, în septembrie 1939, fiind aproximat la 17.000, iar sporul natural între 1 și 1,5% anual¹⁷. Istoricul bulgar Petăr Todorov (1934-2014) consideră că, în anul 1940, Dobrogea de Sud avea o populație totală de 355.600 de suflete, din care 156.600 (46,7%) erau bulgari și 99.000 (28%) – români¹⁸. Numărul turcilor sud-dobrogeni este aproximat de alți autori bulgari la 65.000¹⁹, ceea ce, raportat la numărul de 355.600 de locuitori, ne dă un procent de 18,3%.

Este bine-cunoscut faptul că, în anii războaielor balcanice, statul român își susținuse

cu argumente de natură geopolitică și geostrategică revendicările teritoriale asupra nord-estului Bulgariei de atunci (nevoia unui spațiu de acoperire pentru Dobrogea Veche și pentru linia strategică dintre Constanța și Cernavodă, precum și compensarea pentru iminenta extindere teritorială a Bulgariei), ceea ce a reprezentat un caz excepțional în istorie²⁰.

Ulterior însă, achiziția teritorială din anul 1913, nu s-a dovedit foarte eficientă din punct de vedere strategic, un moment de referință în acest sens fiind dureroasa înfrângere de la Turtucaia, care a inaugurat seria de eșecuri ale armatei române în campania din anul 1916.

Referitor la condițiile geomorfologice concrete din regiune, generalul Ioan Vlădescu, comandantul Diviziei a 9-a Infanterie, arăta, în anul 1927: „Durostorul în special și Caliacra mai puțin, sunt, ca să zic așa, o regiune enigmatică; ea nu are, precum celelalte părți ale țării, o topografie rânduită - pământului numai puțină apă de ploaie îi trebuie pentru ca să nu mai poți ieși cu boii. Pădurile se țin de mână, iar canaralele stau pitite în tufșuri gata de a tășni din ele comitații sau de a angaja o luptă defensivă ca dintr-o puternică fortificație. Iată adevăratul Cadrilater: el nu seamănă deloc cu cel de pe hartă!”²¹. În cuprinsul aceleiași lucrări, generalul Vlădescu concluzionează că relieful Cadrilaterului, în special al Durostorului, prezintă „o valoare enormă, pozitivă pentru comitații și negativă pentru trupele regulate”²². Situația era cam aceeași și la finalul perioadei interbelice, în mai 1939, experții militari români constatând, că „Regiunea păduroasă a Deliormanului, terenul foarte frământat, lipsa de drumuri și a mijloacelor de comunicație și de legături favorizează pe răufăcători”²³.

Superioritatea etno-demografică și implicarea mai mare decât românii (cu excepția coloniștilor aromâni), ca să nu mai vorbim de turci, în activitățile comerciale și industriale asigurau, practic, bulgarilor sud-dobrogeni dominația clară în aceste ramuri economice, mai ales în Caliacra. În momentul instaurării administrației românești în zonă, etnicii bulgari ajunseseră să dețină ¾ din fondul funciar și monopolizaseră, practic, ramurile economice ne-agricole (comerțul, băncile etc.)²⁴. Situația se menținea, în linii mari, favorabilă bulgarilor și spre sfârșitul anilor '30. Astfel, o

sinteză informativă din 1939 consemna: „atât comerțul cât și agricultura sunt în mâna bulgarilor”, pentru primul domeniu avansându-se procentul de 75%²⁵; din cele 4.900 de firme existente în Cadrilater în iulie 1938, 1.244 erau românești (25,4%), 98 evreiești (2%) și restul, adică 72%, aveau alte coloraturi etnice²⁶. Întrucât grecii și armenii erau foarte puțini, iar situația economică a musulmanilor era în general, precară, majoritatea zdrobitoare a celor 3.558 de firme din Cadrilater „cu altă origine etnică străină” erau bulgare. Numai pentru Silistra, autoarea Stanka Georgieva a putut enumera 16 firme mai mari, adică având un capital de 15-20 de milioane leva (circa 35-45 de milioane de lei), deținute și susținute doar de bulgari²⁷.

Din punct de vedere istorico-sentimental, bulgarii erau mult mai atașați de teritoriul pierdut în 1913, comparativ cu românii. În mediile românești, în 1913, doar obținerea Silistrei, vechea stăpânire a lui Mircea cel Bătrân, stârnise un anumit entuziasm, exploatat și de propaganda românească interbelică, iar ulterior, mai ales datorită reginei Maria (1875-1938), micul oraș-port Balcic a cunoscut o ascensiune deosebită în conștiința colectivă românească, mai ales la nivelul elitelor²⁸.

Ca o apreciere sumativă, se poate spune că, din punct de vedere românesc, existau anumite premise sau pre-dispoziții pentru a renunța la Cadrilater, mai ales în contextul agravării situației politice internaționale și al progreselor înregistrate de statele și curentele revizioniste, pe fondul pasivității Marilor Democrații occidentale. În același context, Dobrogea de Sud devine ținta principală a „revizionismului pașnic” bulgar, focalizat până atunci pe Tracia apuseană, pierdută în favoarea Greciei, prin Tratatul de la Neuilly-sur-Seine. Pentru revizionismul bulgar, anul 1938 marchează și revenirea în prim-plan a problemelor teritoriale propriu-zise, până atunci propaganda guvernelor de la Sofia fiind axată pe așa-numitele „clauze minoritare” ale Tratatelor de Pace (stipulațiile referitoare la drepturile minorităților etnolingvistice). Date fiind aceste circumstanțe general-europene și regionale, pentru diplomația românească se pune tot mai mult problema cum să fie efectuate anumite concesii teritoriale față de Bulgaria, astfel încât gradul de

securitate al țării să sporească, prin neutralizarea amenințării bulgare, fără să scadă, prin încurajarea celorlalți vecini revizionști.

După succesul înregistrat la 31 iulie 1938, prin semnarea Acordului de la Salonic (care lichida restricțiile militare impuse în 1919, la Neuilly), Bulgaria începe să pună tot mai direct problema revizuirii frontierelor, neomițând să clameze caracterul „pașnic” al schimbării dorite. În cazul Bulgariei, principalele speranțe se legau de Puterile Axei, însă politicienii sofioți nu doreau să renunțe la capitalul de simpatie de care se bucurau la Londra și chiar în unele cercuri franceze și au acceptat, nu fără temeri, îmbunătățirea progresivă a relațiilor cu U.R.S.S.²⁹. O primă manifestare a renunțării parțiale la atitudinea rezervată și prudentă care caracterizase Sofia, se consumă la 25 septembrie 1938 la Geneva. Reprezentantul Bulgariei la Societatea Națiunilor a cerut Adunării Generale a forului mondial să admită explicit caracterul lăcit al „revizuirilor teritoriale pașnice”³⁰, prin interpretarea maximală a articolului 19 din Pactul Societății Națiunilor și neglijarea articolului 10 din același instrument de drept internațional³¹.

Pentru perioada 1938-1940, Dobrogea de Sud a trecut în prim-planul revendicărilor bulgare, care, la rândul lor, trecuseră în stadiul teritorial. Această dublă evoluție este datorată, în primul rând, izolării internaționale a României, comparativ cu celelalte state de la care Bulgaria avea ceva de revendicat. Patru elemente sunt relevante în acest sens și le vom aminti în ordine cronologică. În cursul tratativelor premergătoare Acordului de la Salonic, se conturase tot mai clar lipsa de opțiuni ale României, prin comparație cu ceilalți membri ai Înțelegerii Balcanice, izolarea țării în cadrul organizației. Iugoslavia încheiase Pactul de prietenie cu Bulgaria la 24 ianuarie 1937, urmat de un aranjament similar cu Italia la 25 martie, iar Grecia reînnoiește la 10 noiembrie 1937 Tratatul de Garanție cu Turcia, sub auspiciile Londrei³². „Acordul” de la München a dus la disoluția statului cehoslovac și a oricărei speranțe de resuscitare a „Micii Înțelegeri”, iar după 2 noiembrie 1938, Bulgaria rămăsese singurul stat învins care nu beneficia de avantaje teritoriale. *Last, but not least*, revendicările bulgare asupra Dobrogei de Sud și a Traciei

apusene au găsit tot mai multă înțelegere la Moscova, dar U.R.S.S. avea graniță comună doar cu România, nu și cu Grecia, asupra căreia era mai greu să exercite presiuni. Polonia a rămas, până la dispariția sa, efemeră de altfel, de pe harta Europei, o țară neesențială a Tratatelor de la Neuilly și Trianon.

Regele Boris al III-lea (1918-1943) și-a manifestat ostilitatea față de România și în cursul discuțiilor cu Ciano, de la 26 ianuarie 1939, când i-a declarat ginerelui lui Mussolini că restituirea Dobrogei meridionale este principalul obiectiv bulgar de politică externă³³.

O perioadă de maximă încordare în raporturile bilaterale s-a înregistrat la jumătatea lunii martie 1939, în timpul ultimei etape a dezmembrării Cehoslovaciei, când posibilitatea participării Bulgariei la un atac dirijat de Germania contra României era discutată atât la Sofia, cât și la București. La Consiliul de Coroană din 17 martie 1939, Carol al II-lea afirma: „Nu cedez teritoriu fără Parlament!”³⁴, neexcluzând, deci, total și aprioric, această eventualitate.

Lichidarea Cehoslovaciei de către Germania (15-17 martie 1939), acțiune urmată de alte gesturi ofensive (afirmarea pretențiilor asupra Coridorului, ocuparea teritoriului Memel și încheierea Tratatului economic cu România) au avut ca efect abandonarea politicii conciliatoriste a Marilor Democrații occidentale față de Adolf Hitler și relansarea politicii de încercuire. Dezmembrarea concertului münchenez oferea U.R.S.S. rolul de arbitru în iminenta confruntare dintre binomurile Londra-Paris și Berlin-Roma. Preț de câteva luni, scena politică europeană a fost dominată de contactele și tratativele tripartite, franco-britanico-sovietice, în vederea reînvierii Antantei antebelice. În culise, nu au lipsit însă tratativele germano-sovietice, care aveau să se materializeze în Pactul Ribbentrop-Molotov și nici unele tatonări între blocul anglo-francez și Germania³⁵.

În asemenea condiții, nedorind nici de data aceasta să riște nimic, guvernul Kjosseivanov a adoptat, prin cunoscuta directivă diplomatică din 19 aprilie 1939, o politică de expectativă și și-a fixat revendicările la restabilirea granițelor din 1913³⁶. Poziția guvernului de la Sofia față de Înțelegerea Balcanică apare foarte limpede în lumina circularei emise la 19 aprilie 1939,

către toate misiunile diplomatice. Practic, prim-ministrul bulgar nu dorea integrarea în alianța balcanică decât în condițiile satisfacerii unor revendicări teritoriale (Dobrogea de Sud, Tracia Egeeană, eventual „ținuturile de vest”, adică zonele strategice Bossilevgrad, Țaribrod și Strumița) și refuza, chiar și într-o asemenea eventualitate, să își asume vreo obligație față de apărarea în comun a granițelor exterioare ale „noului” bloc regional, motivând dependența economică de Germania³⁷. Așadar, revenirea *grosso-modo* la granițele anterioare Tratatului de la București nu era un obiectiv negociabil pentru Sofia, ci unul minimal, care nu excludea noi pretenții teritoriale, în măsura în care viitoarele conjuncturi internaționale ar fi permis-o. La 3 mai 1939, chiar în fața ministrului român la Sofia, Eugen Filotti, Kjosseivanov declară: „Bulgaria nu poate renunța la pretențiile ei, chiar iluzorii, de restabilire a granițelor din 1913. Ea nu înțelege însă și nici nu ar putea să aibă atitudini agresive, deși este singurul stat învins cu frontierele rămase nemodificate”³⁸.

România și-a legat unele speranțe de tratativele tripartite neo-antantiste, însă politicienii români nu erau dispuși să riște degradarea relațiilor cu Germania de dragul unei combinații strânse cu U.R.S.S.³⁹. La 25 aprilie 1939, șeful guvernului român, Armand Călinescu, insera în jurnalul său un scenariu de rezolvare a problemei Cadrilaterului, printr-o cedare parțială a teritoriului sud-dobrogean, cu acordul Parlamentului, act precedat de un pact de amicitie cu Bulgaria și completat de un schimb de populație, totul sub egida asistenței franco-britanice⁴⁰. În aceeași zi, Vasile Stoica (1889-1959), ministrul român în Turcia, își exprima, după lungi întreveneri cu omologii american și britanic de la Ankara, convingerea că bulgarii reușiseră să convingă mulți terți de faptul că problema dobrogeană ar fi fost singurul obstacol în calea aderării Bulgariei la Înțelegerea Balcanică și la sistemul franco-britanic⁴¹.

Eșecul tratatelor franco-britanico-sovietice de la Moscova și încheierea Pactului Ribbentrop-Molotov, la 23/24 august 1939, act precedat de perfectarea unui tratat economic germano-sovietic (Berlin, 21 august 1939), au făcut ca proiectul aderării României, pentru a nu mai vorbi și de Bulgaria, la o alianță

politico-militară sub egida Franței și a Marii Britanii să iasă brusc și brutal din actualitate. Dispărea, astfel, și posibilitatea reglementării problemei sud-dobrogene sub auspiciile Mariilor Democrații vest-europene.

În Bulgaria, încheierea înțelegerilor germano-sovietice din august 1939 a fost primită cu satisfacție, deoarece una două „victime” ale sistemului versailleș și, în plus, cele mai populare state în rândurile opiniei publice bulgare⁴². Clivajul intern comunism-anticomunism devenea susceptibil de a fi depășit în noul context internațional. Totuși, izbucnirea războiului și de perpetuare sau chiar extindere a acestuia diminuau șansele de realizare a unei conferințe internaționale, care să aprobe în (cvasi) unanimitate pretențiile bulgare, după model „munchenez”. Nici poziția privilegiată dobândită de U.R.S.S. nu putea liniști pe toți bulgarii. Planurile sovieticilor în Balcani includeau Bulgaria ca pe un (prim) punct de sprijin în expansiunea lor spre sud.

După 23 august 1939, îmbunătățirea relațiilor între U.R.S.S. și Bulgaria este stridentă. În fața avansurilor diplomatice ale colosului bolșevic (două propuneri de pact de asistență mutuală: septembrie 1939, noiembrie 1940)⁴³, Bulgaria nu se poate eschiva total și nici nu dorește acest lucru. Dacă propunerile vizând încheierea unei alianțe (în fapt, un protectorat sovietic, după modelul baltic) sunt respinse diplomatic și politicos, Bulgaria încheie o serie de acorduri economice cu U.R.S.S., inclusiv unul privind livrările de petrol, la 5 ianuarie 1940⁴⁴, propaganda comunistă și prosovietică începe să fie tolerată de autorități⁴⁵ (însuși Aleksandar Ţankov, promotorul „terorii albe” din anii 1923-1925, face declarații prosovietice), iar regele Boris este decorat cu ordinul „Lenin”⁴⁶, în ciuda caracterului insolit al apropierii simbolurilor bolșevice de cele monarhice.

În cazul României, dintre obiectivele fixate de Consiliul de Coroană de la 28 august 1939 fuseseră îmbunătățirea relațiilor României cu Bulgaria și Ungaria și întărirea alianței regionale balcanice⁴⁷. Pe această linie se înscriau două inițiative românești din toamna anului 1939: cea a blocului balcanic (Antanta Balcanică + Bulgaria); cea a Blocului Neutrilor (Antanta Balcanică, Italia, Ungaria și Bulgaria). Atragerea Bulgariei într-o combinație regională

inițiată de România punea, *ipso facto*, problema Cadrilaterului, pe care Kjosseivanov o așeza din nou în fruntea listei de revendicări bulgare prezentate lui Saraçoğlu, la finele lui august; șeful guvernului de la Sofia mai pretindea arbitraj pentru ieșirea la Marea Egee și reexaminarea statutului Țaribrodului, dar preciza că Macedonia nu intră în discuție⁴⁸. Schimbarea de atitudine a U.R.S.S. față de Germania și începuturile apropierii evidente sovieto-bulgare au determinat tot mai mulți factori de decizie români să ia în calcul posibilitatea cedării Cadrilaterului, pentru a împiedica o „axă” sovieto-bulgară. Relevantă este schimbarea de atitudine a lui Carol al II-lea, care, la 12 septembrie 1939 considera că „orice act de admitere a revizionismului constituie un dezastru”, prin repercusiunile asupra Basarabiei și Ardealului⁴⁹, pentru ca, imediat după intrarea trupelor sovietice în Polonia, să accepte „ideea întăririi blocului balcanic, cu concesiile pentru Bulgaria”⁵⁰. Varianta unor concesii teritoriale față de statul bulgar este admisă, în principiu, la 19 septembrie 1939, la Jebel, de către ministrul de externe al României și Iugoslaviei, Grigore Gafencu și Ćinkar Marković, obiectul concret al acestei manevre diplomatice fiind Dobrogea de Sud și zona Țaribrod⁵¹. Pentru ca această revizuire să nu declanșeze schimbări teritoriale în lanț, după model „munchenez”, s-a convenit ca aplicarea ei concretă să fie planificată pentru perioada postbelică⁵².

La finele lui octombrie 1939, Grigore Gafencu transmitea proiectul „Blocului Neutrilor”, asupra conținutului și sortii căruia nu vom insista în cele ce urmează. Ne vom limita la două aspecte. În contextul eforturilor de edificare a „Blocului Neutrilor”, N. Petrescu-Comnen propunea, la 7 noiembrie 1939, din postul de ambasador la Sfântul Scaun, divizarea Cadrilaterului între România și Bulgaria, primei țări revenindu-i Durostorul, iar celei de-a doua, Caliacra, act însoțit de un schimb de populație⁵³. Pentru Gafencu, prioritară era însă aderarea Bulgariei la blocul proiectat, ca premisă *sine qua non* a oricăror alte discuții⁵⁴. Bulgaria nu era însă interesată în a-și limita singură marja de manevră în raport cu toți vecinii prin aderarea la „Blocul Neutrilor”. Kjosseivanov declara unui reprezentant italian că, în eventualitatea rezolvării favorabile

a problemei sud-dobrogene, Bulgaria nu va semna decât un pact bilateral de neagresiune cu România, fără să adere la un pact mai larg⁵⁵. Șeful diplomației bulgare îl întreba retoric pe Eugen Filotti, la 10 și 20 noiembrie 1939: „Contra cui este îndreptat blocul balcanic neutru?”, subliniind asigurările germane de a păstra Balcanii în afara conflictului și manifestându-și astfel intenția de neaderare⁵⁶. Un răspuns posibil la întrebarea oficialului bulgar ar fi fost: „Contra expansiunii sovietice”, dar Sofia nu avea niciun interes de a rupe legăturile cu Moscova. La 15 februarie 1940, Georgi Kjosseivanov a fost înlocuit în funcția de prim-ministru de către Bogdan Filov (1883-1945), arheolog de formație și germanofil notoriu.

Luna martie 1940 a adus sfârșitul războiului sovieto-finlandez și amplificarea interesului URSS față de Balcani, în paralel cu relansarea relațiilor germano-italiene, după câteva luni de relativă răceală, cauzate de surprinderea și dezamăgirea guvernului fascist italian față de încheierea Pactului Ribbentrop-Molotov. În aceste condiții, neutralitatea românească, declarată oficial la 6 septembrie 1939, începe să devină tot mai binevoitoare față de Germania, fapt ilustrat, între altele, de perfectarea celor două pacte petrol-armament, la 6 martie și, respectiv, 27 mai 1940⁵⁷.

Agravarea situației politice externe a României amplifică speranțele bulgărești legate de Cadrilater, la diferite niveluri. Un buletin militar informativ românesc conținea următoarea concluzie: „în general, în Bulgaria domnește liniștea. Nimeni nu dorește războiul, însă simpatiile poporului se îndreaptă spre Germania, Italia și Rusia, care socotesc că vor susține idealurile lor naționale”⁵⁸. Evenimentele din anii următori vor confirma această apreciere. Nedorind nici să bruscheze lucrurile, dar nici să piardă o conjunctură favorabilă, diplomația bulgară, condusă după 15 februarie de către Ivan V. Popov, ia o importantă decizie tactică la 4 aprilie 1940: declanșarea unei vaste ofensive diplomatice în problema dobrogeană, incluzând blocul anglo-francez, Puterile Axei, U.R.S.S., S.U.A., Turcia și Iugoslavia, anunțarea publică a pretențiilor față de România urmând a se produce în momentul când U.R.S.S. sau/și Italia, formal tot neutre, aveau să acționeze în Balcani⁵⁹.

Două săptămâni mai târziu, la București se desfășoară un Consiliu de Coroană, în cursul căruia Bulgaria nu este tratată ca un potențial agresor, precum Germania, U.R.S.S. sau Ungaria⁶⁰. Totuși, luna aprilie 1940 a fost una în general tensionată pentru relațiile bilaterale româno-bulgare, în pofida absenței incidentelor notabile de graniță. Atitudinea României în chestiunea dobrogeană a cunoscut un puseu de intransigență. În administrația locală a crescut ponderea coloniștilor macedo-români, a fost relansată oficial ideea colonizării Cadrilaterului, iar în presă au apărut numeroase materiale consacrate trecutului daco-roman al provinciei dintre Dunăre și Mare, temă care a făcut și obiectul mai multor conferințe ale lui N. Iorga. În plus, prezența militară românească în proximitatea graniței a crescut subit, producând agitație în mediile politice și militare bulgare⁶¹.

Seria de victorii rapide obținute de către Germania pe frontul occidental, în perioada 10 mai-17 iunie 1940, încheiată cu capitularea Franței, adâncește izolarea politico-diplomatică a României. La 10 iunie 1940, Italia s-a alăturat Germaniei în război, părăsind neutralitatea.

După capitularea Franței, țara cea mai interesată în susținerea imediată a revendicărilor bulgare, dintre Marile Puteri, rămânea U.R.S.S. La 20 iunie 1940, Molotov îi declara ministrului italian, Augusto Rosso: „Cu Bulgaria, U.R.S.S. trăiește (*sic!*) **în bună vecinătate**. Relațiile sovieto-bulgare sunt intense și ar mai putea fi adâncite. Guvernul sovietic consideră întemeiate pretențiile bulgare asupra Dobrogei (nu doar asupra Cadrilaterului, n.n.) și asupra unui acces la Marea Egee. U.R.S.S. recunoaște dominația italiană în Mediterana, cu condiția ca și Italia să recunoască dominația guvernului sovietic la Marea Neagră (s.n.)”⁶². Printr-o înțelegere tacită cu Italia fascistă, cîștigul bolșevic reușea, practic, să închidă cercul în jurul României, după încheierea pactului Ribbentrop-Molotov și victoriile germane în vest. Scopurile conducătorilor sovietici transpar destul de clar: instaurarea hegemoniei în bazinul Mării Negre, prin realizarea joncțiunii teritoriale cu Bulgaria, pe seama României, care trebuia să piardă și Basarabia și Dobrogea, acțiune urmată de sovietizarea micului

stat slav din Balcani prin „metoda baltică”, adică „adâncirea” progresivă a relațiilor și așa „intense” cu Uniunea Sovietică, pentru a folosi termenii lui Molotov. Un asemenea scenariu corespundea și intereselor Marii Britanii, care considera U.R.S.S. un virtual aliat contra Germaniei.

Abandonarea fără luptă a unei șesimi din teritoriul țării a avut repercusiuni imediate asupra potențialului material și moral românesc. Mihail Manoilescu (1891-1950), ministru de externe în perioada 4 iulie-14 septembrie 1940, avea să aprecieze, după război, că actul de la 28 iunie 1940 „dărmase complet prestigiul politic al României, exasperase (exacerbase, n.n.) pretențiile ungare și bulgare și împinsese guvernul Tătărescu să adâncească politica de apropiere față de Germania”⁶³. Istoricul bulgar Antonina Kuzmanova (n. 1939) descrie în următorii termeni relația cauzală între ultimatumul sovietic și pierderea altor teritorii de către statul român: „Cererea guvernului sovietic adresată guvernului român, privind (*sic!*) restituirea Basarabiei și a Bucovinei de Nord a marcat începutul procesului de *revizuire pașnică* a frontierelor în Balcani și a creat *condițiile obiective* pentru rezolvarea problemei dobrogene”⁶⁴ (s.n.).

La 29 iunie 1940, regele Boris reitiera în fața ministrului german la Sofia revendicările țării sale asupra Dobrogei meridionale. Suveranul bulgar arată că, în absența sprijinului german în problema Cadrilaterului, „situația ar deveni intolerabilă în Bulgaria [...], mergând până la o revoluție violentă, utilizată de Moscova”⁶⁵. În ajun, ministrul bulgar la Berlin, Părvan Draganov, declarase că țara sa vrea să își realizeze aspirațiile teritoriale numai împreună cu Germania⁶⁶. Problema raportului de forțe între curente pro și anti-sovietice din sânul societății bulgare, la momentul iunie-august 1940, rămâne controversată în istoriografia bulgară post-totalitară. Academicianul Ilčo Dimitrov aprecia, în 1990, că, la momentul iulie 1940, opinia publică bulgară, în frunte cu elitele sale, era preponderent anti-sovietică, impresionată negativ de ceea ce se întâmplase cu statele baltice; se lansase chiar conceptul de „baltizare” a Bulgariei⁶⁷. În schimb, prestigiosul contemporanist Dimităr Sirkov scria, un an mai târziu: „Curtea Regală din Bulgaria

nu era foarte stabilă și, în plus, în țară exista o puternică mișcare comunistă și panslavistă. În acest fel, Rusia ar fi atins Constantinopolul prin Strâmțori”⁶⁸. Fără a include pe majoritatea cetățenilor bulgari, curentul prosovietic era, totuși, destul de puternic și se manifesta strident în iulie 1940, așa cum confirmă, între altele, o serie de note, rapoarte și sinteze informative ale armatei române. Astfel, la 29 iunie 1940 (exact când suveranul bulgar îi atrăgea atenția ministrului german la Sofia asupra pericolului bolșevic), în orașul Varna fuse seră împrăștiată manifeste în care se spunea că Dobrogea de Sud va reveni Bulgariei (numai) printr-o (nouă) notă ultimativă sovietică adresată României⁶⁹. Alte documente militare românești din iulie 1940 surprind creșterea în intensitate a sentimentelor prosovietice, pe măsura amânării deznodământului în cazul Cadrilaterului și a dispariției de pe piață a unor produse de primă necesitate, ca ouăle și uleiul, fenomen pus de nucleele comuniste pe seama acordurilor economice cu Germania⁷⁰.

La 31 iulie 1940, ziua în care Hitler cerea generalilor săi să elaboreze un plan de campanie contra U.R.S.S.⁷¹, șeful diplomației românești, Manoilescu, primea de la ministrul Germaniei la București, Wilhelm Fabricius, un plic de culoare verde, în care se afla o scrisoare a liderului suprem nazist, cu următorul conținut: „*Führer-ul socotește că retrocedarea Dobrogei de Sud, în granițele sale de la 1913, inclusiv Silistra și Balcicul, ca o soluție extraordinar de loială și de echitabilă, care trebuie acceptată pur și simplu*”⁷².

Caracterul categoric al „recomandărilor” hitleriste nu a împiedicat pe oficialii români să mai spere, cel puțin în prima jumătate a lui august, într-o soluție de compromis, care să permită României păstrarea parțială a Cadrilaterului, în condițiile unui schimb de populație (cât de cât) echitabil. Dintre zonele care compuneau Dobrogea de Sud, românii doreau cel mai mult să păstreze Silistra, urmată de Balcic și de Turtucaia. Proiectele de partajare a Cadrilaterului concepute de Ministerul Afacerilor Străine, prevedeau, *grosso-modo*, divizarea regiunii printr-o linie de frontieră în diagonală, care lăsa României zonele nord-estice, acordându-i Bulgariei părțile sud-vestice⁷³. Dacă Silistra era orașul sud-dobrogean la care

românii erau cel mai puțin dispuși să renunțe, la polul opus se afla Bazargicul, cu hinterlandul său agricol. În acest sens, cităm un document redactat la Secția a III-a Operații a Marelui Stat-Major Român, la finele lunii iulie, act care conținea trei variante de împărțire a teritoriului obținut de România în anul 1913. În toate cele trei variante, zona Bazargicului și localitatea Ekrene reveneau Bulgariei, ca și Turtucaia, în ciuda realităților etnice din această localitate și a trecutului său istoric românesc. De asemenea, Silistra și Cavarina rămăneau la România, în toate variantele. În schimb, Balcicul rămănea la România doar în cea mai optimistă variantă din cele trei considerate posibile și dezirabile⁷⁴. Un alt document militar, întocmit după 1 august 1940, conținea o propunere frontalieră, fundamentată etnic, istoric, economic-geografic și militaro-strategic, care, în esență, prevedea cedarea Bazargicului și a unei zone semicirculare corespunzătoare, în linii mari, Deliormanului, statul român urmând să păstreze Silistra, Turtucaia, Balcicul și (pe cale de consecință) Cavarina, cu „spațiile vitale” aferente⁷⁵.

După misiunea puțin fructuoasă a lui Eugen Filotti la Sofia (17 august 1940), în condițiile izolării depline a țării și ale amenințării cu dispariția ei de pe hartă, guvernul de la București au acceptat să înceapă tratativele cu Bulgaria, la Craiova, pe tema modalităților concrete de restituire a Cadrilaterului. De altfel, guvernul de la Sofia nici nu și-a trimis reprezentanții la Craiova, până nu a primit asigurări ferme că principiul retrocedării integrale a Dobrogei meridionale a fost admis⁷⁶. Așadar, cedarea Cadrilaterului a constituit premisa, baza de discuție în cadrul tratativelor de la Craiova, și nu rezultatul acestora, așa cum afirmă, ori ne lasă să înțelegem, unii autori.

În urma eșuării negocierilor directe româno-ungare de la Turnu-Severin și în contextul mișcărilor de trupe sovietice din Ucraina și Basarabia, Hitler se decide să „rezolve” imediat problemele teritoriale din sud-estul Europei, prin cunoscutul Dictat de la Viena. Cu acest prilej, Mihail Manoilescu a înmănat, la 29 august, lui Ribbentrop și Ciano câte o scrisoare cu următorul conținut identic: „Am onoarea să vă informez că guvernul regal al României și guvernul regal al Bulgariei, au căzut de acord, în principiu, asupra chestiunii referi-

toare la cedarea Dobrogei de Sud, în spiritul recomandărilor *Führer*-ului și ale Ducei, și că guvernul regal va face totul spre a aduce la îndeplinire acest acord, în cel mai scurt timp posibil”⁷⁷. Așadar, cunoscutele garanții date de Germania și Italia României, la 30 august 1940, erau consecutive nu doar cedării Transilvaniei de Nord, ci și renunțării oficiale la Dobrogea meridională.

Totuși, discuțiile bilaterale româno-bulgare de la Craiova, începute la 19 august 1940 și finalizate la 7 septembrie 1940, nu au fost lipsite de momente dificile și chiar tensionate, îndeosebi în zilele imediat următoare Dictatului de la Viena, când intransigența și insistența negociatorilor bulgari ating apogeul, pe fondul maximei izolării politico-militare a României.

Întrucât delegații bulgari insistau, și după 1 septembrie, ca evacuarea Dobrogei de Sud să se facă simultan cu cea a Ardealului de Nord, tratativele bilaterale rămân într-un punct mort, ruperea lor părând iminentă, la data de 5-6 septembrie 1940⁷⁸. În acest context, Bogdan Filov și Ivan V. Popov (ministrul de externe al Bulgariei) se decid să propună regelui să ordone intrarea armatei bulgare în Cadrilater, concomitent cu pătrunderea forțelor maghiare în Transilvania de nord-est. Suveranul de la Sofia refuză categoric, caracterizând acțiunea drept „un nou 16 iunie 1913”, adică un gest precipitat care ar fi putut să coste țara la sfârșitul conflagrației⁷⁹. Interesate în calmarea rapidă a situației din Balcani, Puterile Axei au intervenit prompt. În zilele de 5-6 septembrie 1940, prin canale diplomatice, Berlinul și Roma au făcut cunoscute Bulgariei obligațiile lor față de România, iar acesteia din urmă i s-a comunicat că amintitele obligații și garanții erau în stric-tă conexiune cu îndeplinirea angajamentelor luate de statul român, recte satisfacerea revendicărilor vecinilor săi⁸⁰. Fără a fixa ele însele o soluție/soluțiile pentru problemele aflate încă în suspensie între România și Bulgaria, Puterile Axei cereau, practic, celor două state balcanice satelite să își rezolve cât mai repede dezacordurile. În fața acestei atitudini, bulgarii au revenit pe pozițiile de negociere anterioare lui 29/30 august 1940 (oricum destul de rigide și acestea), iar la 6 septembrie, M. Manoilescu cerea lui Cretzianu să accepte condițiile bulgare pe plan financiar⁸¹. În consecință, la

7 septembrie 1940, ora 15²⁰, Alexandru Cretzianu și H. G. Meitani, din partea României, respectiv Svetoslav Pomenov și Theokar Popazov, din partea Bulgariei, au semnat documentul rămas în istorie ca „Tratatul de la Craiova”⁸². Acesta includea un preambul, șapte articole și mai multe anexe (A, B, C, D, o Declarație și șase scrisori oficiale)⁸³. În esență, documentul reglementa condițiile transferului de autoritate și suveranitate în Cadrilater, operațiune planificată pe patru etape, de-a lungul ultimei decade a lunii septembrie 1940, prevedea efectuarea unui schimb obligatoriu de populație, implicându-i pe etnicii bulgari din *Dobrogea Veche*, respectiv, pe etnicii români din Dobrogea de Sud; Bulgaria se obliga să despăgubească România cu suma de 450 de milioane de leva sau 1 miliard de lei.

Decretul de ratificare a Tratatului fost semnat de generalul Ion Antonescu, proaspătul „Conducător al Statului” român, la 10 septembrie 1940, fiind publicat peste două zile în „Monitorul Oficial”⁸⁴, împreună cu textul complet al Tratatului. La Sofia, ratificarea Tratatului s-a făcut prin Înalt Decret Regal, deși, conform legislației bulgare, doar tratatele pur politice erau ratificate de suveran. Schimbul instrumentelor de ratificare a avut loc la București, la 14 septembrie⁸⁵, respectându-se astfel termenul fixat prin Articolul VII. Două chestiuni pe care Tratatul de la Craiova le lăsa nerezolvate erau soarta imobilelor din Cadrilater, proprietate a unor persoane juridice (fundații, societăți etc.)⁸⁶, și plata cheltuielilor de evacuare a etnicilor bulgari din nordul Dobrogei⁸⁷.

Evacuarea armatei și a administrației românești din județele Durostor și Caliacra și instaurarea suveranității bulgărești în zonă s-au efectuat fără incidente notabile, conform termenelor și condițiilor fixate la Craiova⁸⁸.

Cele mai importante consecințe ale Tratatului de la Craiova au fost cele de ordin etno-demografic. Prin aplicarea prevederilor din Tratat, au părăsit teritoriul județelor Constanța și Tulcea un număr de circa 62.000-70.000 de etnici bulgari, în timp ce peste 100.000 de etnici români din teritoriul cedat Bulgariei s-au stabilit în România micșorată⁸⁹. Schimbul de populație consecutiv Tratatului de la Craiova, urmat de repatrierea a 15.000

de etnici germani⁹⁰, a reprezentat o nouă etapă pe drumul omogenizării etnice a provinciei tradițional mozaicate dintre Dunăre și Mare. Recensământul din 6 aprilie 1941 înregistra în județele Constanța și Tulcea un total de 519.297 de locuitori, din care 415.897 de români, adică un procent de 80,1%⁹¹, față de 65% în 1930⁹². În procentul de 80% trebuia incluși însă și câteva mii de locuitori de origine etnică bulgară. Comparând datele furnizate de Sabin Manuilă și Dimitrie Gherasim, putem estima numărul acestora la 7-8.000 de persoane⁹³. Pentru Dobrogea meridională, schimbul de populație din 1940-1941 a reprezentat un pas decisiv pe drumul bulgarizării. În urma plecării masive a românilor, majoritatea relativă bulgară, în continuă consolidare la finele anilor '30, s-a transformat în majoritate absolută. Cităm, cu titlu de exemplu, o statistică din 1942 despre populația orașului Silistra: bulgari – 11.548, turci – 3.129, armeni – 435, evrei – 195⁹⁴. Dintr-un mozaic etno-cultural unic în Europa, Dobrogea devenise o provincie polarizată în două părți, omogene intern, net deosebite între ele: Dobrogea de Nord – românească și Dobrogea de Sud – bulgară. Urmași ai bulgarilor și ai românilor care au reușit să se sustragă schimbului obligatoriu de populație din 1940 pot fi întâlniți și astăzi în ambele părți ale Dobrogei.

Suma pierderilor instituțiilor publice din Cadrilater, în urma cedării acestui teritoriu, era de 2.912 miliarde de lei, față de 63.460 de milioane în cazul Ardealului de Nord și 31,3 miliarde în cazul teritoriilor ocupate de U.R.S.S.⁹⁵. Pierderile cele mai mari le-a înregistrat Ministerul de Interne (1,4 miliarde), urmat de Ministerul Agriculturii și Domeniilor – 875 de milioane⁹⁶. Suma de un miliard de lei nu a fost plătită la termenele stabilite (15 ianuarie 1941, 15 ianuarie 1942), autoritățile bulgare venind cu alte pretenții financiare și pretextând situația economică precară a țării lor⁹⁷. Și mai multe controverse au apărut în cursul operațiunilor de evaluare a soldurilor recoltelor de porumb, bumbac, tutun și floarea soarelui, abandonate de locuitorii supuși schimbului obligatoriu de populație⁹⁸.

Rezolvarea problemelor financiare litigioase apărute în aplicarea Tratatului de la Craiova s-a făcut prin acordul de la 1 aprilie 1943⁹⁹.

Documentul în șase articole prevedea ca suma plătită de Bulgaria României în acord cu anexa D a Tratatului de la Craiova să fie de 850.000.000 de lei (1.000.000.000 minus 150.000.000 deduceri datorate rechizițiilor și altor reclamații ridicate de bulgari). Dintre aceștia, 380.000.000 de lei au fost plătiți pe loc, iar restul, în termen de trei luni. Guvernul român a renunțat la pretențiile de 26 de milioane de lei reprezentând contravaloarea operațiunilor de transfer al emigranților bulgari nord-dobrogeni. În privința soldului recoltelor, guvernul bulgar urma să livreze celui român 12.000 de tone de porumb și 2.244.000 de franci elvețieni reprezentând contravaloarea altor 6.000 de tone de porumb, plus încă 4.550.000 franci elvețieni reprezentând contravaloarea a 5.000 de tone de floarea soarelui. Guvernul român renunța la pretențiile privind recolta de bumbac.

Aplicarea clauzelor Tratatului de la Craiova, în special a celor referitoare la schimbul de populație, a dus la consolidarea realităților politico-teritoriale stabilite în vara anului 1940. În plus, Bulgaria, după 9 septembrie 1944, a devenit unul dintre cei mai siguri aliați ai Uniunii Sovietice. În consecință, la finele celei de-a doua conflagrații mondiale, cedarea Cadrilaterului de către România în favoarea Bulgariei avea să rămână singura modificare teritorială impusă de Puterile Axei menținută în vigoare prin Tratatul de la Paris (10 februarie 1947).

Luată în calcul de către factorii de decizie de la București încă de prin 1938, ca preț al consolidării sistemului de alianțe externe, renunțarea la Dobrogea de Sud, o regiune-problemă în cadrul României Mari, avea să se producă în condițiile maximei izolări politico-diplomatice și militare a statului român, în vara anului 1940, când au fost pierdute și alte provincii (Basarabia, nordul Bucovinei, jumătatea nord-estică a Transilvaniei), totalizând o treime din suprafața țării. Tratatul de la Craiova, semnat la 7 septembrie 1940, a reglementat condițiile concrete ale acestei cesiuni teritoriale (transferul de autoritate, schimbul de populație, aspectele economico-financiare etc.), și nu cesiunea în sine, aceasta constituind baza de discuție, nu rezultatul negocierilor. Predispoziția românilor pentru cedarea Dobrogei de Sud, pe de o parte, și prudența

guvernărilor bulgari, în frunte cu regele Boris al III-lea, pe de altă parte, în contextul intrării ambelor state sud-est europene în siajul Axei Berlin-Roma, au condus la implementarea în mod pașnic și bine organizat a celor convenite la Craiova, spre deosebire de evenimentele tragice petrecute în teritoriile cedate Uniunii Sovietice și, respectiv, Ungariei horthyste.

NOTE

¹ A. Ichirkoff, *Geografie physique de la Dobrudja*, în vol. *La Dobrudja*, Edité par l'Union de savants, artists et écrivains bulgares, Sofia, 1918, p. 2-3.

² Joseph V. Poppov, *Dobrudja et les relations bulgaro-roumains*, Liège, 1935, p. 13; Constantin Brătescu, *Morfologia Cadrilaterului*, Cenăuți, 1938, p. 1-2.

³ Constantin Tudor, *Administrația românească în Cadrilater (1913-1940)*, Călărași, 2005, p. 50-51, 130.

⁴ Henri Prost, *La Bulgarie de 1912 à 1930*, Paris, 1932, p. 28.

⁵ Alexandru Budiș, *Bulgaria istorică, geografică, politică, economică, culturală, militară*, București, 1943, p. 15, 36.

⁶ Antonina Kuzmanova, *Ot Njoi do Krajova. Văprosăt za Južna Dobrudža v meždunarodnite otnošenija*, Sofia, 1989, p. 56; Gheorghe Zbucnea, *Cadrilater = Dobrogea de Sud*, în „Dosarele istoriei” (în continuare se va cita D.I.), VII, nr. 1 (65)/2002, p. 2.

⁷ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita A.M.A.E.), fond *Tratatul de la Craiova*, vol. 1, f. 261; Simion Mehedinți, *Observări asupra Dobrogei*, în „Convorbiri literare”, LI (1919), p. 78.

⁸ Gheorghe Zbucnea, Stelian Brezeanu, *România de la sud de Dunăre, documente*, București, 1997, p. 342-343.

⁹ Antonina Kuzmanova, *Ot Njoi...*, p. 59.

¹⁰ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între anii 1918-1944*, Constanța, 2005, p. 233.

¹¹ Anton Golopenția, *Opere complete*, ediție Sanda Golopenția, vol. II, *Statistică, demografie și geopolitică*, București, 1999, p. 551-559.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Enciclopedia României*, București, 1938, vol. II, p. 103, 184.

¹⁴ Constantin Brătescu, *op. cit.*, p. 13.

¹⁵ Alesandru D. Duțu, *Secvențe din «filmul» calvarului românesc*, în D.I., V, nr. 6(46)/2000, p. 60.

¹⁶ George Ungureanu, *Frontiera româno-bulgară în Dobrogea și principiul etnic (1878-1940)*, în „Bulletin științific. Studii istorice”, Pitești, nr. 3-4/2004-2005, p. 109.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Apud Antonina Kuzmanova, *Ot Njoi...*, p. 129.

¹⁹ Nikolaj Genčev, *Vāšnata politika na Bālgarija (1938-1941)*, Sofia, 1998, p. 98; Stajko Trifonov, *Dobrudžanskijat vāpros (1878-1944)*, în *Novi očerci po bālgarskata istorija*, sāstavitel: Marija Radeva, Sofia, 1998, p. 172.

²⁰ Gh. Zbucea, *Romānia și războaiele balcanice (1912-1913). Pagini de istorie sud-est europeană*, București, 1999, *passim*.

²¹ Ioan Vlădescu, *Cadrilaterul. Ce este și ce trebuie să fie*, Constanța, 1927, p. 55-56.

²² *Ibidem*, p. 37.

²³ Arhivele Militare Naționale Române-Depozitul central de arhivă-Pitești (în continuare se va cita A.M.N.R.-D.c.a.P.), fond *Divizia a 9-a Infanterie*, dosar nr. crt. 1419, f. 5.

²⁴ Ivan St. Penakov, *Le problème de la Dobroudja de Sud*, Sofia, 1940, p. 26.

²⁵ A.M.N.R.-D.c.a.P., fond *M.St.M.-Secția 2 Informații*, dosar nr. crt.929/1940, f.7.

²⁶ Idem, fond *Ministerul de Război-Cabinetul Ministrului*, dosar nr. crt.227/1939, f. 319-321.

²⁷ Stanka Georgieva, *Sādbata i borbite na Bālgarite ot Južna Dobrudža pod ruminska vlast (1935-1940)*, Silistra, 1995, p. 27.

²⁸ George Ungureanu, *Problema Cadrilaterului: diferendul teritorial și repere imagologice (1913-1940)*, text disponibil pe site-ul Centrului Cultural Pitești, accesat la data de 12.06.2020.

²⁹ Nikolaj Genčev, *op. cit.*, p. 94.

³⁰ A.M.A.E., fond *Dosare Speciale (1920-1944)*, vol. 284/1, f. 1.

³¹ Constantin Iordan, *Romānia și relațiile internaționale din sud-estul european (1919-1924)*, București, 1999, p. 147.

³² Antonina Kuzmanova, *Ot Njoi...*, p. 183.

³³ Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud (1918-1940)*, Cosenza, 2001, p. 201.

³⁴ Armand Călinescu, *Însemnări politice (1916-1939)*, ediție Al. Gh. Savu, București, 1990, p. 412.

³⁵ Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de al doilea război mondial*, vol. I (1939-1941), București, 1988, p. 31-48.

³⁶ *Izvori za istorijata na Dobrudža.*, T.II (1919-1941), vtorā čast (1932-1941), otgovoren redaktor: Petăr Todorov, Sofia, 1993, doc. nr. 44, p. 358-359.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita A.N.I.C.), fond *Stoica Vasile*, dosar I/71, f. 91.

³⁹ Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 109.

⁴⁰ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 418.

⁴¹ A.N.I.C., fond *Stoica Vasile*, dosar I/71, f. 63.

⁴² Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 212-213.

⁴³ R. Bogdanova, *Bulgaria at the end of the Second World War*, în „Bulgarian Historical Review”, 30, nr. 3-4/2002, p. 141.

⁴⁴ Al. Budiș, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁵ A.N.I.C., fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 270/1939, f. 221.

⁴⁶ „Universul”, 15 ianuarie 1940, p. 8.

⁴⁷ *Istoria politicii externe românești în date*, coord.: Ion Calafeteanu, București, 2003, p. 318.

⁴⁸ Miroslav Teychman, *Last attempts to create a Collective Security Sistem in the South-East Europe against the Fascist Ascension*, în „Etudes Balkaniques”, 19, nr. 2/1983, p. 91.

⁴⁹ A. Călinescu, *op. cit.*, p. 431-432.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Grégoire Gafenco, *Préliminaires de la Guerre à l'Est*, Fribourg-Suisse, 1944, p. 304-305.

⁵² A.N.I.C., fond *Stoica Vasile*, dosar I/72, vol. 1, f. 129-131.

⁵³ Gh. Zbucea, *Cadrilater = Dobrogea de Sud.*, p. 8.

⁵⁴ Constantin Iordan, *Les relations intrbalkaniques (juillet-novembre 1939)*, în „Revue des Etudes Sud-Est Europeenes”, XXXIX, nr.1-2/2001, p. 83.

⁵⁵ *Kratka istorija na Dobrudža*, otgovoreni redaktori: Velko Tonev, Iordan Žarčev, Varna, 1986, p. 223.

⁵⁶ Viorica Moisuc, *Diplomația românească și problema apărării suveranității și a independenței naționale (martie 1938-mai 1940)*, București, 1971, p. 260.

⁵⁷ *Istoria politicii externe românești...*, p. 322-323.

⁵⁸ A.M.N.R., fond *Divizia 1 Grăniceri*, dosar 214, f. 90.

⁵⁹ Antonina Kuzmanova, *Ot Njoi...*, p. 257.

⁶⁰ Gr. Gafenco, *Préliminaires...*, p. 328.

⁶¹ A. Kuzmanova, *Ot Njoi...*, p. 258.

⁶² Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, Ediție Elisabeta Simion, București, 1996, p. 165-166.

⁶³ Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii: iulie-august 1940*, ediție Valeriu Dinu, București, 1991, p. 37.

⁶⁴ Antonina Kuzmanova, *Ot Njoi...*, p. 265.

⁶⁵ Nikolaj Genčev, *op.cit.*, p. 128.

⁶⁶ *Romānia în anii celui de Al Doilea Război Mondial*, vol. I, București, 1989, p. 275.

⁶⁷ Apud Constantin Iordan, *Problema Cadrilaterului: mărturiile lui Bogdan Filov*, în Idem, *Minorități etnice în sud-estul european după Primul Război Mondial*, București, 2002, p.137.

⁶⁸ Dimităr Sirkov, *Bulgaria's Național Territorial Problem*, în „Bulgarian Historical Review”, nr. 3/1991, p. 5.

⁶⁹ A.M.N.R.-D.c.a.P., fond *Divizia 9 Infanterie*, dosar nr. crt.1542/1940, f. 44.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 702.

⁷¹ Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de Al Doilea Război Mondial*, vol. I, București, 1988, p. 268.

⁷² M. Manoilescu, *op.cit.*, p. 136-137.

⁷³ *România în jocul Marilor Puteri (1939-1940). Documente*, editori: Corneliu Mihail Lungu și Ioana Alexandra Negreanu, București, 2000, p. 339.

⁷⁴ A.M.N.R.-D.c.a.P., fond M.St.M.-Secția 3 Operații, dosar nr.crt.1895/1940, f. 20-24.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 25-26.

⁷⁶ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 249.

⁷⁷ A.N.I.C., fond Direcția Generală a Poliției, dosar 225/1937, f. 110.

⁷⁸ A.M.N.R.-D.c.a.-P, fond M.St.M.-Secția 3 Operații, dosar nr. crt. 1822/1940, f. 72.

⁷⁹ Nikolaj Genčev, *op. cit.*, p. 109; Dimităr Sirkov, *art. cit.*, p. 6.

⁸⁰ A.N.I.C., fond Direcția Generală a Poliției, dosar 125/1940, f. 10, 41-44; A. Kuzmanova, *Ot Njoi...*, p. 275.

⁸¹ Aurel Preda Mătășaru, *Tratatul de la 7 septembrie 1940, încheiat de România și Bulgaria*, București, 2004, p. 90-91.

⁸² A.M.N.R.-D.c.a.-P, fond M.St.M.-Secția 3 Operații, dosar nr. crt. 1822/1940, f. 72.

⁸³ „Monitorul Oficial”, anul LVIII, nr. 212/12 septembrie 1940, p. 7-24 (5351-5368).

⁸⁴ *Ibidem*, p. 7/5351.

⁸⁵ Aurel Preda Mătășaru, *op. cit.*, p. 91.

⁸⁶ Dimitrie Gherasim, *Schimbul de populație între state*, București, 1943, p. 108.

⁸⁷ Aurel Preda Mătășaru, *op. cit.*, p. 96-97.

⁸⁸ Ion Crînguș, Ion Giurcă, *Cedarea și evacuarea Cadrilaterului în anul 1940*, Râmnicu-Vâlcea, Editura Conphys, 2010, *passim*.

⁸⁹ Al. D. Duțu, *art.cit.*, p. 60.

⁹⁰ D. Gherasim, *op. cit.*, p. 86.

⁹¹ Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 6 aprilie 1941*, București, 1944, p. 81, 271.

⁹² Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 216.

⁹³ A.M.A.E., fond România (1920-1944), vol. 381 – *minoritatea bulgară (1936-1944)*, f. 391-392.

⁹⁴ A.N.I.C., fond Ministerul Propagandei Naționale., Secția Presă Externă., dosar 1252, f. 202.

⁹⁵ Maria Ignat, *Costul cedărilor*, în „Document”, III, nr. 2(10)/2000, p. 35-36.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Aurel Preda Mătășaru, *op. cit.*, p. 95-96.

⁹⁸ V.V. Pella, Veniamin Virgil, *Le solde des récoltes de la Dobroudja de Sud*, Bucarest, 1942.

⁹⁹ Textul integral al Acordului, A.M.A.E., fond Bulgaria (1920-1944), vol. 86 - *relații cu România (1941-1943)*, f. 572-580.

RETRAGEREA DIN BASARABIA (28-30 Iunie 1940). UN MOMENT DUREROS DIN ISTORIA REGIMENTULUI 8 ROȘIORI

SERGIU BALANOVICI *

Abstract

The 8th Cavalry Regiment was a traditional unit in the Romanian army, established on July 1st, 1872. The unit was involved in all the military events from the late 19th century and the first half of the 20th century, the conduct of the officers and soldiers always being beyond reproach. However, in June 1940, the Regiment experienced a very painful moment, triggered by the withdrawal from Bessarabia, as a result of Romania's acceptance of the Soviet ultimatums. Despite being prepared to fight back, the Regiment received the order to retreat to the West of Prut River and not to open fire against the Soviet troops, who constantly harassed the Romanian troops. The men of the 8th Cavalry Regiment have endured three days of humiliations and the morale deteriorated visibly. The question on everyone's minds was why were they not allowed to fight back, to resist, to defend their honour.

Keywords: 8th Cavalry Regiment, Bessarabia, Soviet ultimatums, 1940

O unitate cu tradiție

30 iunie 1940, ora 10 și 30 de minute. Regimentul 8 roșiori, una dintre unitățile militare retrase din teritoriile românești cedate URSS în urma notelor ultimative din 26-27 iunie, reușește să treacă pe malul de vest al Prutului.

Ziua următoare, 1 iulie 1940, ar fi trebuit să constituie pentru personalul regimentului un prilej de sărbătoare: aniversarea a 68 de ani de la înființarea unității, sub denumirea de Regimentul 8 călărași. Potrivit Înaltului Decret nr.

1670/1872, în compunerea noii unități intrau escadroanele de călărași din județele Neamț, Suceava, Roman și Bacău, comanda provizorie fiind încredințată maiorului Alexandru Pereț¹. În această formulă organizatorică, regimentul a participat, cinci ani mai târziu, la conflictul ruso-româno-turc, cunoscut în istoriografie sub denumirea de Războiul de Independență al României (1877-1878). Unitatea a fost angajată, inițial, în operația strategică de acoperire a liniei Dunării, acționând în zonele Oltenița,

* Doctor în istorie, șef secție, Muzeul Județean Botoșani.

Corabia și Turnu-Măgurele, apoi în luptele de la Plevna (Grivița 2, Opanez), Rahova și Smârdan².

În anii următori, Regimentul 8 roșiori s-a înscris în dinamica transformărilor prin care a trecut armata română, unul dintre cele mai importante procese fiind cel de permanentizare a efectivelor, adică de renunțare la trupele cu schimb. Așa se face că, la 1/14 aprilie 1908, prin efectele *Legii pentru organizarea armatei*, promulgată la 29 martie același an, Regimentul 8 călărași a devenit Regimentul 8 roșiori, cuprinzând cinci escadroane permanente, un escadron cu schimb și un pluton „în afară de rând”. Unitatea intra în compunerea Brigăzii 4 cavalerie, cu reședința la Iași, subordonată, la rândul său, Corpului 4 armată³.

În noiembrie 1895, regimentul a fost mutat în garnizoana Botoșani, instalându-se în cazarma situată la ieșirea spre Suceava (aflată și astăzi în picioare), unde a rămas până la desființarea sa, în noiembrie 1944. Printre momentele deosebite din viața unității s-au numărat primirea drapelului de luptă, la 17/29 octombrie 1874, respectiv 10/23 mai 1902 (un alt drapel de luptă, probabil ultimul, va fi primit la 10 mai 1926), inspecția efectuată în zilele de 13-14/26-27 mai 1903 de către principele moștenitor Ferdinand, în calitate de inspector general al Cavaleriei, precum și vizita regelui Carol I, aflat la Botoșani cu ocazia manevrelor regale (28 septembrie/10 octombrie 1905)⁴.

De menționat că, în acei ani, regimentul a participat la reprimarea răscoalelor țărănești de la Tudora (februarie 1897) și Corni (iulie 1899), ambele în județul Botoșani, iar în anul 1907 a „restabilit ordinea” în mai multe localități din același județ: Hârlău, Rădeni, Deleni, Frumușica, Gorbănești ș.a., precum și în localitatea reședință de județ, unde, la 5/18 martie 1907, s-au înregistrat în rândul răsculaților cinci morți și nouă răniți⁵.

În iunie 1913, Regimentul 8 roșiori a trecut din nou Dunărea, pentru a participa la campania desfășurată de armata română în cadrul celui de-al Doilea Război Balcanic (iunie-august 1913)⁶. Pe timpul Războiului de Întregire a României, a fost angajat în operația ofensivă de eliberare a Transilvaniei, apoi în prima bătălie de la Oituz (unde a luptat în sectorul Cașin), în Bătălia de pe Argeș-Neajlov („Bătălia pentru

București”) și în luptele din Câmpia Română. În iarna 1916-1917, a fost supus procesului de refacere și reorganizare în zonele Salcea, județul Botoșani (decembrie 1916 – mai 1917) și Pălăniș-Ivancăuți, județul Dorohoi (mai-iulie 1917), la data de 2/15 august 1917 fiind introdus în luptă la Mărășești. Pentru apărarea Marii Uniri, a acționat în Basarabia (aprilie-octombrie 1918), în Bucovina și Galiția (octombrie 1918 – iulie 1919), la vest de Tisa, în Ungaria (iulie-septembrie 1919) și în zona Aradului, revenind în garnizoana de reședință la 8 februarie 1920⁷.

Pe întreaga perioadă petrecută la Botoșani, regimentul a fost puternic ancorat și în viața cetății. Conferințele susținute de ofițeri în aula Liceului „August Treboniu Laurian” erau audiate cu mult interes și, ca atare, onorate de un numeros auditoriu, după cum concursurile hipice organizate în cazarma unității erau evenimente așteptate, care reuneau în rândurile asistenței atât reprezentanți ai protipendadei, cât și mulțime de localnici, amatori de asemenea spectacole. Manifestările prilejuite de sărbătorirea zilelor de 24 ianuarie sau 10 mai erau organizate în comun de autoritățile civile și militare, iar cele din cadrul „Zilei Cavaleriei” (23 aprilie – Sf. Gheorghe) se bucurau de prezența prefectului, a primarului și a altor oficiali civili.

Unitatea era „bine văzută” și de către eșaloanele superioare. Pentru a da doar două exemple, comandantul Diviziei 2 cavalerie, generalul Constantin Ressel, aprecia că regimentul este „unitatea cea mai bine instruită pe Divizia 2 cavalerie” (18 iunie 1931)⁸, iar comandantul Brigăzii 3 cavalerie, generalul Gheorghe Alessandrescu, că „În toate ocaziunile, Regimentul 8 roșiori a fost la înălțime” (7 mai 1934)⁹.

Din Botoșani, în Banat și Basarabia

În condițiile evoluției nefavorabile a evenimentelor externe de la sfârșitul deceniului patru al secolului trecut, factorii de decizie de la București au decretat, în martie 1939, mobilizarea parțială a forțelor destinate apărării granițelor de vest și de sud ale țării. Dispozitivul defensiv a fost consolidat în lunile următoare, Divizia 2 cavalerie – din care făcea parte, în continuare, și Regimentul 8 roșiori – fiind dirijată pe „frontul” de vest, în județul

Timiș-Torontal. Cavaleriștii botoșăneni au părăsit garnizoana de origine în dimineața zilei de 22 august 1939 și, două zile mai târziu, s-au instalat pe zona de concentrare a diviziei, în comuna Bucovăț. Unitatea avea în componere grupul de comandă, două divizioane (fiecare cu câte două escadroane a patru plutoane), un escadron de mitraliere (cu trei plutoane de mitraliere și două secții de artilerie) și trenul de luptă. Efectivele se ridicau la 953 de militari, din care 32 ofițeri, 28 subofițeri, 83 sergenți, 126 caporali și 716 soldați. La comanda regimentului se afla colonelul Radu Korne, unul dintre reprezentanții elitei militare românești. El a condus regimentul până la sfârșitul lunii august 1940, când a fost numit în funcția de șef de stat-major al Corpului de cavalerie. Periplul bănățean al Regimentului 8 roșiori a durat până la 12 septembrie 1939, timp în care trupele au schimbat cantonamentele de două ori, instalându-se în comuna Firiteaz (27 august – 5 septembrie), apoi în satul Budinț¹⁰.

Declanșarea războiului și desființarea statului polonez a determinat Marele Stat Major (M.St.M) român să ia în considerare ipoteza declanșării unui atac îndreptat împotriva României din direcția nord. În acest sens, Armata 3 română, dislocată în estul țării, a primit misiunea să împiedice o eventuală pătrundere a trupelor germane pe văile Siretului și Prutului, să interzică forțarea Nistrului și să întârzie înaintarea forțelor sovietice în adâncimea teritoriului românesc. În acest context, Divizia 2 cavalerie a fost afectată Armatei 3, fiind concentrată, inițial, la Adâncata¹¹. La rândul său, Regimentul 8 roșiori a plecat din Banat cu destinația Cuciurul Mare, județul Storojineț, fiind dislocat, ulterior, în comuna Târnavă, județul Soroca (21-30 septembrie 1939), apoi în zona Cepeleuți – Ghincăuți, județul Hotin (30 septembrie – 14 octombrie 1939), pentru ca, în cele din urmă, să fie concentrat în raionul Lipnic – Bârnova – Ocnița – Dângeni, unde va rămâne până la 28 iunie 1940. Punctul de comandă al Diviziei 2 cavalerie se găsea la Bălți, iar cel al regimentului, în localitatea Lipnic¹².

La 17 octombrie 1939, în cadrul unității s-a reluat instrucția. Potrivit concepției vremii, trupele călări – vulnerabile în fața noilor mijloace moderne de luptă – continuau să-și dovedească utilitatea în măsura în care cooperau

cu blindatele și erau sprijinite cu mijloace tehnice adecvate: de aviație, artilerie, antitanc etc. Ele trebuiau să îndeplinească, în special, misiuni de cercetare și acoperire, iar în luptă propriu-zisă „să fie angajate în acțiuni rapide, viguroase și de scurtă durată, în care manevra să devină factorul principal de succes”¹³. Regimentul 8 roșiori n-a făcut excepție, pregătirea desfășurată în zona de concentrare având un pronunțat caracter practic-aplicativ. Pe lângă ședințele teoretice sau cele de educație morală și patriotică, au fost organizate ședințe de tragere, o școală a „vânătorilor de care”, aplicații tactice în colaborare cu subunități de artilerie sau având ca tematică misiunile specifice armei (așa cum a fost, de exemplu, aplicația „cu dublă partidă în cadrul detașamentului de descoperire și acțiuni întârziatoare”, desfășurată în perioada 22-30 aprilie 1940), exerciții demonstrative, concursuri de tragere etc.

Spre sfârșitul lunii noiembrie 1939, trupele au fost angrenate – în paralel cu pregătirea de luptă – în activități de amenajare a pozițiilor de apărare la frontiera de pe Nistru: șanțuri de tragere, șanțuri de comunicație etc. În ciuda vremii nefavorabile, lucrările au continuat și pe timpul iernii, intensificându-se odată cu sosirea anotimpului cald¹⁴.

Tratative sub amenințarea revolverelor

Așa cum rezultă din *Registrul istoric* al unității, zorii zilei de 28 iunie 1940 „a găsit trupa pe poziție, așteptând începerea ostilităților”¹⁵. Dispozitivul de luptă era articulat, trenul regimentar (elementele de servicii) fiind expedit în adâncime, iar trenul de luptă menținut la Lipnic, în apropierea punctului de comandă al regimentului¹⁶. Dimineața a trecut liniștită, fără ca în sectorul unității să fie semnalat ceva neobișnuit. „Către ora 10 – consemnează cronicarul anonim – am primit ordin de a evita confruntările și de a parlamenta cu elementele sovietice care ar trece eventual Nistrul. Către ora 12 am primit comunicarea că s-a hotărât evacuarea Basarabiei în patru etape”¹⁷.

Documentul nu menționează, dar ordinul de retragere fără luptă a produs în rândul ostașilor regimentului, fără doar și poate, consternare, așa cum a produs în întreaga armată română. „Din toate ordinele și documentele până în ziua de 27 iunie ora 24 – arăta generalul

Nicolae Ciupercă, comandantul Armatei 4 române – reieșea că Comandamentul Superior este condus de o singură idee, aceea de a primi bătălia cu toate forțele în Basarabia”¹⁸. La rândul său, maiorul Dionisie Bădărău, șeful Centrului „A” din Secția a II-a informații a M.St.M, martor ocular la evenimente, își informa superiorii că „Față de măsurile luate și pregătirile ce s-au făcut timp de aproape nouă luni de către trupele noastre în nordul Bucovinei și în Basarabia, convingerea fiecăruia a fost că nu vom ceda fără luptă. În acest sens s-a făcut educația trupe și ofițerilor”¹⁹.

Pentru Regimentul 8 roșiori, ziua de 28 iunie 1940 a decurs, în continuare, fără incidente, unitatea ajungând către ora 19.30, după o primă etapă de marș, la Ruseni – Goleni (astăzi în raionul Edineț, Republica Moldova). Situația creată de atitudinea trupelor sovietice, care, nesocotind condițiile evacuării, au avansat cu repeziciune încă din prima zi, săvârșind numeroase acte de ostilitate față de militarii români, a determinat eșalonul superior să ordone continuarea retragerii spre vest. La ora 1 noaptea, regimentul a reluat marșul²⁰. În urma sa, la Lipnic, bande de comuniști au atacat convoiul Legiunii de jandarmi Hotin și al Cercului de recrutare Hotin, ocazie cu care au depozitat de armament și de haine nouă jandarmi²¹.

Contactul cu trupele sovietice s-a produs în dimineața zilei de 29 iunie 1940, în preajma satului Chetroșița Veche (10 km de orașul Edineț) colonelul Radu Korne văzându-se obligat să desfășoare avangarda, întărită, pentru mai multă siguranță, cu o secție de tunuri *Bofors* și o secție de tunuri de 75 mm. „În urma parlamentării cu un comisar al poporului – se menționează în *Registrul istoric* – am obținut libera trecere și făgăduiala că vom putea să mergem până la Prut nestingheriți”²².

Promisiunea n-a fost, însă, onorată. Profitând de faptul că militarii români erau nevoiți să respecte ordinul de a nu deschide focul, ca să evite orice incident, sovieticii au atacat și hărțuit încontinuu coloana regimentului, acțiuni soldate cu morți și răniți. Dramatismul acelei zile este surprins în limbajul sec al documentului militar. „În momentul când capul coloanei ajunsese la sud de satul Brătușeni – continuă relatarea – plutonul care constituia eșalonul de contact al ariergărzii și se găsea

încă în Chetroșița Veche, a fost atacat de un autoblindat inamic ce pătrunsese în sat și, în momentul când capul coloanei intra în Chetroșița Veche și comandantul plutonului a ridicat fânionul alb, auto blindatul a răspuns cu focuri. Plutonul, deși surprins, s-a împrăștiat imediat, alegându-se, totuși, cu un rănit”²³.

Un nou atac s-a produs în jurul orei 14.30. În timp ce regimentul se afla în dreptul satului Șaptebani (22 km distanță de orașul Rîșcani), spatele coloanei a fost atacat de trei tancuri inamice. „Asupra escadronului din coadă – se arată în document –, obosit și mereu hărțuit de aceste manifestări ale inamicului, acest atac banditesc a avut un efect moral deprimant”²⁴. Nici acum, sovieticii n-au acceptat să stea la discuții. „Conform instrucțiunilor date, căpitanul Cristea s-a repezit în coada coloanei cu fânionul alb, pentru a parlamenta, dar tancurile inamice au deschis foc asupra lor de aproape, astfel încât, atât el, cât și alți doi ofițeri, au fost nevoiți să se refugieze într-o pădure apropiată, iar escadronul, complet surprins, s-a apropiat în galop de trenul de luptă, căutând să utilizeze cât mai bine terenul. Atât. Escadronul de ariergardă și trenul de luptă fiind lovite în plin, au căzut câțiva morți și răniți, iar cei trei ofițeri mai sus numiți nu și-au mai putut ajunge coloana și au rămas în urma carelor de luptă, fiind crezuți, la un moment dat, dispăruți”²⁵.

Atacurile sovietice au continuat și după-amiază. „Abia se reluase mersul normal al coloanei și, către ora 16, între Mălăiești și Gălășeni (localități situate la 25, respectiv 30 de km de orașul Rîșcani – n.n.), tancurile inamice au deschis din nou foc asupra ariergărzii, producându-ne mari pierderi. Pe la ora 18, pe creasta sud Petrușeni (41 de km de orașul Râșcani – n.n.), la intrarea în pădure, au apărut din nou tancuri inamice, somând regimentul să predea armele în opt minute. S-a avut o lungă parlamentare, în care parlamentarii sovietici au ținut revolverele îndreptate asupra dlui colonel Korne”²⁶. În sfârșit, comandantul regimentului a obținut acceptul de a continua marșul spre Prut, cu condiția de a restitui toți caii rechiziționați din Basarabia și Bucovina și de a permite plecarea militarilor originari din Basarabia, care doreau să rămână în teritoriile cedate²⁷.

A doua zi, 30 iunie 1940, la ora 5 dimineața, Regimentul 8 roșiori a reluat deplasarea spre

vest. Atitudinea agresivă a sovieticilor s-a mai potolit, nemaifiind consemnate violențe precum cele din ziua precedentă, dar marșul unității s-a desfășurat sub continua amenințare a tancurilor inamice, care ocupau înălțimile din jur²⁸. Condițiile în care s-a retras regimentul au confirmat, încă o dată, concluzia maiorului Dionisie Bădărău, potrivit căreia militarii sovietici „ne-au tratat ca pe o armată învinsă”²⁹.

Câte ora 10.30, Regimentul 8 roșiori era trecut în întregime pe malul de vest al Prutului, peste o oră se regrupa în Ștefănești, pentru ca în aceeași zi să ajungă în localitatea Hănești din județul Botoșani. Sosirea sa în garnizoana de origine, Botoșani, în seara zilei de 6 iulie 1940, marca încheierea unui capitol scurt, dar extrem de dureros din istoria acestei unități³⁰.

NOTE

¹ Arhivele Militare Române (în continuare: AMR), Colecția *Registrelor istorice și a jurnalelor de operații* dosar nr. 963, f. 1.

² *Ibidem*, f. 5-17.

³ *Ibidem*, f. 56.

⁴ *Ibidem*, f. 3, 27, 32, 36, 40, 126.

⁵ *Ibidem*, f. 28-29, 51-54.

⁶ *Ibidem*, f. 70-73.

⁷ *Ibidem*, f. 82-113.

⁸ *Ibidem*, f. 143.

⁹ *Ibidem*, f. 160.

¹⁰ *Ibidem*, f. 168-171.

¹¹ *România în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Volumul 1, Editura Militară, București, 1989, p. 259.

¹² AMR, Colecția *Registrelor istorice și a jurnalelor de operații*, dosar nr. 963, f. 171-172.

¹³ General de brigadă dr. Gheorghe Marin, general de brigadă (r) dr. Victor Atanasiu, colonel (r) dr. Gheorghe Romanescu, general de brigadă (r) Felix Țopescu, colonel dr. Cristian Vlădescu, locotenent-colonel Vladimir Zodian, *Istoria cavaleriei române*, Coordonarea lucrării: general de brigadă (r) dr. Gheorghe Marin, Ecaterina Marin-Zăinescu și colonel (r) dr. Gheorghe Romanescu, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1998, p. 221-225.

¹⁴ AMR, Colecția *Registrelor istorice și a jurnalelor de operații*, dosar nr. 963, f. 172-176.

¹⁵ *Ibidem*, f. 176.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, f. 177.

¹⁸ Florica Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *Armata română de la ultimatul la dictat. Documente*, Volumul I, Editura EUROPA NOVA, București, 2000, p. 23.

¹⁹ *Ibidem*, p. 95.

²⁰ AMR, Colecția *Registrelor istorice și a jurnalelor de operații*, dosar nr. 963, f. 177.

²¹ Florica Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *op. cit.*, p. 97.

²² AMR, Colecția *Registrelor istorice și a jurnalelor de operații*, dosar nr. 963, f. 177.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Florica Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *op. cit.*, p. 98.

³⁰ AMR, Colecția *Registrelor istorice și a jurnalelor de operații*, dosar nr. 963, f. 178.

NOTE PRELIMINARII ASUPRA RAPORTULUI DINTRE FACTORII INTERNI ȘI EXTERNI ÎN GENEZA STATELOR ROMÂNEȘTI ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

ALEXANDRU MADGEARU *

Abstract

The first part of the study examines the reasons of the backwardness of the state genesis: the absence of an urban or rural elite after the withdrawal of the Roman administration from Dacia; the destruction by the Avar domination of the Gepidic kingdom, who was evolving on a similar way like the western Germanic kingdoms which enabled the survival of the state organization in Italy, France and Spain; the Hungarian conquest which interrupted the evolution toward a state organization in the western part of the Romanian territory. The second part of the study begins with an overview of two neighbor cases of state genesis, illustrative for the external or internal factors of their emergence: Bulgaria and Serbia. The comparison concerns the origin of the elite which built those states, a foreign one in Bulgaria, a local one in Serbia. The study continues with a discussion on the origin of the Romanian noble class of the boiars, whose name was inherited from the period of the Bulgarian domination north of the Danube. This elite of landowners existed before the establishment of the state organization, on the entire territory peopled by Romanians. The first attempt of organization of a Romanian state in the region south of Carpathians failed in 1279 (the voievode Litovoi from northern Oltenia rebelled against Ladislav IV), but the new offensives of the Golden Horde created a favorable situation for the detachment of the Romanians from the vassalage ties, began with the rebellion of Făgăraș (1291) and ended with the victory of Basarab against Charles Robert in 1330. In Moldavia, the local population was under the rule of the Golden Horde, and it is possible that enjoyed a certain autonomy. The offensives of the Hungarian armies in 1345-1346 were followed by the establishment of a mark in the valley of the Moldova River, led by the Romanian noblemen Dragoș, from Maramureș. This was the kernel of the future Moldavian state.

Keywords: ruralization, fortifications, barbarian kingdoms, boyars, Transylvania, Walachia, Moldavia, Bulgaria, Serbia, Hungary, Golden Horde

* Cercetător științific gr. I, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

Problema întârzierii genezei statale la români

Prima cauză a întârzierii genezei statale românești a fost absența unei elite urbane sau rurale, de-a lungul unei mari părți din ceea ce numim de obicei „mileniul întunecat”. Ruralizarea totală produsă în Dacia explică dispariția cuvântului *urbs*. Supraviețuirea cuvântului *civitas* cu sensul restrâns de la cel de „așezare urbană” la cel strict militar (*cetate*) nu s-ar fi petrecut dacă populația romanică nu ar fi trăit în permanență în preajma incintelor ruinate ale orașelor și castrelor romane. *Civitas* s-a păstrat și în dialectul macedoromân (*țitate*), dar și în albaneză (*qytet*), ceea ce înseamnă că evoluția s-a produs în întreaga romanitate orientală. În schimb, spre deosebire de limbile romanice occidentale, româna nu a moștenit lat. *castrum*, care a pătruns chiar și în greaca medievală (*kastron*). Stingerea vieții urbane nu a intervenit imediat după ce populația din fosta provincie romană Dacia a fost lăsată de izbeliște prin plecarea armatei și a administrației în 275. A existat o perioadă de tranziție, până pe la mijlocul secolului al V-lea, în care s-a mai locuit în unele orașe (Apulum, Napoca, Potaissa, Sarmizegetusa, Tibiscum). Există niveluri de locuire civilă databile după 275 și în unele castre din Transilvania (Brâncovenești, Buciumi, Gherla, Gilău, Ilișua, Războieni, Odorheiu Secuiesc, Olteni, Sânpaul, Sighișoara, Vețel) și Banat (Tibiscum).

Descoperirea unor accesorii vestimentare cu funcție de exprimare a unui statut social superior, precum fibulele de argint „cu capete în formă de ceapă” (Vețel, Târnăvioara și Turda) indică persistența unei elite locale, aflate în legături cu imperiul. Asemenea fibule dateate între 280 și 330 au apărut în afara imperiului doar în Dacia. Tot din echipamentul militar ofițeresc făceau parte și piesele de centură descoperite la Alba Iulia, Saschiz și Vețel. O parte din Dacia Inferior fusese reocupată prin campanii îndreptate contra carpilor în 296 și contra goților în 328. Propaganda susținea că astfel Dacia a fost *restituta*. De fapt, cea mai mare parte a fostei provincii a rămas în afara frontierelor imperiului, iar regiunea din sudul Olteniei a fost menținută cel mult până în jurul anului 345. Păstrarea unui teritoriu la nord de Dunăre era inutilă după ce goții deveniseră aliați. Pentru Constantin cel

Mare, recuperarea Daciei lui Traian fusese un obiectiv propagandistic, dar acest scop devenise desuet și nu se mai justifica nici strategic, nici economic. Renunțarea la teritoriul delimitat de „Brazda lui Novac de Nord” poate fi privită ca un fel de a doua abandonare a Daciei.⁴ După aceea, nu se cunosc alte mărturii arheologice ale unei elite militare daco-romane, chiar dacă viața a continuat în unele orașe timp de circa un secol. Declinul și abandonarea orașelor a însemnat și absența episcopiiilor care să aibă în grijă populația care era în curs de conversie la creștinism, încă dinaintea retragerii administrației romane, iar apoi în mod accelerat, din epoca lui Constantin cel Mare. Nu a existat, așadar, în fosta Dacie nord-dunăreană, nici o elită bisericească, precum în provinciile rămase sub autoritatea imperiului până la începutul secolului al VII-lea. În Occident, prezența episcopiiilor în orașe a fost un factor hotărâtor pentru supraviețuirea vieții urbane, episcopii asumând apărarea comunităților unde păstureau⁵.

Dispariția totală a vieții urbane nu s-a produs și în Dacia Ripensis, Moesia Prima, Moesia Secunda și Scythia, nici măcar după abandonarea frontierei la începutul secolului al VII-lea. Acolo au supraviețuit unele fortificații, inclusiv cu menținerea câtorva episcopii la Durostorum, Odessos (Varna) și Bononia (Vidin)⁶. Elemente de viață urbană și de organizare bisericească s-au păstrat pe alocuri și în Pannonia după ocuparea ei de către huni în jurul anului 425, cel puțin până la instalarea avarilor în 567 (Sopianae, Scarbantia, Aquincum, castrele din zona lacului Balaton). În Pannonia a trăit o populație romanică, o ramură dispărută a romanității orientale, inclusiv pe timpul dominației avarilor⁷.

Specifică pentru Dacia a fost dispariția bruscă a marilor proprietari rurale, prin refugierea stăpânilor lor în 275. În provinciile occidentale, supraviețuirea *villae*-lor și a aristocrației rurale a condiționat într-o anumită direcție evoluția comunităților țărănești. Aristocratul a devenit în final feudal, iar *villa* sa fortificată a devenit centrul de putere socială și economică pentru familiile de mici agri-cultori (colónii)⁸. De aceea, din lat. *villa* au derivat cuvintele romanice occidentale care exprimă noțiunea de sat (fr. *village*, it. *villaggio*),

în timp ce acest cuvânt nu a fost păstrat de limba română, care a creat, ca și albaneza, unul nou, *sat*, din lat. *fossatum* („teren înconjurat cu șanț”) sau *fossatus* (șanț). Sensul de „așezare” este o moștenire din secolele IV-VI, când la Dunăre existau fortificații cu populație militară și civilă. În acest mediu s-a produs evoluția semantică a cuvântului *fossatum*, moștenit de romanicii proveniți dintre locuitorii provinciilor de la Dunărea de Jos⁹. Pierderea cuvântului *villa* este unul dintre indiciile supraviețuirii populației latinofone la nord de Dunăre, deoarece asemenea *villae* au continuat să existe în provinciile Dacia Ripensis, Moesia Prima, Moesia Secunda și Scythia într-o proporție mare până în secolul al IV-lea, și sporadic până în secolul al VI-lea¹⁰. Dacă românii nord-dunăreni ar fi venit din aceste zone, ei ar fi conservat, la fel ca alte popoare romanice, cuvântul *villa*. Din același motiv, termenii folosiți pentru fortificațiile din aceste provincii din secolele IV-VI (*castellum*, *burgus*) s-au pierdut în limba română. Substantivul comun *castellum* a fost moștenit de la autohtonii romanici în toponimia slavă și maghiară din fostele provincii Noricum, Pannonia, Dacia Ripensis și Moesia Superior¹¹, unde acest tip de fortificații de mici dimensiuni au fost utilizate până la abandonarea provinciilor respective. Ca și în cazul lui *castrum*, absența în limba română a unor cuvinte derivate din *castellum* și *burgus* este unul dintre cele mai clare indicii asupra evoluției sale izolate, în afara frontierelor imperiului, așa cum erau acestea până la începutul secolului al VII-lea.

În lipsa orașelor și a reședințelor aristocratice rurale, singurele forme de agregare a vieții sociale a urmașilor daco-romanilor au rămas *satele* compuse dintr-un număr de câteva zeci de bordeie. Proprietatea colectivă a *obștilor* (cuvânt preluat de la slavi) era impusă de slăbul randament al tehnicii agricole și de caracterul itinerant al exploatării pământului. Lipsa orașelor făcea inutilă o creștere a producției agricole destinate schimbului cu acestea, iar slaba densitate a populației lăsa suficient spațiu disponibil pentru practicarea unei agriculturi cu randament redus. De aceea, așezările compuse de obicei din 10-30 de familii se mutau periodic în căutarea unor locuri mai prielnice pentru creșterea animalelor și agricultură. În

acest scop erau treptat defrișate porțiuni de pădure (*codrul* înconjurător servind și ca loc de adăpost), care deveneau *curături*. Cercetările arheologice au arătat că puține au fost așezările din epoca migrațiilor, care au durat mai mult de un secol. Cele mai multe sate se mutau frecvent, fie pentru a exploata alte terenuri, fie pentru că erau devastate. Numărul mic de familii din care erau alcătuite satele impunea formarea uniunilor de obști, în scopul apărării, dar și pentru a asigura întemeierea de noi familii¹². Comunitățile sătești erau conduse de *juzi* (termen derivat din lat. *judex*). În fostele provincii occidentale ale Imperiului Roman (Dalmatia, Italia, Sardinia, Aquitania, Gallia), *judices* erau șefii comunităților urbane supraviețuitoare, dispunând de forțe de autoapărare (*militiae*), în Sardinia ajungându-se în secolul al IX-lea chiar la formarea unor mici regate denumite *giudicati*.¹³ Pe de altă parte, cuvântul *jude*, atestat pe cuprinsul întregului teritoriu românesc nord-dunărean, nu există și în dialectele sudice ale limbii române, ceea ce este altă dovadă a evoluției izolate a daco-romanilor, în zonele de supraviețuire de la nord de Dunăre.

În jurul anului 630, avarii au distrus regatul gepid din Transilvania, care dacă ar fi durat mai mult, ar fi evoluat probabil precum regatele germanice din Italia, Gallia și Hispania, în care populația romanică a supraviețuit și în final i-a asimilat pe cuceritorii care erau minoritari. Aceste regate au menținut vie ideea de stat, substituind puterea imperială romană, asigurând dezvoltarea organizării eclesiastice, moștenirea dreptului roman și supraviețuirea vieții urbane (este adevărat, la o scară mult redusă față de epoca romană). Grupurile germanice instalate în aceste provincii erau deja puternic influențate de civilizația romană încă de pe când trăiau dincolo de *limes*. Istoriografia vest-europeană din ultimele decenii a înlocuit vechea imagine catastrofică a „căderii Imperiului Roman” cu o concepție mai nuanțată, în care „transformarea lumii romane” are mai mult aspecte de continuitate, decât de ruptură, și în care regatele „barbare” sunt văzute ca moștenitoare, și nu distrugătoare, ale civilizației romane¹⁴. În Dacia, această transformare a lumii romane nu s-a produs decât sub forma ruralizării totale. În Transilvania, o

evoluție similară către un regat romano-germanic începuse în ultima treime a secolului al V-lea, când gepizii au pătruns la est de Poarta Meseșului. Gepizii doreau controlul asupra bogățiilor Transilvaniei: aurul și sarea, și s-au instalat în special la nord de valea Mureșului. La fel au procedat ulterior și avarii, care, după ce au cucerit regatul gepidic din Transilvania, s-au instalat cu precădere în zona ocnelor din bazinele Mureșului mijlociu și Someșului Mic. Controlul drumurilor sării a fost o permanență a istoriei Transilvaniei în evul mediu timpuriu și un factor intern al genezei statale. Regatul gepidic din Transilvania era diferit de cel din bazinul Tisei (care cuprindea și Crișana), format după destrămarea confederației hunice, la mijlocul secolului al V-lea. Regele gepid Omahar, înmormântat cu mult fast la Apahida (mormântul I) cândva după anul 510, era creștin, aliat al împăratului Anastasios I și al regelui ostrogoților din Italia Theoderic cel Mare. Reședința lui Omahar se afla cel mai probabil în fostul oraș roman Napoca, unde la acea vreme mai puteau exista edificii demne de a fi locuite de acești regi gepizi¹⁵.

Astfel, **avarii au întrerupt un proces de geneză statală care i-ar fi inclus pe dacoromani într-un regat romano-germanic similar celor din Italia, Gallia sau Hispania.** Populația locală romanică, germanică și slavă a intrat sub dominația khaganatului avar, ea având și o elită militară, ale cărei urme materiale, aparent neînsemnate, dar indubitabile, sunt pintenii descoperiți în câteva puncte din Transilvania, la Șura Mică, Medișoru Mare, Iernut și Teiuș (călăreții avari nu foloseau pinteni, astfel că aceste piese de harnașament indică existența unor războinici de alte etnii, aparținând populației sedentare)¹⁶. Avarii nu le-au permis populațiilor subordonate să-și ridice fortificații. În schimb, în alte regiuni ale Europei centrale și de est, unde stăpânirea avarilor nu se extinsese, diferite triburi slave au început încă din secolul al VII-lea ridicarea de fortificații de pământ cu palisade (*grad, hrad, gorod*). Aceste centre vor deveni baza pe care se vor clădi statele din Moravia (în secolul al IX-lea), Boemia și Polonia (în secolul al X-lea).¹⁷

Prima ocazie favorabilă a genezei statale a intervenit datorită dispariției khagana-

tului avar, urmată de expansiunea spre nord și vest a primului stat care ocupase un fost teritoriu roman și care poate fi comparat din acest punct de vedere cu regatele germanice occidentale create cu două-trei secole în urmă: Bulgaria (ceea ce denumim astăzi Banat, precum și sudul Transilvaniei, au intrat în sub dominația Bulgariei începând din 824). Voievodatul format în Crișana a preluat de la avari controlul asupra drumurilor sării care treceau prin Poarta Meseșului și pe valea Someșului (denumirea de „voievodat” este convențională, deoarece nu știm cum se chemau conducătorii acestei formațiuni prestatale). Nu există informații despre organizarea internă a acestui voievodat, care a ajuns să fie cunoscut doar fiindcă s-a confruntat cu agresiunea ungarilor, la începutul secolului al X-lea. Situată în apropierea Moraviei Mari (stat format tot ca urmare a dispariției khaganatului avar) a putut înlesni contactele cu Imperiul Bizantin, în ultimele decenii ale secolului al IX-lea (Moravia Mare a intrat în sfera de influență bizantină după 863, prin creștinare). În partea centrală a Transilvaniei s-a format sub dominația Bulgariei un voievodat populat de români și slavi cu centrul la Bălgrad, printre ruinele orașului roman Apulum. Bulgaria era interesată și ea să controleze ocnele din zonă, cu traficul de sare pe Mureș. În bazinul Someșului Mic a apărut alt voievodat populat de români și slavi, independent de Bulgaria și de Moravia, care controla ocnele din preajma Clujului (Turda, Ocna Dejului, Cojocna, Sic). Sarea era transportată pe cele două drumuri care se îndreptau către Pannonia, pe valea Someșului și prin Porțile Meseșului. Voievodatul din bazinul Someșului a avut centrul, ca și regatul gepid, în fostul oraș roman Napoca. În imediata apropiere a Clujului, la Someșeni și Apahida, precum și la Nușfalău, există necropole tumulare care au aparținut unui grup slav care în decursul secolului al VIII-lea a deținut o poziție privilegiată în confederația avară. La fel cum s-a întâmplat și în alte zone periferice ale khaganatului avar (Moravia, Slovacia, Croația), acești slavi desprinși de sub stăpânirea avarilor au putut crea o formațiune politico-militară proprie. În condiții pe care nu le cunoaștem, puterea a fost preluată ulterior de către români, slavii continuând să facă parte din populația

acestui voievodat din bazinul Someșului Mic, care a fost cucerit de unguri în jurul anului 930. Între timp, slăbirea puterii Bulgariei după anul 927 permisesse desprinderea voievodatului lui Glad, întins de la Dunăre până la valea inferioară a Mureșului, și care și-a continuat existența până la începutul secolului al XI-lea, sub conducerea lui Ahtum. În toate aceste voievodate, centrele de putere s-au fixat în foste castrare sau orașe romane ale căror incinte au fost reutilizate (Napoca, Apulum, Morisena, posibil și Orșova și Biharea). Voievodatul de la Bălgrad a fost și el supus în 1002 de către regele Ștefan I, iar după doi ani era cucerit voievodatul lui Ahtum care avea centrul la Morisena¹⁸.

La fel ca și dominația avară, cucerirea maghiară a făcut să eșueze aceste prime tentative de geneză statală din Crișana, Transilvania și Banat. Doar la sud și est de Carpați mai era posibilă reluarea procesului de geneză statală, în alte condiții. Dar aceste condiții au întârziat să se manifeste, deoarece pecenegii și apoi uzii și cumanii au instaurat dominații similare cu cea avară de odinioară, cu efecte similare pentru populația sedentară românească și slavă. Nomazii au ocupat regiunile de câmpie din Moldova și estul Munteniei, unde ei puteau practica creșterea animalelor, aceste teritorii devenind un spațiu nesigur, slab populat cu comunități sedentare¹⁹. Românii care trăiau acolo unde, în secolul al XIV-lea, vor apărea statele Țara Românească și Moldova, nu aveau încă posibilitatea de a evolua către o organizare statală. Doar în zonele submontane împădurite era cu puțință dezvoltarea formelor de organizare politico-militară autohtone. Factorul demografic, adică slaba populare a câmpiilor și concentrarea de populație în zonele mai înalte²⁰, a fost determinant pentru modul și durata genezei statale. La întârzierea ei a contribuit și dezinteresul Imperiului Bizantin pentru extinderea dominației sale și la nord de Dunăre după cucerirea Bulgariei în urma războaielor desfășurate între 971 și 1018. O asemenea extindere ar fi adus cu sine și construirea de fortificații, care ar fi devenit nucleele unor viitoare centre de putere locale, precum cele de la Morisena sau Bălgrad. Urbanizarea era deficitară chiar și în provincia Paradunavon, în comparație cu regiunile de la sud de Haemus. În secolul al XII-lea spațiul

dintre Dunăre și Haemus s-a depopulat din cauza invaziilor pecenegilor și cumanilor. Concomitent, în Transilvania se consolida treptat, dar ferm, stăpânirea regatului Ungariei (aliniamentul Carpaților a fost atins pe la mijlocul secolului al XII-lea²¹). În aceste condiții, **doar schimbările geopolitice majore create în urma invaziei mongolilor din 1241 vor permite, în fine, și românilor, să-și întemeieze state, la sud și est de Carpați.**

Factori interni / factori externi în genezele statale românești la sud și est de Carpați

Pentru a avea o perspectivă comparativă asupra acestei dileme, voi prezenta pe scurt două cazuri din vecinătatea spațiului în care se vor naște Țara Românească și Moldova: Bulgaria și Serbia. Primul este exemplar pentru rolul factorului extern în geneza statală, iar al doilea, pentru rolul factorului intern. În ambele cazuri, este vorba de foste provincii romane, abandonate la începutul secolului al VII-lea, în care a supraviețuit și populația romană, în conviețuire cu diferitele grupuri de slavi. Nomazii proto-bulgari au cucerit în 680 un teritoriu în fosta Moesia Secunda, după victoria contra armatei lui Constantin IV. Tratatul încheiat de împărat cu Asparuh în 681 recunoștea existența noului stat. Noua elită militară și-a impus dominația și numele etnic asupra „sclavinilor” apărute în vidul de putere intervenit după abandonarea teritoriului de către administrația bizantină, precum și asupra orașelor de pe litoral. În decursul secolului al VIII-lea și în primele două decenii ale secolului al IX-lea, stăpânirea bulgarilor s-a întins până în nordul Thraciei. Prima cetate de reședință a hanilor, Pliska, a fost ridicată spre sfârșitul secolului al VIII-lea, pe amplasamentul primei tabere instalate de Asparuch. Astfel, în decurs de circa un secol, pe locul unor foste provincii romane s-a constituit un nou stat, în urma unei cuceriri efectuate de o populație nomadă, care ulterior s-a sedentarizat și amestecat cu localnicii. Puterea sa militară s-a dovedit în confruntările cu Imperiul Bizantin, dar și în sprijinul dat acestuia în războiul bizantino-arab din 717-718, iar Imperiul Bizantin a devenit modelul politic imitat de această putere

rivală apărută într-o parte a fostului său teritoriu²². **Factorul extern, reprezentat de o elită militară de origine nomadă, a fost așadar decisiv în geneza statală în regiunea dintre Dunărea de Jos și Munții Haemus**, populată, ca și cele de la nord de fluviu, de romanici și slavi. După cum am amintit deja, în acest stat bulgar au fost incluse, în secolele IX-X, și părți din teritoriul românesc nord-dunărean.

În Serbia, procesul de formare a statului s-a întins pe o perioadă de circa trei veacuri, declanșându-se tot după dispariția khaganatului avar. Primele formațiuni politice ale slavilor denumiți *serbi* au apărut în secolul al IX-lea în Raška, Dioclea (Muntele Negru) și Bosnia. Ca și în cazul românilor, o parte a populației sârbești a intrat sub dominația Bulgariei în decursul secolului al IX-lea, în aceleași împrejurări ale extinderii acesteia spre vest până la Belgrad (824). În Raška s-a format primul mare jupanat al lui Vlastimir, pe la mijlocul secolului al IX-lea (titlul de *jupan* provine din perioada dominației avar, fiind preluat de șefii locali după eliberarea lor de sub aceasta). Jupanii sârbi stăpâneau fortificații în zonele montane.²⁵ Urmașii lui Vlastimir, confrunțați cu agresiunea Bulgariei, au stabilit relații cu Imperiul Bizantin, dar în 917 țarul Simeon a cucerit Raška. După aceea, Dioclea a devenit teritoriul unde s-a reluat procesul de geneză statală. Marele jupan Česlav Klonimirović (927-960) a realizat o unificare de scurtă durată a sârbilor din Dioclea, Raška și Bosnia, până la înfrângerea sa de către ungurii instalați în Pannonia²⁶. Când Vasile II a cucerit Bulgaria în 1018, teritoriile populate de sârbi au intrat în compunerea themelor Sirmium și Serbia, Dioclea rămânând însă autonomă până la revolta lui Ștefan Vojslav din 1039-1043. Sârbii au cooperat cu bulgarii în revolta declanșată la Skopje în 1072 (Constantin Bodin, care era fiul marelui jupan din Dioclea, Mihailo Vojslav, a fost proclamat țar al bulgarilor). Atunci când conjunctura a devenit favorabilă (datorită războaielor dintre Imperiul Bizantin și Ungaria din perioada 1127-1167), marii jupani din Raška au devenit independenți. În 1129, Uroš I (circa 1125-circa 1145) s-a răzvrătit contra stăpânirii bizantine, intrând în alianță cu Ungaria. Aceeași politică a fost urmată de Uroš II (circa 1145-circa 1160). Revolta anti-bizantină din 1150 a fost

zdrobită, iar Raška a reintrat sub stăpânirea lui Manuel I Comnenul. Abia după moartea acestuia, sârbii au reușit să reia acțiunea de eliberare, tot cu sprijinul Ungariei. Astfel, marele jupan Ștefan Nemanja a devenit conducătorul noii Serbii independente, în 1183.²⁷ Așadar, geneza statală în cazul Serbiei a fost **rezultatul final al constituirii unei elite militare locale, care a reușit obținerea independenței față de puterile vecine agresoare** (Bulgaria, apoi Imperiul Bizantin), victoria fiind înlesnită de politica expansionistă a Ungariei pe direcția Belgrad – Braničevo – Niš (acesta fiind factorul extern care a acționat în etapa finală a procesului).

Cum pot fi privite cele două geneze statale românești din teritoriul extracarpatic din perspectiva celor două cazuri vecine? **Dilema factori interni / factori externi exprimă de fapt problema existenței unei elite capabile fie să construiască un stat prin forțe proprii, fie să se substituie foștilor stăpânitori, preluând de la aceștia colectarea dărilor și controlul drumurilor comerciale.** A existat o asemenea elită băștinașă pe baza căreia s-a construit puterea statală, precum în Serbia, sau a precumpănit un factor extern (implantarea unei elite militare venite din afară), precum în Bulgaria? Ceea ce este sigur este că apariția elitei, adică a *boierilor*, premerge formarea statelor. După cum preciza Petre P. Panaitescu: „Clasa socială a boierilor, a nobililor, este unitară pe tot pământul românesc, ceea ce arată că ei sunt rezultatul unui fenomen social politic identic și concomitent. Acest fenomen trebuie să fie, în chip necesar, anterior despărțirii politice între românii din nordul Dunării, să dateze dintr-o vreme în care condițiile sociale și economice să fi fost identice, înainte de existența granițelor politice între ei. Cu atât mai mult cu cât numele de *boier* apare și în Ardeal. Aceasta înseamnă că originile clasei boierești trebuiesc căutate, nu numai înainte de întemeierea celor două principate, ci și înainte de stabilirea ungurilor în Ardeal, deci înainte de anul 1000. Aceste considerații ne duc la epoca migrațiunii popoarelor, ceea ce nu trebuie să ne mire, căci toate nobilimile europene datează din această epocă și nu ne putem închipui că românii formează o excepție istorică în mijlocul celorlalte popoare”²⁸.

Etimologia este relevantă pentru originea instituției boierimii. Problema a fost una mult controversată în istoriografie și lingvistică, ne-lipsind soluții care încercă să atribuie cuvântului o origine pre-slavă: din *boar*, adică proprietar de cornute²⁹, din *oier*, contaminat ulterior cu *bolyar*³⁰, sau dacic, din aceeași rădăcină indo-europeană ca și *Bauer* (cu sensul primar de „proprietar de pământ și casă”)³¹. Cuvântul românesc *boier* este indiscutabil înrudit cu *bo(l)yar* din bulgară, sârbă și rusă, dar adevăratele controversate sunt legătura sa cu termenii slavi, precum și originea acestora din urmă. Fără a intra în discuția mult mai complexă a originii cuvântului în limba rusă, trebuie precizat că, la proto-bulgari, *boila* (cuvânt care aparține limbii lor de origine türccică și care a existat și la avari în forma *buyla*) era un nume generic pentru o clasă de aristocrați, un rang care era asociat cu alte titluri, de exemplu *boila kauchan*. Ei erau reprezentanții khanului, apoi ai țarului, în teritoriu.³² Extinderea dominației bulgare la nord de Dunăre a permis preluarea cuvântului medio-bulgar *bolyar* de către românii care trăiau acolo, deoarece prin asemenea *bolyari* se exercita stăpânirea. Aceasta este explicația dată de Petre P. Panaitescu și mai recent de Neagu Djuvara³³. După dispariția dominației bulgare, cuvântul a fost aplicat localnicilor români și slavi care serviseră de intermediari. În statele medievale românești, însă, boieria a fost definită în mod esențial de stăpânirea de *moșii*, nu de exercitarea unor dregătorii, tocmai pentru că această instituție a fost anterioară formării statelor (în secolele XIV-XV sunt numeroase atestările de boieri fără dregătorii). Doar acțiunile domnilor au condus la crearea unei elite de dregători provenite dintre boieri³⁴. Dintre acești boieri din perioada prestatală provin cei care au devenit conducătorii unor *țări* care înglobau satele de pe văile râurilor, și care apar pentru prima oară cu numele lor abia în *Diploma Ioaniților* din 2 iunie 1247, de o parte și de alta a Oltului. Am discutat pe larg în altă parte informațiile din acest izvor³⁵. Acum voi evidenția doar faptul că Litovoi, Ioan, Farcaș și Seneslau aparțineau acelei categorii de *maiores terrae* menționați într-un pasaj din diplomă, și care nu pot fi decât boierii deținători de moșii.

A existat așadar, în vremea când cea mai mare parte a teritoriului celor două viitoare state aparținea Hoardei de Aur, o elită supusă fie acesteia (la est de Olt), fie Ungariei (la vest de Olt). Voievozii de la Cetățeni, stăpânind de pe la începutul secolului al XIII-lea într-o regiune situată între Ungaria, Cumania și Bulgaria, au căutat protecția țarului de la sud de Dunăre, iar după extinderea dominației mongole în 1242, când câmpia redevenise nesigură, acest centru politic s-a mutat mai spre nord, la Curtea de Argeș (reședința lui Seneslau din 1247), unde s-a construit prima curte voievodală, cam în aceeași vreme pe când, dincolo de Olt, alți români se răzvrăteau contra dominației Ungariei. Litovoi (probabil fiul celui din 1247) a beneficiat de o conjunctură externă favorabilă. Rebeliunea s-a produs în 1264, în timpul războiului civil dintre Ștefan V și tatăl său Bela IV, în care s-a implicat și Iacob Svetoslav, un nobil rus intrat în serviciul Bulgariei, care stăpânea la Vidin. După circa 15 ani de la revoltă și după moartea lui Iacob Svetoslav în 1277, în iarna 1278-1279, Litovoi a fost înfrânt, iar voievodatul, condus în continuare de Bărbat, a rămas vasal față de regatul Ungariei. Capacitatea de a ridica o oaste și disponibilitatea unei sume considerabile pentru răscumpărarea fratelui lui Litovoi (Bărbat) sunt semne ale nașterii unui prim stat românesc la sud de Carpați, ale cărui resurse proveneau cel mai probabil din ocnele din Vâlcea și din controlul drumului sării de pe valea Oltului. Râmnicu-Vâlcea era probabil reședința lui Litovoi. Diadema de aur descoperită lângă acest oraș, la Goranu, datată pe baza analogiilor în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, a putut aparține chiar lui. La formarea voievodatului din nordul Olteniei au concurat factori interni (controlul unor resurse) și externi (conflictul intern din Ungaria, dar și posibilul sprijin al vidinenilor). Se pare că Litovoi a cucerit voievodatul de la Curtea de Argeș care aparținuse anterior lui Seneslau, fapt care a și provocat reacția suzeranului său, Ladislau IV. **Prin această acțiune, care a eșuat, s-ar fi pus bazele unui stat românesc întins de o parte și de alta a Oltului, poziționat între Ungaria, Hoarda de Aur și Bulgaria**³⁶.

Următoarea perioadă de criză a autorității regale maghiare a oferit o nouă oportunitate de

desprindere, printr-un complex de împrejurări la care au concurat luptele pentru putere din Ungaria și noile ofensive spre vest ale Hoardei de Aur din 1285 (atacul în Transilvania) și 1291 (cucerirea Banatului de Severin). Înfrângerea lui Litovoi a consolidat doar pentru scurt timp dominația Ungariei în părțile extracarpătice de la est de Olt, căci **noua expansiune a Hoardei de Aur a determinat și ruperea legăturilor de vasalitate față de Ungaria pe care le avea voievodatul românesc de la Curtea de Argeș.** În aceste condiții, în care și Bulgaria devenise vasală față de Hoarda de Aur, întregul teritoriu până la Severin a fost supus tătarilor lui Nogai, al cărui centru de putere era la Isaccea. Rebeliunea *boierilor* români din Țara Făgărașului, intrată în tradiția populară ca o acțiune a lui „Negru Vodă”, s-a produs tot în 1291, și putem bănuî că tătarii erau interesați să dobândească o formă de control permanent asupra trecătorilor prin care se pătrundea în Transilvania. Expansiunea spre vest a Hoardei de Aur a făcut imposibilă pentru jumătate de secol orice tentativă a Ungariei de a menține sub o formă sau alta de control regiunile extracarpătice. Împrejurările erau favorabile desprinderii românilor din Muntenia și Oltenia de sub suzeranitatea Ungariei, chiar cu sprijinul tătarilor, și nu este exclus ca românii din Oltenia să fi devenit grăniceri ai Hoardei de Aur după 1291³⁷. Această desprindere se va încheia în Muntenia și Oltenia în 1330, prin victoria lui Basarab I contra suzeranului său Carol Robert de Anjou. Dar, această etapă finală a genezei statale iese din subiectul acestor note preliminare.

În Moldova, populația românească a ajuns și ea sub dominația nemijlocită a Hoardei de Aur, dar ea a putut beneficia de o anumită autonomie. Indiciile sunt destul de vagi, dar există. În timpul războiului civil din Hoarda de Aur din anii 1300-1301, emirii Tonguz și Taz s-au îndreptat cu oastea spre “țările vlăhilor și ale rușilor”.³⁸ Este posibil ca toponimul Tungujeni (jud. Iași), de certă origine turcică, să transmită amintirea lui Tonguz³⁹. De asemenea, trebuie remarcat că *Botoșani* este un nume pur românesc, format de la un antroponim *Botăș*, cel care l-a întemeiat. Este unul dintre puținele nume de origine alta decât cea maghiară sau slavă, printre orașele din Moldova medievală⁴⁰. S-a mai dedus și existența

unei familii voievodale la Rădăuți, care s-a înrudit prin alianță cu cea a lui Bogdan, încă de pe când acesta se mai afla în Maramureș. Acolo exista deja o curte boierească, a celui voievod Costea cu care s-a căsătorit Margareta (fiica lui Bogdan) în jurul anului 1348, și al cărui mormânt s-ar afla în biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți.⁴¹ Prin urmare, în zona Rădăuți – Botoșani a putut exista un voievodat românesc, situat pe drumul Cetatea Albă – Liov, supus, evident, Hoardei de Aur, ca și cel din Muntenia. Informațiile disponibile sunt însă mult prea precare pentru a ajunge la o concluzie, astfel că **problema genezei statale în Moldova rămâne strict cea a „descălecatalui” din Maramureș.**

Descălecatal lui Dragoș (cneazul din Câmpulung de Tisa, nu omonimul său din Bedeu) a fost un efect al politicii expansioniste a Ungariei, revenite în forță prin ofensivele din 1345-1346 ale armatei lui Ludovic de Anjou, care i-a alungat pe tătari dincolo de Nistru⁴². Teritoriul de la est de Carpații Orientali nu a fost organizat în comitate ori banate după 1345. Regele a considerat suficientă crearea unei *terra*, administrate de feudali credincioși recrutați dintre românii maramureșeni, care se remarcaseră în războaiele anterioare, ori de către conducători locali. Organizarea acestui teritoriu de margine avea ca scop inițial continuarea luptelor contra tătarilor și era legată de acțiunea mai largă de colonizare a unor transilvăneni de diverse origini etnice (sași, secui, unguri, români), în noile târguri dezvoltate acolo, precum Baia, Bacău, Siret, Suceava, Neamț, Roman, Adjud, unele dintre ele fiind situate în apropierea ocnelor. Spre deosebire de aceste colonizări desfășurate de-a lungul secolelor XIII-XV, descălecatal (datat în 1347, conform cronologiei stabilite de Ștefan Sorin Gorovei)⁴³ nu a reprezentat o deplasare masivă de populație din Maramureș. Descălecatal a fost doar o strămutare a cetii de oșteni ai lui Dragoș într-o zonă din nordul Moldovei populată de români, ruteni și alani, care anterior erau supuși ai Hoardei de Aur, și care au devenit astfel supuși ai regelui Ungariei.

Aceste note preliminare se opresc aici, în cazul genezei statului moldovean, dar nu înainte de a discuta controversa originii numelui său. În cazul statului românesc de la sud de

Carpați, numele oficiale din cele mai vechi documente interne, *Oungrovlahia* (de sorginte bizantină) și *Vlașca Zemlia*, exprima realitatea etnică a teritoriului⁴⁴. În schimb, în Moldova s-a petrecut ceva diferit. Numele statului a derivat de la cel al râului din bazinul căruia a început expansiunea sa. S-a demonstrat că forma sa inițială era *Molda*, transformat apoi în *Moldava*⁴⁵, dar originea hidronimului a provocat numeroase controverse. Pe baza analogiilor din România și din mai multe regiuni din Europa Centrală, s-a presupus o origine fie dacică, fie slavă, fie germanică. Mai recent, lingvistul ieșean Adrian Poruciu a oferit o soluție care pare să fie definitivă. Dezvoltând argumentele propuse anterior de colegul său Dragoș Moldovanu, el a demonstrat derivarea din goticul *mulda* („pământ moale”), sensul fiind de „râu care trece printr-un ținut cu pământ afânat, bun pentru agricultură”. Hidronimul ar fi fost creat de grupul germanic al taifalilor care a trăit acolo în secolele III-IV, fiind apoi transmis pe populația romană sub forma *Moldua*.⁴⁶ Prin urmare, *terra nostra Molduaana*, numele dat de cancelaria lui Ludovic de Anjou teritoriului luat în stăpânire de Dragoș⁴⁷, nu derivă din cel dat orașului Baia (*Civitas Moldaviensis, Moldenmarkt*), ci acesta din urmă derivă din cel al râului. **Spre deosebire de Țara Făgărașului sau de Țara Maramureșului, această nouă Țară a Moldavei a reușit să se desprindă de sub suzeranitatea regalității maghiare și să devină nucleul celui de-al doilea stat românesc, profitând de conjunctura favorabilă din 1359.**

NOTE

¹ E. Lozovan, *Le „village” dans la toponymie et l’histoire roumaines*, Zeitschrift für Romanische Philologie, 73, 1957, 1-2, p. 134-135; J. Kramer, *Die rumänischen Wörter für „Stadt”*, Balkan-Archiv, Neue Folge, 14-15, 1989-1990, p. 207-211; C. Mihail, *Limbașul militar (daco-roman). Influența sa asupra limbii și istoriei poporului român. Ediția a II-a revăzută și adăugită*, București, 2015, p. 52-53. În occident, sinonimia dintre *civitas* și *urbs* s-a menținut în evul mediu timpuriu (S. Rossignol, *Civitas in Early Medieval Central Europe – Stronghold or District ?*, The Medieval History Journal, 14, 2011, 1, p. 71-99).

² D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. II. *Dacia postromană până la slavi*, Cluj-Napoca, 2000,

p. 7-11; S. Nemeti, *Spațiul public în fostele orașe romane din Transilvania*, Revista Bistriței, 14, 2000, p. 16-23; D. Matei, *Abandoned Forts and their Civilian Reuse in Roman Dacia*, Ziridava. Studia archaeologica, 26, 2012, 1, p. 109-122; D. Culic, *Living among ruins: the medieval habitat in the ancient settlement of Porolissum and in its surroundings*, Journal of Ancient History and Archeology, 3, 2016, 3-4, p. 31-43; R. I. Ota, C. T. Florescu, *Observații asupra incintei vestice a castrului roman de la Apulum și câteva constatări istorice*, Apulum, 53, 2016 (Series Archaeologica et Anthropologica), p. 205-234.

³ A. Diaconescu, *Ornamenta Dignitatis. Grabbzeichen und Symbole des sozialen Status bei den lokalen Eliten von Dakien nach dem aurelianismen Rückzug*, Acta Musei Napocensis, 36, 1999, I, p. 203-244.

⁴ T. Zawadzki, *L'idée de la reconquête de la Dacie*, Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, 1, 1973, p. 65-68; D. Bondoc, *The Roman Rule to the North of the Lower Danube during the Late Roman and Early Byzantine Period*, Cluj-Napoca, 2009, p. 30-31; A. Madgearu, *Împăratul Galerius*, Târgoviște, 2012, p. 97-100.

⁵ A. Madgearu, *Istoria militară a Daciei post-romane*, 275-614, Târgoviște, 2011, p. 57-68.

⁶ A. Laniado, *Le christianisme et l'évolution des institutions municipales du Bas-Empire: l'exemple du defensor civitatis*, in J. U. Krause, C. Witschel (ed.), *Die Stadt in der Spätantike - Niedergang oder Wandel ? Akten des internationalen Kolloquiums im München am 30. und 31. Mai 2003* (Historia Einzelschriften, Heft 190), Stuttgart, 2006, p. 319-334; G. Bühner-Thierry, *Bishops as City Defenders in Early Medieval Gaul and Germany*, in *Between Sword and Prayer. Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*. Ed. by R. Kotecki, J. Maciejewski, J. Ott, Leiden, Boston, 2017, p. 24-26.

⁷ A. Madgearu, *The Church in the Final Period of the Late Roman Danubian Provinces*, in *Antiquitas istro-pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*, éditeurs M. V. Angelescu, I. Achim, A. Băltăc, V. Rusu-Bolindef, V. Bottez, Cluj-Napoca, 2010, p. 145-153.

⁸ Vezi, între altele: F. Fülep, Sopiana. *The History of Pécs during the Roman Era and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population*, Budapest, 1984; W. Dahmen, *La romanité pannonienne*, in *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Trier, 1986), I, Tübingen, 1992, p. 109-114; J. Gömöri, *Von Scarbantia zu Sopron. Die Frage der Kontinuität*, in *Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage*, Wien, 2001, p. 223-231; Zs. Visy, *Towns, Vici and Villae: Late Roman Military Society on the Frontiers of the Provin-*

ce Valeria, în Th. S. Burns, J.W. Eadie (ed.), *Urban Centers and Rural Contexts in Late Antiquity*, East Lansing, 2001, p. 163-184.

⁹ P. Van Ossel, *De la „Villa” au village: les prémices d’une mutation*, în *Autour du „village”. Établissements humains, finages et communautés rurales entre Seine et Rhin (IVe-XIIIe siècles)*. Actes du colloque international de Louvain-la-Neuve, 16-17 mai 2003, éd. J.M. Yante, A.M. Bultot-Verleysen, Louvain-la-Neuve, 2010, p. 219-236; T. Lewit, *Vanishing Villas: What Happened to Elite Roman Habitations in the West in the 5th and 6th Centuries AD*, *Journal of Roman Archaeology*, 16, 2003, p. 260-274; G. P. Brogiolo, A. Chavarría Arnau, *El final de las villas y las transformaciones del territorio rural en Occidente (siglos V-VIII)*, în C. Ochoa Fernández, V. García-Entero, S. Fernando Gil (ed.), *Las villae tardorromanas en el occidente del Imperio: arquitectura y función (IV Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón)*, Gijón, 2008, p. 193-213.

¹⁰ E. Lozovan, *Le „village”...*, p. 130, 134; M. Pillon, *Sémantique et histoire de l’habitat: le fossatum proto-byzantin, le fshat albanais et le sat romain*, *Erytheia. Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos*, 14, 1993, p. 9-42; A. Poruciuc, *A New View on the Latin Origin of Romanian f(sat) (village), Aromanian „fsat” (ditch) and Albanian „fshat” (village)*, în *Balkanismen heute – Balkanisms Today – Балканизмы сегодня*, Ed. T. Kahl, M. Metzeltin, H. Schaller, Münster, Wien, Berlin, 2012, p. 221-243; C. Mihail, *Limbajul...*, p. 65-66.

¹¹ M. Mirković, *Villas et domaines dans l’Illyricum central (IVe-VIe siècle)*, *Zbornik Rado-va Vizantološkog Instituta*, Beograd, 35, 1996, p. 57-75; L. Mulvin, *Late Roman Villa Plans: the Danube-Balkan Region*, în W. Bowden, L. Lavan, C. Machado (ed.), *Recent Research on the Late Antique Countryside (Late Antique Archaeology, 2)*, Leiden-Boston, 2004, p. 377-410.

¹² D. Pais, *Survivances slavo-hongroises du castellum romain*, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 4, 1954, 3-4, p. 269-283.

¹³ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964, p. 17-63; M. Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice de pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor*, *Studii și cercetări de istorie veche*, 18, 1967, 3, p. 431-442; E. Zaharia, *Rolul istoric al obștilor sătești. Contribuție la cunoașterea istoriei românilor în milenul I. Închinare țărănimii române*, *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, 2, 1980, p. 133-156; A. Andronic, *Tipologia feudalismului european și rolul obștilor agrare în procesul de feudalizare*, *Hierasus*, 5, 1983, p. 271-278; M. Comșa, *Structuri socio-economice din secolele VI-X pe teritoriul României*, *Carpica*, 26, 1997, 1, p. 195-203.

¹⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II. *Oamenii pământului (până la anul 1000)*, ed. de I. Ioniță, V. Mihăilescu-Bârliba, V. Chirica, București, 1992, p. 132-136; A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 123-127; V. Șotropa, *L’importance historique de l’institution du „jude” comme preuve de la continuité roumaine*, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 23, 1985, 1, p. 47-68. Pentru situația din Sardinia vezi de exemplu: G. Meloni, *L’origine dei giudicati*, în *Storia della Sardegna, 1. Dalle origini al Settecento*. A cura di M. Brigaglia, A. Mastino, G. G. Ortu, Roma, Bari, 2006, p. 70-93 (iudices au fost în secolele VI-VII reprezentanți ai autorității bizantine, însărcinați cu colectarea impozitelor, dar după ce insula nu a mai putut fi apărată de imperiu, ei au preluat puterea, constituindu-se patru giudicati).

¹⁵ European Science Foundation a derulat programul „The Transformation of the Roman World”, în cadrul căruia s-au elaborat volume cu teme de istorie politică, socială, militară și culturală, apărute la Editura Brill începând din 1997.

¹⁶ I. Stanciu, *Gepizi, avari și slavi timpurii (sec. V-VII p. Chr.) în spațiul vestic și nord-vestic al României*, *Ephemeris Napocensis*, 12, 2002, p. 203-236; C. H. Opreanu, *Childeric și Omahar. Doi regi barbari federați ai Imperiului Roman Târziu*, în *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, coordonatori Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic, București, 2005, p. 9-17; A. Madgearu, *Istoria... p. 143-162*; A. Dobos, *Gepizii din Transilvania în epoca avară timpurie din perspectiva arheologiei. Probleme legate de cercetarea cimitirelor cu morminte dispuse în șiruri paralele*, *Acta Musei Porolissensis. Arheologie - restaurare - conservare*, 35, 2013, p. 247-270; I. Stanciu, *Northwestern territory of Romania (Upper Tisza Basin) in the last third of the 5th century and in the 6th century, in Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire. Proceedings of the International Conference at Eötvös Loránd University, Budapest, 14th–15th December 2015*. Ed. T. Vida, D. Quast, Zs. Rácz, I. Koncz, Budapest, 2019, p. 165-170.

¹⁷ C. Cosma, *Early Medieval Spurs in Transylvania (7th-10th Centuries AD)*, *Ephemeris Napocensis*, 23, 2013, p. 79-91; Idem, *The Avar Presence in Transylvania Chronology. Motivation. Territorial boundaries, in Inter tempora. The Chronology of the Early Medieval Period. Issues, Approaches, Results. Proceedings of the national conference Arad, 26th-29th September 2018*. Ed. F. Mărginean, I. Stanciu, L. Keve, Cluj-Napoca, 2019, p. 47-65.

¹⁸ A. Buko, *Fortified Medieval Sites in Central Europe: Construction, Techniques, Functions, Regional Differentiations*, în *Mura di legno, mura di terra*,

mura di pietra: fortificazioni nel Mediterraneo antico, a cura di G. Bartoloni e L. M. Michetti. *Atti del convegno internazionale Sapienza Università di Roma*, 7-9 maggio 2012, Roma, 2013, p. 651-667.

¹⁹ Vezi pe larg în A. Madgearu, *Expansiunea maghiară în Transilvania*, Târgoviște, 2019, p. 40-45, 73-188.

²⁰ Pentru dominațiile pecenegă și cumană, vezi în principal V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, vol. I. *Hungarians, Pechenegs and Uzes*; vol. II. *Cumans and Mongols*, Amsterdam, 2006.

²¹ Pentru repartitia geografică a așezărilor din secolele IV-XI, vezi un bilanț recent la D. Gh. Teodor, *Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești*, Iași, 2018, p. 27-46

²² A. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII. Ediția a III-a*, Târgoviște, 2018, p. 114-157.

²³ A. Madgearu, *Expansiunea....*, p. 201-210.

²⁴ V. Gjuzelev, *The Protobulgarians*, Sofia, 1979; D. Angelov, *Die Entstehung des bulgarischen Volkes*, Berlin, 1980, p. 77-88; K. Gagova, *Bulgarian-Byzantine Border in Thrace from the 7th to the 10th Century (Bulgaria to the South of the Haemus)*, *Bulgarian Historical Review*, 14, 1986, 1, p. 66-77; R. Rašev, *Der Beginn von Pliska und der bulgarischen Landnahmezeit*, in J. Henning (ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, vol. 2. *Byzantium, Pliska and the Balkans*, Berlin-New York, 2007, p. 449-461; Th. Brüggemann, *Campus – Sedes Principalis – Civitas Regni. Pliska und das frühe Bulgarien im Spiegel literarischer und archäologischer Zeugnisse*, in *Jubilaeus VI. Sbornik v pamet na Karel i Khermenegild Shkorpil*, Sofia, 2007, p. 186-205; R. Filzwieser, A. Aladžov et alii, *Pliska – integrated geophysical prospection of the first Early Medieval Bulgarian capital*, *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, 9, 2019, p. 229-261.

²⁵ Ph. Malingoudis, *Die Institution des Župans als Problem der frühslawischen Geschichte. Einige Bemerkungen*, *Cyrrilomethodianum. Recherches sur l'histoire des relations helléno-slaves*, Thessalonice, 2, 1972-1973, p. 61-76; I. Božić, *La formation de l'Etat serbe aux IXe-Xle siècles, in L'Europe aux IXe-Xle siècles. Aux origines des Etats nationaux*, Varsovie, 1968, p. 133-147; A. A. Gorsky, *On the origin of the Institution of Zhupans among the Slavs*, in *Acts. XVIIIth International Congress of Byzantine Studies. Selected papers. Main and communications (Moscow, 1991)*, I, *History*, Shepherdstown, 1996, p. 232-241.

²⁶ I. Božić, *La formation....*, p. 142-144; J. V. A. Fine Jr., *The Early Medieval Balkans. A Critical Sur-*

vey from the Sixth to the late Twelfth Century, Ann Arbor, 1991, p. 110, 141, 148-154, 157, 159-160.

²⁷ J. V. A. Fine Jr., *The Early....*, p. 234-245; Idem, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, 1994, p. 3-7.

²⁸ P.P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. a II-a. Postfață, note și comentarii de Ș. S. Gorovei și M. M. Székely, București, 1994, p. 36-37.

²⁹ S. Paliga, *Este boieria o instituție împrumutată ?*, *Revista Arhivelor*, 67, 1990, 3, p. 250-260.

³⁰ I. Popescu-Sireteanu, *Originea cuvântului „boier” în limba română*, Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei, 17-19, 1990-1992, p. 62-84.

³¹ A. Bălan-Mihailovici, *Poartă spre „Sanctuarul” limbii române. Lingvistică și istorie în studiul lexicului medieval românesc (Terminologie socială)*, București, 2001, p. 223-260.

³² Ph. Malingoudis, *Die Institution....*, p. 68; V. Beševliev, *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*, Amsterdam, 1981, p. 330, 343-355.

³³ P.P. Panaitescu, *Interpretări*, p. 31-64; N. Djuvara, *Les grands boïars ont-ils constitué dans les Principautés Roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire ?*, *Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, 46, 1987, p. 1-19.

³⁴ C. Giurescu, *Despre boieri*, in Idem, *Studii de istorie*. Antologie, îngrijire de ediție și introducere de D. C. Giurescu, București, 1993, p. 381-439. Din punct de vedere lingvistic, vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 357, 377-379.

³⁵ A. Madgearu, *Dominația mongolă și desprinderea românilor din Muntenia de sub dominația Regatului Ungariei*, *Revista de Istorie Militară*, 2016, 1-2 (153-154), p. 3-4; A. Madgearu, *Expansiunea....*, p. 238-244.

³⁶ Vezi pe larg în A. Madgearu, *Dominația....*, p. 5-6; Idem, *The Asanids. The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Leiden, Boston, 2016, p. 257-259; Pentru diadema descoperită la Goranu, vezi L. Dumitriu, *Der Schatzfund von Goranu, Bez. Vâlcea, Dacia, NS*, 40-42, 1996-1998, p. 399-409; A. Ioniță, B. Kelemen, A. Simon, *AL WA, Prințul Negru al Vlahiei și vremurile sale*, Cluj-Napoca, 2017, p. 675-676 (care o atribuie însă lui „Negru Vodă”).

³⁷ A. Madgearu, *Dominația....*, p. 6-10.

³⁸ Cum presupune A. Simon, *În jurul Carpaților. Formele și realitățile genezei statale românești*, Cluj-Napoca, 2002, p. 315-316, 346-349.

³⁹ V. Spinei, *Moldova....*, p. 190; D. Mishin, *Information on the Vlachs in Medieval Islamic Literature (Arabic and Persian)*, *Romanian Civilization*, 6, 1997, 2, p. 52.

⁴⁰ A. Uzelac, *The Port of Maurocastro, Emperor Theodore Svetoslav and the Tatar Elite in the*

Pontic Steppes, Istorijski Časopis, Belgrad, 65, 2016, p. 51-53.

⁴¹ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ediția a II-a, București, 1997, p. 202-203.

⁴² L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor țării Moldovei*, Piatra Neamț, 2012, p. 178-180, 200-201, 205-206, 257-263, 273-278, 358-361; L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Din nou despre biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți*, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, 69, 2018, 1-4, p. 255-257.

⁴³ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 260-264; R. Cărciumaru, *Concernant l'expédition hongroise au sud de la Moldavie (1345)*, Annales d'Université „Valahia” Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire, 11, 2009, 1, p. 79-86; S. Iosipescu, *Carpații sud-estici în evul mediu târziu (1166-1526). O istorie europeană prin pasurile montane*, Brăila, 2013, p. 151-158; Șt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei: Probleme controversate. Ediția a doua, adăugită*, Iași, 2014, p. 88-90.

⁴⁴ Șt. S. Gorovei, *Întemeierea...*, p. 77-109.

⁴⁵ Pentru apariția și semnificația celor două denumiri, vezi M. Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Iași, 2013, 52-68.

⁴⁶ T. Bălan, *Numele Moldova – O istoriografie a problemei*, Studii și materiale. Istorie, Suceava, 3, 1973, p. 77-112; A. V. Boldur, *Originea numelui Moldova (O ipoteză nouă)*, Revista de istorie, 28, 1975, 6, p. 935-940. Etimologia propusă de A. V. Boldur, din *Moldava*, o presupusă cetate dacică, este imposibilă; nu s-a transmis numele nici unei dave.

⁴⁷ D. Moldovanu, *Etimologia hidronimului Moldova*, Anuar de lingvistică și istorie literară. A. Lingvistică, Iași, 28, 1981-1982, p. 5-61; A. Poruciuc, *Numele vechi al Moldovei (Moldua) explicat prin apelativul protogermanic *moldwa*, Philologica Jassyensia, 11, 2015, 1, p. 221-239.

⁴⁸ *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române, volumul I (1222-1456)*. Volum întocmit de Șt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain, București, 1977, p. 76-77 (doc. 41), 82 (doc. 43).

ASCENDENȚA PATERNĂ A MAREȘALULUI ALEXANDRU AVERESCU

ION I. SOLCANU *

Abstract

The historical sources regarding Marshal Alexandru Averescu's patrilineal descent are scarce and not all accurate. The current study argues that the allegations according to which Constantin Averescu, the Marshal's father, came from Bessarabia and after his studies in Iași became an officer in the Russian army which he later left for political reasons and then became a teacher (a primary school one) in Tg. Frumos, are false.

Archived documents prove that Constantin Averescu, the marshal's father, was a primary school teacher in Botoșani (1845); in Târgușor-Podul Lung in Iași (1846-1849; 1850-1851).

At the time of the reunion of the southern Bessarabian counties of Cahul, Bolgrad and Ismail with Moldova, Constantin Averescu's family was in Ismail. It is here where, in 1859, his son Alexandru was born, the future Marshal Alexandru Averescu. From April 1870 to September 1875, Constantin Averescu is documented as a school teacher in Babele, near the town of Ismail (1870; 1874-1875); Doluchioi (1st September 1870 – 22nd May 1871), Enichioi (January 1873 – May 1874) and Cairaclia (15th September 1875 – 1878 ?). After the restoration of the Tsarist administration in Southern Bessarabia, 1878, C. Averescu worked as a teacher between 1881-1883 at the school in the commune of Holboca, the hamlet of Ruseni, the district of Braniștea, the county of Iași.

It is important to note that there is no evidence of a student named Alexandru Averescu in the school records of the schools in Southern Bessarabia where Constantin Averescu was a teacher. We can therefore infer that the son stayed with his mom, Casuca, who was a midwife, according to the historian Petre Otu. She must have had a stable job in that part of Bessarabia, where the future soldier had the opportunity to attend a Russian school, language that General Alexandru Averescu spoke fluently, according to Queen Mary's statement.

Keywords: Marshal Alexandru Averescu, paternal lineage, Constantin Averescu, Bessarabia

Interesul pentru ascendenții paterni sau materni ai unei personalități de talia mareșalului Alexandru Averescu, militar de importanță majoră în acțiunile armatei române din

războiul de Întregire a României și om politic, este pe deplin legitimat, știut fiind rolul dimensiunii familiale în formarea viitorului cetățean. Biografia mareșalului oferă puține

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

informații, și acestea contradictorii, despre locul de naștere și părinții săi. După unii s-ar fi născut la Ismail¹, iar după alții, în satul Babele². Ziua nașterii, 9 martie 1859, este aceeași pentru toți.

Informațiile cele mai extinse privind părinții și copilăria viitorului mareșal le găsim la Mihail C. Vlădescu, fost deputat averescan, care afirma că „*Părintele său, Constantin Averescu, era din Bălți; după ce a învățat la Iași, a intrat în armata rusă, cu gradul de ofițer. Fiind găsit amestecat într-o mișcare politică a fost nevoit să părăsească armata rusă și să se reîntoarcă în Moldova, unde a obținut titlul de sluger. A fost institutor la Iași, apoi la Tg. Frumos. Pe timpul ocupației rusești a intrat în administrație. [...] mama sa, Casuca, născută Dessila, a fost o femeie superioară, prin calitățile sale de suflet și de inteligență*”³. Autorul nu indică sursa informațiilor, pe care le preia și istoricul Petre Otu, cu deosebirea că acesta precizează profesia mamei, de „*moașă*”⁴.

Despre originea basarabeană, studiile ieșene, prezența ca ofițer în armata rusă, amestecul în vreo mișcare politică și părăsirea carierei militare de către Constantin Averescu autorul nu indică sursa documentară, memorialistică etc., încât toate acestea rămân ipotetice. Nici omonimele din Moldova nu ne ajută mai mult în identificarea ascendenților mareșalului. Un anume „*Gavril Averescu*” de loc „*din Târgu Frumos*” aflând din gazetă că Epitropia Școalelor „în urmarea Organicescui Regulament a hotărât a îndemna învățaturii sistematice pe fii de boieri, dintre aceia ce se află azi în posturile statului” ca unul care este „*ispravnic al ținutului Cârlișturii*” solicita la 17 august 1832 ca fiul său Ioan, de 10 ani, să fie primit spre învățătură⁵. Din motive necunoscute dorința nu i-a fost împlinită încât, peste doi ani, la 12 iunie 1834, înainta „*Cinstitei Epitropii a Învățăturilor Publice*” o nouă jalbă ca fiul său, Ioan-Iancu să fie primit la institutul aflător la „*Ghimnazia Vasiliană unde, de la 1832, s-au primit un număr de copii ai boierilor aflați în slujbele Statului*”⁶. Acum semna jalba în calitate de „*fost ispravnic al ținutului Cârlișturii*”. Solicitarea i-a fost admisă de vreme ce, în „*Lista tinerilor ce au ieșit din școalele publice din 1832-1843*”, întâlnim pe elevul **Averescu Iancu**, din clasa IV-a⁷.

Același **Gavrilaș Averescu** din Tg. Frumos figura la 1836 în lista cu boierii alegători ai unui deputat al fostului ținut Cârliștura, pentru Obșteasca Adunare, în locul lui Iordache Miclescu, agă, decedat⁸. După câțiva ani, în 1839, era ridicat la rangul de paharnic⁹. Nu știm dacă între acest Gavrilaș Averescu din Târgul Frumos, fost ispravnic al ținutului Cârlișturii și tatăl mareșalului Averescu a existat vreo legătură de rudenie. În schimb există dovezi certe că fiul paharnicului Gavrilaș Averescu – Ștefan Averescu – era profesor (învățător) la școala primară din Tg. Frumos în anul 1859. Probabil, acesta era confundat de Mihail C. Vlădescu cu tatăl mareșalului¹⁰. Dintre celelalte informații referitoare la Constantin Averescu puse în circulație de Mihail C. Vlădescu singura confirmată documentar este profesia de profesor (învățător), dar nu la Tg. Frumos, și nu numai la Iași. Să o urmărim, dar pe temeuri exclusiv documentare.

I. Constantin Averescu, institutor la Botoșani și la Iași

Prezența lui C. Averescu la școala primară din Târgușor-Podul Lung, din Iași, este probată de mai multe documente. Unul dintre acestea îl arată ca fiind cel dintâi semnatar, alături de colegii N. Mironescu și Ioan Praja de la școlile din Păcurari și Tătărași, al unui memoriu către Epitropia școalelor prin care solicitau suplimentarea lemnului pentru încălzirea localurilor. Din suplică rezultă că vechimea acestora la respectivele școli data de la înființarea lor¹¹.

În septembrie 1849, Constantin Averescu în calitate sa de „*profesor de Târgușor*” (termenul de profesor era folosit și pentru învățători) înainta un raport Departamentului averilor bisericești și al instrucțiunii din Moldova, informând că la acea școală, în afara sa, mai există un supleant – Dimitrie Haralambie – și un rânțăș¹² dar, dintr-un memoriu din 23 octombrie 1849¹³, **deducem că anterior numirii sale la școala din Iași Constantin Averescu profesase la cea armeană din Botoșani**. Tot aici, mai afirma că deși postul de la Botoșani „*era mult mai însemnat pentru mine decât cel de la Târgușor, unde în curs de patru ani am suferit*” (și înșiră greutățile întâmpinate!) a acceptat strămutarea „*vremelnicește*” datorită „*măgulelilor fostei Epitropii*” (a Școalelor, n.n.s.

I.S.) *că la prilejul ce îl am de profesorat la vre-un ținut, voi fi rânduit*” promisiune neonorată însă de Epitropie pentru că el nu a știut a „întrebuința interesul”¹⁴.

Numirea lui Constantin Averescu la școala ieșeană o aflăm și dintr-un raport al prefecturii județului Bolgrad din 1870, care consemna că „*la 13 octombrie 1846 [...] Epitropia învățăturilor publice [l-a decretat] de învățător la școala primară din Târgușor, Iași*”¹⁵. Memoariul din 23 octombrie 1849, evocat mai sus, era unul de demisie, motivat de faptul că „*Dumnealui, Alecsandru Coșula este rânduit de profesor de gramatică acestei școale de Târgușor*” unde „*eu slujesc de patru ani ca profesor*” (n. ns. I.S.) [și] *mă văd secundar elementar, fără nici un drept de a merita și chiar fără știința de a-l propune*”¹⁶. Prin apostila pusă în ziua următoare pe respectivul memoriu, Departamentul „încuviința demisia D-lui Averescu” și solicita inspectorului Gh. Săulescu de „*a recomanda grabnic un profesor la școala din Târgușor*”. Inspectorul se conformează, de vreme ce, la mai puțin de o lună, Departamentul îl informa pe Gh. Săulescu că urmașul la catedra școlii din Târgușor, N. Turculeț, s-a plâns că „*demisionatul profesor Constantin Averescu ar fi luat și lemnele de foc ce avea acea școală, un stânjen și șase palme și samă până acum nu a dat noului profesor despre efectele acelei școale*”.

Prin aceeași adresă Departamentul averilor bisericești și al Instrucțiunii Publice însărcina pe Săulescu ca „*mergând la fața locului neîntârziat să cercetezi și descoperind că fostul profesor a luat acele lemne să-l îndatorezi numaidecât a le pune la loc și a da samă de toate efectele școalei, iar de rezultat să raportezi*”¹⁷.

Ancheta întreprinsă de Săulescu arată punct cu punct exagerările lui N. Turculeț¹⁸ în-cât, Departamentul a închis cazul dar, cum vom vedea mai jos, Constantin Averescu i-a purtat pică. Demisia a fost înaintată la un moment de îndreptățită revoltă a lui Constantin Averescu care, însă, ulterior a regretat-o, văzându-se nevoit să solicite reintegrarea în învățământ. În acest sens, la 19 septembrie 1850 înainta o suplică Departamentului prin care recunoștea că hotărârea demisiei a urmat unor „împre-giurări ce mă apasă” dar că profesorul care i-a succedat se poartă „*cu asprime*” față de școlari care „în curs de un an nu au putut învăța nimic,

precum au dovedit examenele date și părinții acelor copii necunoscând la ei decât spaima și pierderea timpului”. C. Averescu își încheia cererea rugând Departamentul „*să binevoiască a mă rândui iarăși în acel post, împlinind cu aceasta două binefaceri: una pentru mine și alta pentru acei nenorociți prunci ce se află în acel cvartal*”¹⁹.

Solicitarea sa era și urmarea unor jalbe depuse de părinții elevilor de la școala Târgușor, zisă și de „*pe Podul Lung*”²⁰. Ancheta făcută „*la fața locului*” la 29 septembrie, acel an, de inspectorul Gh. Săulescu, prin confruntarea învățătorului N. Turculeț cu o parte dintre jălbari, nu conduce la rezultat satisfăcător pentru reclamat întrucât „*dumnealor, suburbialii, au rămas neîmpăcați cu d-l Turculeț cerând a avea de profesor pe fostul K[ostache] Averescu*”²¹. Nu dispunem de decretul de reinstalare dar dintr-o mărturie târzie aflăm că „*la 30 septembrie 1850 era rechemat din nou la profesorat*”²². Veridicitatea informației este probată, pe de o parte de suplica din 2 octombrie 1851 a lui N. Turculeț, deja destituit²³, iar pe de altă parte de suita de rapoarte pe care Constantin Averescu le înainta Departamentului, începând cu luna octombrie din 1850. Sunt cataloage și rapoarte de frecvența elevilor școlii din Târgușor-Podul Lung. Din 1850 datează rapoartele din octombrie, noiembrie și decembrie²⁴, iar din anul următor –1851– cataloagele lunilor ianuarie, februarie, martie și mai²⁵.

În noiembrie 1851, C. Averescu era invitat de Departament, ca împreună cu învățătorii Turculeț, Cartu și Ioan Praja de la celelalte școli primare din suburbiile Tătărăși, Sărărie și Păcurari să prezinte, la 23 a respectivei luni, „*titlurile credibile ce vei fi având de postul ce ocupi*”²⁶. Documentele puse la dispoziția Departamentului de Constantin Averescu trebuie să fi fost convingătoare de vreme ce îl aflăm la post, netulburat, și în primele două decade ale lunii decembrie 1851. Surpriza neplăcută pentru învățătorul C. Averescu avea să se producă la sfârșitul acestei luni, în urma inspecției făcută de „*Iosif Patriciu, locotenent de inspector*” care informa Departamentul că școala „*a aflat-o în foarte rea stare în privința învățaturii*” prilej cu care constatase în „*clasa I-ii, numit lancasteriu [...] din calculația numerelor pe de rost s-a aflat că nu au nici*

începuturi” că „răspunsurile au fost foarte ne nimerite”; „la clasul al II-lea primar, făcându-se întrebări despre cazurile limbii naționale copiii nu numai că numărul cazurilor nu știu, dară apoi nici idee de caz nu au” și chiar și cei din „al III-lea clas neștiind a da lămurire ce este cazul”²⁷.

Chiar a doua zi după primirea raportului lui Iosif Patriciu, învățătorul Constantin Averescu era destituit. Adresa Departamentului trimisă lui C. Averescu îi preciza că locotenentul de inspector „făcând revizia școlii ce este sub direcția D-tale a aflat cursul învățăturilor foarte înapoiat și cu totul abătut de la principiile școlare încât, după toate privințele s-a luat trista încredințare că D-ta nu ești capabil pentru chemarea de profesor, cu totul în contradicție cu ceea ce a avut Departamentul când te-a reinstalat la acest post de la care fusesseși mai înainte depărtat” [...] încât „se vede nevoit a te depărta și a rândui de la întâi a viitoarei luni pe un altul”²⁸.

Destituirea nu se lasă impresionat. Înaintează domnitorului o jalbă acuzând Departamentul că demiterea sa nu a urmat „glăsuirea Așezământului școlastic ci numai pe temeiul unui raport al locotenentului de inspector” dat pentru un favorit al său²⁹. Prin apostila pusă pe suplică, Grigorie Ghica solicita ca „Dumnealui, vornicul bisericesc ne va refera despre această împrejurare și de s-a păzit la depărtarea jăluiitorului Așezământului”³⁰. Răspunsul vornicului bisericesc Grigorie Cuza lămurește pe Domn că reinstalarea în postul de profesor s-a făcut după „stăruințele Dumisale” și „mijlocirea unor persoane care îl protejează” fiind un „tolerat” în post încât, pentru demiterea sa „nu a fost trebuință de mai multe formalități”³¹.

Prin prisma documentelor existente de până la demiterea lui C. Averescu din postul de învățător la școala din Târgușor-Podul Lung, măsura luată de Departament este de neînțeles. De-a lungul celor patru ani cât a funcționat anterior, din octombrie 1846 și până în septembrie 1849, când a demisionat, elevii acestuia au fost supuși anual la câte două „examine semestrale” de iarnă și de vară, publice și în prezența unui delegat al Departamentului. În „Catalogul general de școlarii ce au urmat cu învățătura la Școala publică din Târgușor pe semestrul I/1847” și în „Clasificația după

notele ce le-au căpătat la examenul public ținut la 18 februarie a.c.” la care a asistat „profesorul P. Câmpeanu, inspectorul școalelor din capitală” din cei 40 elevi ai clasului „elementar sau lancasteriu” 10 au fost buni, 22 de mijloc și 8 slabi; iar din cei 15 ai „clasului I-iu normal” 7 au fost buni, 5 de mijloc și 3 slabi³². La examenul din februarie 1849, din cei 38 elevi ai săi se raportau „13, eminenți, 11 prima, 8, secunda și 6 terția”³³.

În ianuarie 1852, Departamentul organiza concurs pentru ocuparea postului de profesor la școala publică primară din Vaslui, devenit vacant prin decesul titularului și înainta Consiliului Școlar, în competența căruia intra examinarea candidaților, solicitarea de înscriere a lui Ioan Cernătescu, din Roman. Tot atunci trimitea Consiliului și „adresa unora din boierii trăitori în poliția Vaslui” care îl cereau de profesor pe Costache Averescu³⁴. Consiliul școlar opina că „Dumnealui, K[ostache] Averescu, poate pentru vreo greșală necunoscută acestui Consiliu ar fi fost îndepărtat printr-o reprimandă a Onor[abilului] Departament” apoi „Consiliul încheie că Dumnealui K[ostache] Averescu merită catedra din Vaslui pe temeiul decretelor ce păstrează atât de la desființata Epitropie, cât și de la Departament, fără a fi supus la concurs (subl. ns. I.I.S.), care Consiliu, încuviințându-se de acest Onorabil Departament, va binevoi a face cunoscut Dumisale Cernătescu de a nu se mai înfățișa la Consiliu pentru cazul concurenței”³⁵. Departamentul refuză sugestia Consiliului Școlar, cerând supunerea la concurs a tuturor candidaților care se vor prezenta³⁶. Cei înscriși – C. Averescu, I. Cernătescu, T. Zaharescu și V. Alexandrescu și, ulterior, Gheorghiadă, supleant la școala de pe Podul Lung – sunt anunțați spre a se prezenta la examen³⁷. Organizat pe 21 ianuarie 1852, Consiliul școlar aprecia că amândoi candidații prezentați, Ioan Cernătescu și Vasile Alexandrescu „după răspunsurile cu nimerire la întrebările ce li s-au pus merită acea catedră”, rămânând ca Departamentul să decidă între aceștia³⁸.

Concursul este contestat atât de C. Averescu, motivând că nu a fost anunțat, cât și de profesorii D. Pop și Gh. Lazarini, membri ai Consiliului, care s-au retras din Comisia de examen, nefiind îndeplinite condițiile. Încheierea

memoriului acestora, adresat Departamentului, este acuzatoare și pune sub semnul îndoielii corectitudinea concursului³⁹. Referitor la C. Averescu, documentul mai relevă ceva important și anume, faptul că era „supleant” fără a se preciza însă dacă profesa au ba! Știm sigur însă că la 1856 „*era ocupat de nici o funcție*”, șomer am spune astăzi, și solicita catedra vacantă de la școala primară din Dorohoi argumentând că „în privirea mai multor ani *ce am ocupat acest post la suburbia de Podul Lung, despre care se poate încredința întru totul acest Onorabil Departament chiar din actele sale, de la 1846 până la finitul anului 1852*”⁴⁰. Gheorghe Asachi, titularul Departamentului, considera că: „În privire că petiționarul a mai ocupat postul de profesor la școala de pe Podul Lung, apoi cererea de față se va avea în privire la vreun post vacant, la vreo una din școlile primare”⁴¹. Din documentele cercetate de noi nu rezultă încadrarea lui C. Averescu la vreo școală publică, în perioada imediat următoare.

II. Constantin Averescu, învățător la școale din sudul Basarabiei

Istoricii amintiți indicau data și locul nașterii viitorului mareșal Alexandru Averescu la „9 martie 1859, la Babele” sau „Ismail” ceea ce înseamnă că familia învățătorului C. Averescu se afla acolo. Nimeni nu spune în ce anume context. Pe C. Averescu nu-l găsim între învățătorii trimiși în județele din sudul Basarabiei reîntrupate Moldovei pentru înființarea de școli în limbile română sau bulgară. De la Petre Otu aflăm că soția acestuia, Casuca, născută Dessila, era „moașă”. Fără a contesta afirmația reputatului istoric, precizăm doar că documentele sectorului sanitar pe care le-am consultat arată că la 1858 moașa orașului Ismail era o anume Smaranda Petrovici. Această, la cererea poliției, împreună cu doctorul Cordali examinau o reclamantă pentru viol⁴². Același istoric, Petre Otu, ne mai informează că „*Alexandru Averescu a fost botezat la biserica Sf. Dumitru, la data de 23 aprilie 1859, nași fiind profesorul școlii județene românești, Alexandru Ioan Coșula și Calipso Gh. Cancev. Botezul a fost săvârșit de preotul Arsenie Caisin*”⁴³. Informațiile sunt interesante și pentru subiectul de față. Alexandru Coșula era învățătorul trimis în septembrie 1849 la școala

din Târgușor pentru a preda gramatica încât C. Averescu, supărat că devenise supleant, și-a înaintat imediat demisia. În august 1857 Alexandru Coșula era solicitat de profesor la Școala centrală din Bolgrad, încadrare care nu se concretizează însă din lipsă de fonduri⁴⁴, drept care era numit „*profesor la școala din Ismail, potrivit cererii ce a făcut*”⁴⁵, informa Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Iași. Aici îl aflăm semnând cataloagele lunare din septembrie-noiembrie 1858 și ale examenului semestrului al II-lea din 1858; cataloagele lunare din martie-aprilie 1859 și cele ale examenului semestrului I/1859⁴⁶. În septembrie 1860 Alexandru Coșula se transfera, la cerere, la școala primară de băieți din Reni⁴⁷. Preotul Arsenie Caisin⁴⁸, care îl cufunda pe nou-născutul Alexandru Averescu în apa cristelniței în ziua de Sf. Gheorghe 1859 în biserica unde era paroh, era și profesor supleant al lui Coșula, după cum atestă unele cataloage ale claselor I-II⁴⁹. **Faptul că C. Averescu apelase la Alexandru Coșula pentru a-i fi naș fiului său, Alexandru, denotă că între cei doi era o relație de prietenie, în pofida celor hotărâte de Departamentul averilor bisericești în septembrie 1849!** Rămâne în sarcina viitorilor cercetători să afle cu ce anume se ocupa C. Averescu la Ismail sau la Babele. Presupunem că era funcționar de administrație, odată cu preluarea sudului Basarabiei de către Moldova, în 1857.

În învățământul primar îl aflăm pe C. Averescu abia în primăvara anului 1870, predând la școala din comuna **Babele**, din vecinătatea localității Broasca. Despre aceasta din urmă, Melchisedec aprecia ca fiind „*sat atâr-nând*” de Ismail⁵⁰, ceea ce ne ajută să localizăm învecinarea comunei Babele cu orașul Ismail.

Numirea lui C. Averescu la școala primară din Babele se făcuse de către prefectura din Bolgrad în aprilie a celui an 1870⁵¹. La propunerea aceleiași prefecturi, aici va fi adus în luna mai 1870, de la școala din Dermendere, Athanasie Crăciunescu, strămutare motivată de faptul că era „*locuitor*” al comunei Babele, ambele școli fiind întreținute de comună⁵², iar învățătorul C. Averescu rămâne pe drumuri. Devenind vacant postul de învățător de la școala din Doluchioi se înscrie la concurs dar, datorită vechimii sale în învățământ, „*aspirantul este*

dispensat de concurs” și primește catedra la recomandarea revizorului. Faptul îl aflăm dintr-un memoriu al învățătorului C. Averescu către ministrul Instrucțiunii Publice în care arăta că „Subsemnatul, în urma concursului ce am depus în urbea Bolgrad, în luna august, după recomandarea d-lui revizor școlar prin adresa nr. 846, când m-a recomandat și Onorabilului ministeriu, am fost decretat de prefectura din Bolgrad [...] de învățătoriu de copii în comuna Doluchioi, plasa Ismail, județul Bolgrad”⁵³.

La școala din **Doluchioi**, C. Averescu predă între 1 septembrie 1870 și până la 22 mai 1871 când, la ordinul prefectului de Bolgrad, îi înțețează mandatul. Considerându-se nedreptățit, se plânge ministrului Cristian Tell că, în comună „neconținut am fost persecutat și blamat de un ruso-bulgar notar, și aceasta numai din ura ce avea asupra-mi, fiind că sunt român și doresc a româniza”, iar cât privește raporturile cu prefectul considera că „noi, învățătorii, mi se pare că nu suntem agenții Domniei Sale pe câtă vreme avem un minister”⁵⁴. Ministrul solicită informații de la revizorul școlar despre cauzele destituirii, răspuns care parvine lui Cristian Tell abia în decembrie 1871 când se alătură și „raportul comunei Doluchioi, relativ la cesiunea d-lui Averescu”, document inexistent însă la dosarul cauzei. Revizorul școlar, George Giuscă, informa pe ministrul său că „am fost la D-l prefect, am insistat să-l instaleze și să-l restabilească și m-a refuzat. Conchid, Domnule ministru, spunind încă odată că legea instrucțiunii publice pentru Prefectura de Bolgrad este o literă moartă”⁵⁵.

Lămuriri despre cauza îndepărtării lui C. Averescu de la școala din Doluchioi aflăm dintr-un raport târziu al prefectului C. I. Poteca. El afirma ministrului Tell că C. Averescu nu a fost destituit ci doar „permutat la Noua Pocrofcă” în septembrie trecut (1871) pentru că „Doluchioi este compusă numai din locuitori bulgari și învățătorul necunoscând limba lor, după cum pretindea chiar ordinul Dumneavoastră nr. 1470 din anul 1869 și locuitorii au încetat de a-și mai trimite copii la școală, astfel că învățătorul rămăsese singur”⁵⁶. Într-adevăr, după o statistică din anul 1869, ponderea familiilor bulgare în Doluchioi era majoritară, dar nu exclusivă, cum invoca prefectul.

Numit la **Noua Pocrofcă** în septembrie 1871 învățătorul C. Averescu era apreciat în septembrie 1872 de revizorul școlar ca „demn” de misiunea sa dar, după numai două luni, în decembrie, același revizor – Al. Vasiliu – pentru a-l pedepsi pe Ioan Mitanof că i-a refuzat mita solicitată⁵⁷ îl transferă aici. Cum postul de la școala Enichioi se vacantase prin demisia lui Gh. Constantinof, survenită la 15 noiembrie 1872⁵⁸, este solicitat de C. Averescu, iar Ministerul îi încuviința cererea⁵⁹.

La școala **Enichioi** C. Averescu profesează din ianuarie 1873 și până în mai 1874. Revizorul școlar îl nota cu „bine”. Din cataloagele trimise de C. Averescu către minister deducem că pe durata lucrărilor agricole de toamnă, școala era frecventată de 17 elevi (în luna octombrie 1873), dar numărul acestora se dublează în luna următoare⁶⁰ pentru ca la început de an 1874 – ianuarie și februarie – să crească la 48 și, respectiv, 45. Odată cu lucrările de primăvară, în luna mai 1874, frecvența scade iarăși, până la doar șapte elevi⁶¹. Dar acum învățător nu mai era C. Averescu. Fusese mutat la Babele.

La școala din **Babele**, învățătorul C. Averescu fusese transferat în mai 1874, înlocuindu-l pe Ioan Placonov. La sfârșitul anului, în urma unei reclamații, ministrul Titu Maiorescu ordona anchetarea învățătorului C. Averescu acuzat de eliberarea unei diplome false în schimbul sumei de patru galbeni. Comisia desemnată pentru cercetarea cazului era constituită din revizorul școlar C. Varonu și învățătorul C. Donea de la școala din Satul Nou. Deplasată la fața locului la 12 ianuarie 1875 comisia constata inexactitatea celor reclamate pentru că: elevul căruia i se eliberase certificatul absolvisese patru clase primare la școala din Enichioi „lucru consemnat de registrele școlare și unde C. Averescu fusese învățător până în luna mai 1874, când prefectul l-a permutat în comuna Babele” iar suma de patru galbeni primită de la respectivul elev „nu a fost mită, ci drept întreținerea cu toate cele necesare de cvartir, pentru timp de trei luni, iunie, iulie și august 1874, fiindcă elevul nu era din Enichioi” fapt adevărat și de mărturiile depuse de alții, dovadă „de adevărate arătările d-lui C. Averescu” se spunea în încheierea raportului comisiei de anchetă. Drept urmare, Consiliul instrucțiunii

publice nota pe marginea raportului, la 4 februarie 1875: „*văzându-se că acușările aduse contra învățătorului comunei Babele sunt nedrepte, opinează a se pune [raportul] la acte*”⁶².

Învățătorul C. Averescu își încheia în septembrie 1875 anul școlar la Babele, de unde era transferat la **Cairaclia**, școală ce era în activitate la retrocedarea sudului Basarabiei. Aici, la propunerea revizorului școlar pentru județele Cahul, Bolgrad și Ismail, Ion Bănescu, îl înlocuia pe G. Smocofschii, seminarist, „*pentru neglijență și inaptitudine*”. La școala din Cairaclia învățătorul C. Averescu era „*transferat ca suplinitoriu*”⁶³ fapt de neînțeles de vreme ce poseda documentele cerute de legile instrucțiunii publice. La Cairaclia îl întâlnim și în anul următor, dar ne lipsesc dovezile pentru ceilalți doi ani, până la reintrarea celor trei județe sub administrația țaristă când mulți dintre dascălii români de aici trec la diverse școli din România. Unii în Dobrogea, intrată în componența României, alții la cele din Moldova. Presupunem că același drum l-a apucat și învățătorul C. Averescu. Cel mai firesc era să-și caute un post tot în județul Iași, de unde plecase spre sudul Basarabiei. Întâlnim un învățător C. Averescu la școala din comuna Holboca, cotuna Ruseni, plasa Braniștea, județul Iași, în anii 1881-1883⁶⁴. Nu dispunem de alte argumente ale identității sale, dar semnătura de pe câteva documente **pare** a-l indica pe același învățător Constantin Averescu de la școala din Târgușor-Podul Lung, Babele, Doluchioi, Enichioi etc. etc. Dacă așa stau lucrurile atunci trebuie să fi fost spre sfârșitul carierei sale didactice.

La capătul acestor investigații, se impun câteva concluzii. Cercetările efectuate nu ne-au oferit informații documentare sau de altă natură care să confirme alegațiile unor biografi ai mareșalului Alexandru Averescu conform căroră tatăl său, învățătorul C. Averescu, ar fi originar din Bălți; că după studiile din Iași a intrat în armata rusă, carieră părăsită din motive politice. De asemenea, nimic nu susține afirmația că ar fi fost învățător la Tg. Frumos. Cercetări viitoare vor întregi, probabil, informațiile despre cariera și personalitatea celui care a dat viață ilustrului oștean care a fost mareșalul Alexandru Averescu.

Rezumând, cariera de învățător a lui C. Averescu, dovedită documentar, a fost următoarea:

- **1845**, învățător la școala armeană din Botoșani;

- **octombrie 1846 – octombrie 1849**, învățător la școala publică primară de băieți din Târgușor-Podul Lung, Iași, de unde demisionează, nemulțumit că urma să devină suplinitor al lui Alexandru Coșula, numit pentru a preda gramatica;

- **30 septembrie 1850 – 17 decembrie 1851**, reîncadrat în același post de la școala din Târgușor-Podul Lung din Iași, înlocuindu-l pe N. Turculeț;

- **17 decembrie 1851**, destituit din post pentru „*incapacitate*” în urma inspecției făcută de prof. Iosif Patriciu, locțiitor de inspector școlar deși, la examenele de semestru de până atunci, susținute în prezența inspectorului școlar, majoritatea elevilor săi obținuseră note de promovare;

- **ianuarie 1852**, este solicitat de unii boieri din Vaslui să preia postul vacant de învățător la școala publică primară de băieți din acel oraș. Inițial, Consiliul școlar a opinat că merită postul fără a mai da concurs. În urma concursului, contestă rezultatul. Același atitudine o au și doi membri ai comisiei examinatoare, profesorii D. Pop și Gh. Lazarini care, deși se retrag din Comisie, aceasta descompletându-se, examenul are loc și rezultatul validat;

- **1856**, fiind „*ocupat de nici o funcție*”, solicită postul vacant de învățător de la școala publică primară de băieți din Dorohoi, pe care nu-l primește; urma să fie recomandat pentru un alt post;

- **1859**, prezent în sudul Basarabiei retrocedat Moldovei unde, la 9 martie 1859 i se naște fiul Alexandru, C. Averescu fiind, probabil, funcționar în administrația locală de la Ismail sau Babele;

- **aprilie 1870**, învățător la școala primară din comuna **Babele**, în vecinătatea orașului Ismail;

- **1 septembrie 1870 – 22 mai 1871**, învățător la școala din **Doluchioi**, de unde este suspendat pentru că elevii fiind bulgari în majoritatea lor refuzau să mai frecventeze, neînțelegând limba română. Dar dacă C. Averescu ar fi slujit în armata țaristă, deci

ar fi cunoscut limba rusă, iar fi fost ușor să-și însușească și limba slavă, soră. **Credem că acesta poate fi și un argument de eliminare a ipotezei conform căreia C. Averescu a fost ofițer în armata rusă!**

– **ianuarie 1873 – mai 1874**, învățător la școala din **Enichioi**;

– **mai 1874 – septembrie 1875**, revine învățător la **Babele**; este reclamat și anchetat sub motivul că ar fi eliberat la Doluchioi o diplomă falsă de absolvire a patru clase primare în schimbul a patru galbeni; investigațiile ordonate de ministrul Titu Maiorescu probează nevinovăția sa;

– **15 septembrie 1875 – 1878 (?)**, transferat la **Cairaclia**, dar ca suplinitor, ceea ce ridică un semn de întrebare, mai cu seamă că a urmat anchetei de la Babele.

Sucesiunea posturilor ocupate de C. Averescu în învățământ, durata acestora, îndeosebi a celor din județul Bolgrad, aprecierile superiorilor etc. denotă o fire dinamică, dar de o anume instabilitate și chiar impulsivitate (dovadă fiind demisia înaintată la doar o zi după numirea lui Alexandru Coșula pentru a preda gramatica la școala din Târgușor, regretată ulterior când, după un an, solicită reîncadrarea pe post!) dar, în același timp, **demnă**. Își afirmă și își apără drepturile și opiniile, înaintând memorii revizorilor școlari, miniștrilor și chiar domnitorului Grigorie Ghica. În activitatea de dascăl în Basarabia, la Doluchioi, unde locuitorii erau bulgari în marea lor majoritate, era acuzat de autoritățile locale că voia să-i „românizeze”. **Surprinde faptul că în cataloagele școlilor din sudul Basarabiei pe unde a fost învățător între 1870 și 1876, începând cu Babele și încheind cu Cairaclia, nu întâlnim vreun elev cu numele fiului său, Averescu Alexandru, care în acea perioadă trebuie să fi fost spre sfârșitul ciclului primar. Și atunci ne întrebăm dacă familia l-a urmat în tot acest periplu sau a rămas la Ismail?**

Știm din mai multe surse că mareșalul Al. Averescu vorbea fluent limba rusă. O afirma la 1898, generalul Alexandru Socec („vorbește bine italienește și binișor franțuzește și rusește, poate ține o conferință simplă în limba germană și se trudește a învăța limba engleză”⁶⁵), iar mai târziu, în 1917, Regina Maria era mirată că „Averescu vorbește o rusă perfectă și nu pot să

nu notez că în toate dă dovadă de o demnitate și o ordine ireproșabile”⁶⁶. Câte dintre aceste înalte însușiri le-a deprins din familie, de la tatăl său sau de la mama sa Casuca, nu avem cum să știm. Pe istoricul de azi îl surprinde tăcerea totală a mareșalului asupra familiei sale. Credem că făcut-o în mod deliberat. Ca unul care a ajuns pe cele mai înalte trepte ale societății se rușina, probabil, cu originea sa modestă. Indiferent de aceasta, mediul familial în care a crescut și-a pus pecetea pe personalitatea sa care a marcat benefic istoria acestui popor.

Iași, 15 august 2019,
de Adormirea Maicii Domnului

NOTE

¹ Mihail C. Vlădescu, *Generalul Averescu, sămănătorul de ofensive*, București, 1923, Atelierele „Adevărul”, p. 9.

² *Mareșalii României. Cronologia carierei militare*, în: G-I Bg. Nicu Apostu, Cpt. Didi Miler, coordonatori, *Mareșalii României*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1998, p. 161; Petre Otu, *Mareșalul Averescu: militarul, omul politic, legenda*, ediția a II-a, Editura militară, București, 2019, p. 13. Autorii nu precizează sursa de informații, dar din temeinica monografie a istoricului Petre Otu putem deduce că argumentul l-a constituit „*extractul său de naștere*”, care i-a fost eliberat la 24 octombrie 1895, cu prilejul unei vizite la Ismail întreprinsă de ofițerul Al. Averescu.

³ Mihail C. Vlădescu, *op. cit.* loc. cit.

⁴ Petre Otu, *op. cit.* loc. cit.

⁵ DJIANIC, Fond: *Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice–Moldova* (în continuare: *DJIANIC, MCIP-Moldova*), Ds. 16/1832, fila 43.

⁶ Idem, Ds.9/1834, fila 21. Petentul se jeluiește că „*puțina învățătură a fiului său*” ar fi „*din pricina pierderii stării mele în întâmplările anului 1821*” de unde putem deduce că a avut de suferit material și social de pe urma acelor evenimente.

⁷ *Ibidem*, Ds. 55/1843, fila 1, la nr.117.

⁸ În listele cu boierii alegători aflăm: **paharnici**: Ion Strat, Gavrilaş Averescu, Costandachi Neculai; **serdari**: Ștefan Mircea, Constantin Drosu; **stolnic**, Gh. Scrijinovschi și **comis**, Costachi Stamate, cf. *Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale Istorie Centrale*, Fond, *Isprăvnicia ținutului Iași, 1828-1860* (în continuare *DJIANIC*), Ds. 2253, 1836, rola 154; *DJIANIC*, Fond: *Secretariatul de Stat al Moldovei, Condica 344, fila 100 v.*

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Printr-o circulară, Departamentului Averilor Bisericești și al Instrucțiunii Publice solicita școlilor ținutale să recomande câte doi absolvenți „*eminenți*” pentru a continua studiile la internatul gimnazial din Iași „*din nou înființat*”. Comitetul de Inspecție al „Școalei publice din Tg. Frumos” recomanda la 6 septembrie 1851 „*tot pe acei din anul trecut, anume, Petru Borș, fiul comisului Ioan Borș și Ștefan Averescu, fiul paharnicului Gavrilăș Averescu, ca pe niște tineri ce răspund condițiilor zise*”, idem, Fond: *Comitetul Central de Inspecție Școlară Iași* (în continuare: *DJIANIC, CCIȘ-Iași*), Ds. 7/1851, fila 3. Elevul Ștefan Averescu figurează în catalogul din „*Internatul Academic, 1852-1853*” la nr. 68, cu următoarele date: „*n. 1838; clasa I-a; primirea în internat, 1851, octombrie 8*”, idem, Fond: *MCIP-Moldova*, Ds. 15/1848, filele 379 v-380 f.; *ibidem*, Ds. 11/1852, fila 16. Cataloagele clasei I-a primară pe lunile septembrie – decembrie 1859 sunt semnate de doi învățători, unul fiind Ștefan Averescu, iar cele ale claselor I, II și III poartă semnătura lui I. Verdeanu, vechi dascăl al școlii respective, cf. *DJIANIC, CCIȘ-Iași*, Ds. 410/1859 filele 1,5,9 și 13.

¹¹ „*La înființarea acestor școli am cerut patru stâneni de lemne pentru patru focuri, adică două la profesori, unul în lancasteriu și unul în kuhne, ce este nestins și iarnă și vară [...] însă după trecerea unui an și înființându-se și clasul normal am rugat Cinstita Epitropie a ne adăuga lemne [...]. Doi ani au trecut de când Cinstita Epitropie, luând în privire cererea noastră, ne-a încuviințat încă un stânen de lemne de fiecare școală prin porunca cu nr. 18 din 22 ianuarie 1847 slobozită D-sale casierului pentru a ne da banii pe acel stânen, acum însă ni s-au plătit numai pe acei patru stâneni încuviințați de la început*”, Suplică din 4 noiembrie 1848, idem, Fond: *MCIP-Moldova*, Ds. 28/1847, fila 90.

¹² *DJIANIC, CCIȘ-Iași*, Ds. 10, fila 16.

¹³ În memoriu evoca perioada de „*profesoriat de la școala armeană din Botoșani*”, idem, Fond: *Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice – Moldova* (în continuare: *DJIANIC, MCIP-Moldova*), Ds. 14/1836, fila 143 f-v.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Raport nr. 344/30.VIII.1870, *ANIC*. Fond: *MCIP*, Ds. 38/1870, fila 212., cf. Ion I. Solcanu, Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntrupării la Principatele Române. 1857-1878, Editura Enciclopedică, București, 2013, p. 64.

¹⁶ *DJIANIC, MCIP-Moldova*, Ds. 14/1836, fila 143 f-v.

¹⁷ Adresa nr. 3595 din 18.XI.1849, *DJIANIC, CCIȘ-Iași*, Ds. 3, fila 1. În fapt, înlocuitorul lui Averescu la catedra școlii din Târgușor-Podul Lung, N. Turculeț, înaintase Departamentului în luna no-

iembrie șase rapoarte, din care trei într-o singură zi (Rapoartele 1, 2 și 3 din 7.XI.1849 și 5 și 6 din 17.XI. și, respectiv, 22.XI.1849, cf. *DJIANIC, MCIP-Moldova*, Ds. 28/1847, filele 125-127 și 134-135), în care reclama slaba pregătire a elevilor, lipsa „*efectelor școalei*” și refuzul „*dumnealui Costache Averescu de a le înapoia*” etc.

¹⁸ Raport nr. 60/28.XI.1849 al Inspectorului școalelor, Gh. Săulescu, care, în privința lemnelor, afirma: „*Un stânen, șase palme le-au luat fostul profesor, Dumnealui sulgerul Averescu cu cuvânt că acestea ar fi fost rămășița din anul trecut pe care ar fi fost dator să dea la acea școală Ghiță Căliman*” iar despre efectele școlii informa că „*Lucrurile s-au dat după inventarul vechi, din care lipsește numai o puțină ce s-a stricat*”, cf. *DJIANIC, MCIP-Moldova*, Ds. 28/1847, filele 145 f-v și 148 f.

¹⁹ *Ibidem*, fila 198.

²⁰ O primă plângere „*De la părinții copiilor ce învață în școala din Târgușor*” din 28 iunie 1850, semnată de 20 locuitori și a doua din 20 septembrie, același an, *ibidem*, filele 202 f-v și 203.

²¹ *Ibidem*, fila 200 f-v.

²² *Ibidem*.

²³ În plângerea către Departament, N. Turculeț afirma că „*părinții copiilor de la această școală vor numaidecât pe D[umnea]lui Kostache Averescu, fostul profesor de mai înainte și nu pe subscrisul pentru că D[umnea]lui Averescu cu căciula în mână i-au rugat pe toți ca să se scoale împotriva [mea] și să se tânguiască la Departament cu multe neadevărate arătări*” propunând superiorilor să „*binevoiască a-l îndatora pe D-l Averescu să deie un concurs cu mine și dacă va fi vrednic, apoi eu cu mulțămire mă voi depărta de aice, rezămându-mă pe adresul Onor Departament că mă va rândui în altă funcție*”, *ibidem*, fila 211. Cum învățătorul de la școala publică din Tătărași demisionase, N. Turculeț va fi numit în locul acestuia unde îl găsim chiar din perioada imediat următoare.

²⁴ *Ibidem*, Ds. 113, filele 11, 13-16.

²⁵ *Ibidem*, filele 29, 37, 48 și 62. Rapoartele sunt semnate doar de C. Averescu, iar cataloagele sunt subscrise și de supleantul D. Haralambie.

²⁶ Adresa nr. 61/19.XI.1851, cf. *Ibidem*, Ds. 8/1851, fila 22. Prezența lui C. Averescu la școala din Târgușor-Iași este probată și de semnăturile sale puse pe convocatoarele înaintate de „*inspectorul școalelor*” pentru diverse activități pe lunile septembrie 1849 și februarie, iunie și iulie 1851, *ibidem*, Ds. 10, filele 17 și 19, respectiv 3,6 și 28.

²⁷ Raport nr. 232/1851.XII.16, *ibidem*, Ds. 14/1836. Filele 220 și 223. Iosif Patriciu își încheia raportul cu amărăciune: „*Se poate ca Dumnealui să fie nevoiaș și sărvit de mulți ani, dar apoi a ține în întuneric și zadarnică periciune a vremii cu mai*

mulți elevi într-o curgere îndelungată de ani, ar fi nedrept după umila socotință a subscrisului, ce cu jale așterne acestea la cunoștiința Onrabilului Departament”.

²⁸ Adresa nr. 6131/1851.XII.17, *ibidem*, fila 221. Interesant de amintit aici că printr-o adresă din 20 .XI. 1852 către inspectorul general al școalelor, pe atunci Aug. Treb. Laurian, acesta era înștiințat că „Dumnealui căminar Iosif Patriciu, nu răspunde postului de director al Institutului gimnazial, iar prin faptul că de curând a pierdut cu totul încrederea, Departamentul îl depărtează de la funcție.”, *ibidem*, fila 260 f-v.

²⁹ Suplica lui Constantin Averescu din 18 decembrie 1851, *ibidem*, fila 233 f-v.

³⁰ *Ibidem*, fila 227 f-v.

³¹ Raport nr. 213/19. I.1852., *ibidem*.

³² DJIANIC, MCIP-Moldova, Ds. 15/1845, filele 14-23. În raportul final „pentru examenele făcute la școalele publice pe semestrul I-iu din mahalale” Departamentul era informat că „La 12, 17 și 18 a lunii februarie s-au făcut examenele publice la școalele primatre din Păcurari, Târgușor și Tătărași, în ființa D-lui căminar Petru Câmpeanu, inspectorul școalelor publice din capitală, față fiind și un numeros public. La întrebările făcute, **răspunsurile au fost de tot mulțumitoare** (subl. ns. I.I.S.). Numărul școlerilor aflători la foburguri este de 213”, *ibidem*, fila 91.

³³ *Ibidem*, Ds. 11/1848, fila 97.

³⁴ Idem, Fond, CCIȘ-Iași, Ds. 14/1852, fila 1.

³⁵ Concept de adresă nr. 10/1852, I. 15 și nr. 11/16.I.1852, cf. *ibidem*, Ds. 14/1852, fila 2 și, respectiv, Ds 12/1852, fila 13 f-v.

³⁶ „Dumnealui Averescu numai pentru că este cerut de unii din boierii politiei Vasluiului s-a învoit a aspira către catedra școalei din Vaslui, căci Dumnealui, depărtat fiind de la școala de pe Podul Lung ca **necapabil**, (subl. ns. I.I.S.) nu mai poate fi socotit ca profesor autorizat, ci numai ca aspirant” se arăta în adresa nr. 217/1852.I.19, cf. *ibidem*, Ds.14/1852, fila 3.

³⁷ Adresa nr. 18/20 .I.1852., *ibidem*, fila 27.

³⁸ Adresa nr. 20/23.I.1852 a Consiliului școlar către Departament, *ibidem*, fila 29.

³⁹ „Primindu-se petiția Dumisale, C. Averescu, recomandată Consiliului școlar cu rezoluția nr. 289, se spune în adresă, *prin care D[umnealui] arată că concursul pentru școala din Vaslui s-ar fi făcut contra formalităților [...], într-adevăr, D[umnealui], supleantul* (n.ns. I.I.S.), *deși se vede însemnat în circulară de a fi chemat la concurs însă iscălit că a văzut chemarea nu este, întâmpinând la comisionieri că l-ar fi căutat odată și nu l-a găsit acasă, dându-i-se răspuns de către niște femei ce erau la casa unde l-a căutat, că ar fi dus la țară. Drept care, din cauză că*

nu s-au înfătoșat spre concurenție aspiranții D-l C. Averescu și D-l Gheorghiade, locotenent de profesor la școala de pe Podul Lung, subscrișii, membrii ai Consiliului, Dim. Pop și Gheorghe Lazarini, nu au voit a asista la concurs”.

Întâmpinarea celor doi concluziona: „Și, deși cu retragerea subscrișilor de la concurs Consiliul a rămas necomplet, totuși concursul s-a făcut numai în ființa a doi membri și numai între două persoane aspirante, **dându-li-se și întrebările cam potrivite, ca pentru persoane ce voiesc a profesa**” (subl. ns. I.I.S.), Adresa nr. 26/26.I.1852 a „doi din membrii Consiliului școlar” către Departament, *ibidem*, fila 22 f-v.

⁴⁰ *Ibidem*, Ds. 209/1854, vol. II, fila 73. Aici C. Averescu nu mai evocă profesoratul de la școala armeană din Botoșani, reamintește că din 1846 a ocupat postul de la aceea din Iași, de pe Podul Lung – Târgușor, dar informează eronat Departamentul Cultelor și al Instrucțiunii Publice că l-a deținut până la sfârșitul anului 1852 când, în fapt, fusese demis în decembrie 1851.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Raport nr. 46/8.VIII. 1858, DJIANIC, Fond: Comitetul Sănătății, Ds. 68/1858, fila 45.

⁴³ Petre Otu, *op. cit.* loc. cit.

⁴⁴ „Departamentul l-a și numit în calitate de profesor la Școala centrală din Bolgrad și de îngrijitor școalelor sătești cu leafa de 7000 lei ce are a se plăti de zisa comunitate cu începere de la 1 septembrie, anul curent” cf. adresa nr. 5262/29.VIII.1857 a MCIP către Ministerul de Finanțe, DJIANIC, MCIP-Moldova, Ds. 255/2857, fila 14. Din corespondența urmată între Iași și Dregătoria colonială de la Bolgrad rezultă că acestea din urmă nu prevăzuse în buget o asemenea sumă ci numai 600 ruble pe an și că era „nevoie doar de o școală sătească, cum a fost și în timpul rușilor” la care să predea „un catihet, un supleant și un învățător” fiecare urmând a primi câte 150, 200 și, respectiv, 260 ruble pe an, *ibidem*, fila 47.

⁴⁵ Idem, Fond: CCIȘ-Iași, Ds. 25/1858, fila 17.

⁴⁶ *Ibidem*, Ds. 421/1859, filele 1f-v – 4f-v; 7f-v la 12 f-v; 19 f-v – 20 f-v și 23 f-v – 28 f-v.

⁴⁷ Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 211.

⁴⁸ Absolvent al Seminarului teologic de la Chișinău, *Ibidem*, p. 209.

⁴⁹ DJIANIC, CCIȘ-Iași, Ds. 421/1859, fila 7 f-v.

⁵⁰ Raport de inspecție al școlilor din sudul Basarabiei din 8.VIII.1860, DJIANIC, MCIP-Moldova, Ds. 127/1860, vol. III. filele 157-158.

⁵¹ Decret nr. 2591/18.IV.1870 „Tablou de numele aspiranților, jud. Bolgrad” raport 344 din 30.VII.1870, ANIC.MCIP, Ds. 38/1870, fila 212.

⁵² *Ibidem*, fila 637.

⁵³ *Ibidem*, Ds. 32/1872, fila 22. Vezi și Ion I. Solcanu, *op. cit.* p. 80., nota 325.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Raportul 375/15.XII.1871, *ibidem*, fila 21, apud, Ion I. Solcanu, *op. cit.* p. 80.

⁵⁶ Raport nr. 773 din 24.I/7.II.1872, *ibidem*, fila 31, apud Ion I. Solcanu, *op. cit.* p. 81.

⁵⁷ Memoriul lui Ioan Mitanoș din 17 mai 1873 către minister, ANIC, MCIP, Ds. 37/1873, filele 131-132, apud, Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 105.

⁵⁸ ANIC, MCIP, Ds. 37/1872, raportul nr. 319/25. XI.1872, fila 4.

⁵⁹ Raport nr. 324/1.XII.1872, idem, Ds. 37/1873, fila 81.

⁶⁰ „*Tablou de progresul instrucțiunii publice, județul Bolgrad, noiembrie 1873*”, *ibidem*, Ds. 91/1874, filele 3 v – 4 f-v și 17 f – 18 f.

⁶¹ „*Tablou de progresul instrucțiunii publice, județul Bolgrad, februarie 1874*”, *ibidem*, fila 123 v – 126 f.

⁶² Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 65. Documentul integral, raport nr. 229/22.I.1875, intitulat „*Răspuns la ordinul 10.994 din anul trecut, în privința cestiunii d-lui C. Averescu, învățătorul comunei Babele*” la ANIC, MCIP, Ds. 30/1875, filele 24-25.

⁶³ Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 17.

⁶⁴ „*Raport nr.3/4.I.1881 al Școlii din cotuna Ruseni*” și cataloagele claselor I-IV semnate de C.

Averescu, cf. DJIANIC, Fond, *Revizorat școlar*, Ds. 180/1881, filele 58-60, 83-87, 104-106; „*Raport nr. 35/21.VI.1883 al Școlii din cotuna Ruseni, comuna Holboca*”, idem, Ds. 203/1883, filele 84-87: „*Catalog de numele și prenumele învățătorilor județului Iași*”, întocmit de V. Lohan, DJIANIC, Fond, *Revizorat școlar*, Ds. 229/1883, filele 50 v – 54.

⁶⁵ Col. dr. Petre Otu, *Alexandru Averescu, văzut de Alexandru Socec*” în Gl.bg. Nicu Apostu, Cpt. Didi Miler coordonatori, *Mareșalii României*, Sesiune de comunicări științifice, Brăila, 15-16 iunie 1999, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 199, p. 38-45. Ambițiile politice ale viitorului mareșal erau corect intuite de același Alexandru Socec încă din 1899: „*Colonelul Averescu, a început să se plictisească la regiment. El nu o spune, dar simt eu din toate actele sale. La regiment ai o frumoasă activitate, dar limitată pentru un om cu aspirații întinse. Și Averescu visează multe, multe de tot. ... Ascultă, d-le Alecu, eu o să-mi dau demisia din armată și am să formez un nou partid politic*”, *ibidem*, p. 43.

⁶⁶ Maria, Regina României, *Jurnal de război. 1916-1917. Precedat de însemnări din 1910-1916*, vol. II, Ediție îngrijită și prefată de Lucian Boia, Humanitas, București, 2015, p. 135.

MASA ROTUNDĂ: „INVESTIGATING MILITARY, WAR AND PEACE. NEW PERSPECTIVES IN MILITARY HISTORY”, 10-11 MARTIE 2020, CERCUL MILITAR NAȚIONAL

În perioada 10-11 martie 2020, s-a desfășurat, la București (Cercul Militar Național), masa rotundă cu tema: „*Investigating Military, War and Peace. New Perspectives in Military History*”, activitate prevăzută în Programul bilateral de cooperare științifică dintre Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară (ISPAIM) și Centrul de Istorie Militară și Științe Sociale (CIMSS) al Ministerului Federal al Apărării, Potsdam, Germania.

Activitatea s-a desfășurat pe parcursul a șase sesiuni de lucru, care au cuprins comunicări științifice și dezbateri ce au analizat și identificat concepte, abordări și metodologii de cercetare în domeniul istoriei militare, care să permită noi interpretări și ipoteze de abordare a studierii războiului. Pe lângă istorici și cercetători științifici din cadrul celor două institute de cercetare, au prezentat comunicări și au participat la dezbateri și invitați din alte instituții de profil civile și militare române, precum Universitatea București, Arhivele Militare Naționale Române, Trustul de Presă al MAPN, revista „Magazin istoric” și ziarul „Observatorul militar”.

În cadrul primei sesiuni (*Concepts: Military! History! Today! What are we doing?*), moderată de dr. Carmen Rijnoveau (ISPAIM), Henning De Vries (CIMSS) a prezentat comunicarea „*Contemporary History and Military History – A Case Study in Law and Law Making*” („*Istoria contemporană și istoria militară – un studiu de caz asupra legilor și conceperii legilor*”), care a scos în evidență supunerea în fața legilor și instanțelor juridice internaționale, precum internaționalizarea legislației. A amintit momentele principale ale evoluției legislației penale internaționale referitoare la conflicte (Convenția de la Geneva din 1864 pentru protecția victimelor, Conferința de Pace de la Paris din 1919-1920, Procesul de la Nürnberg din 1945-1946).

În completare, dr. Manuel Stănescu (ISPAIM), în comunicarea „*Military History – Assessments and Perspectives*” („*Istoria militară – aprecieri și perspective*”), s-a referit la desuetudinea acelui tip de istoriografie militară care se limita la studiul strategiei, tacticii și personalităților, neglijând aspectele economice, sociale sau psihologice ale războiului. Această manieră de scriere a istoriei militare a fost înlocuită recent de studierea relațiilor dintre fenomenul militar și societate și, în prezent, este nevoie ca istoria militară să se ocupe de societățile aflate în război, la nivelul acțiunilor politice și al decidenților, precum și, îndeosebi, la cel al experiențelor participanților la conflicte. Viitorul va aparține abordărilor multi-disciplinare („War Studies”), capabile să atingă standarde academice comparabile cu cele ale istoriografiei generale actuale.

Sesiunea a 2-a (*Methods: War, Military, Peace, in the quest for sources*), moderată de dr. Șerban Cioculescu (ISPAIM), a debutat cu comunicarea „*Between Social Sciences and History – Making use of biographical sources*” („Între științele sociale și istorie – utilizarea surselor biografice”) a dr. Nina Leonhard (CIMSS), care a prezentat un studiu asupra comportamentului militarilor din armata RDG în apropierea momentului reunificării, urmărind modul cum ofițerii și-au justificat adeziunea la comunism, dar și soarta lor după reunificare. Pe baza interviurilor, a prezentat modul în care își aduc aminte și se raportează oamenii la trecut, modul în care și-au creat un nou

sens al existenței în societatea de după reunificare, și cum au reușit să se folosească de experiența dobândită în trecut, mai cu seamă în cazul celor implicați politic. A făcut, de asemenea, o paralelă între obiectivele urmărite de istorici și sociologi, arătând că biografiile sunt importante pentru istoricii interesați de firul narativ al descrierii, în timp ce sociologii sunt interesați de aspectele generale. De asemenea, istoricii sunt atenți la ce se povestește, iar sociologii sunt interesați de modul cum se povestește.

A urmat comunicarea Lt.col.dr. Lukas Michaelis (CIMSS) „*War and Peace – Exhibiting Military History*” („*Război și pace – expunerea istoriei militare*”), care a expus așteptările pe care le au oamenii când vizitează un muzeu militar. Marele public este greu de motivat prin expunerea armelor, dar există și alte abordări muzeologice, precum cele care prezintă victimele civile ale războiului sau animalele folosite ca arme. Astfel, efectul este mai mare și îl determină pe vizitator să reflecteze în mod critic la războaie și armate. Tânăra generație, văzând imagini ale celor răniți sau uciși (fața întunecată a războiului) riscă să capete aversiune față de orice activitate militară, ulterior nedorind să lucreze pentru armată.

Din partea română, dr. Simion Câlția (Universitatea București) a prezentat comunicarea „*Military History as a part of the academic curriculum*” („*Istoria militară ca parte a programului de studiu academic*”). Profesorul a arătat că, în cercurile specialiștilor, istoria militară nu se bucură de o bună reputație, fiind percepută ca un domeniu hiperspecializat fără relevanță pentru celelalte domenii, însă, în realitate, războaiele au modelat istoria umanității de la începuturile ei. A exemplificat prin Programul masteral elaborat de Facultatea de istorie a Universității București, care își propune să le arate masteranzilor că, fără studierea istoriei militare, înțelegerea societății umane ar fi incompletă. Masteranzii învață să analizeze critic izvoarele (jurnale, memorii, filme documentare și artistice), arătându-le că orice artefact poate fi transformat într-un izvor istoric.

Pe parcursul Sesiunii a 3-a (*Topics: History of Military Operations. Old and New Paradigms*), moderată de Lt.col.dr. Lukas Michaelis (CIMSS), Lt.col.dr. Christian Stachelbeck (CIMSS) a prezentat comunicarea „*Tactical Learning and New Approaches in Operational History*” („*Lecțiile tactice învățate și noi abordări în istoria operațională*”), în care a expus rezultatele preliminariei ale unui proiect de cercetare asupra lecțiilor învățate în armata germană pe parcursul perioadei dintre războaiele din 1870-1871 și 1939-1945, cu referire la așa-numitul mod tipic german de purtare a războiului, care de fapt s-a demonstrat a fi un mit. Sursele folosite cuprind, între altele,

dosarele personale ale ofițerilor din eșaloanele responsabile cu instrucția, tactica și echipamentul, regulamente, rapoarte despre manevre. În încheiere, autorul a arătat că în mediul academic german se constată o creștere a interesului pentru istoria militară, dar într-o abordare multi-disciplinară, în conexiuni cu alte ramuri ale istoriografiei, dar și cu sociologia și psihologia.

De asemenea, Col.dr. Florin Șperlea (Redacția „Observatorul militar”) a susținut comunicarea „*Romanian military historiography and theaters of operations in which Romania was involved after 2001. A point of view*” („Istoriografia militară românească și teatrele de operații în care a fost implicată Armata României după 2001. Un punct de vedere”), care a scos în evidență implicarea specialiștilor preluați din universitățile americane în desfășurarea debarcării în Normandia, pentru a consemna evenimentele și impresiile militarilor, ca un contraexemplu la ceea ce a definit istoriografia militară românească înainte de 1989: ignorarea sau dispariția mărturiilor participanților la al Doilea Război Mondial. După 1989 s-a recuperat această pierdere, dar istoriografia militară a neglijat istoria imediată, adică participarea armatei române la misiuni internaționale. Nu există decât o acoperire sumară și parțială a istoriei acestor participări, atât la nivelul jurnalelor și memoriilor, cât și la cel al reportajelor, nu s-a elaborat nici un program de cercetare care să consemneze cu rigurozitate misiunile din Afganistan și Irak și nu s-a inițiat nici măcar o investigație de istorie orală. Nu există nici scenarii de filme documentare sau artistice dedicate misiunilor sau eroilor, cu excepția unor scurt-metraje.

În cadrul Sesiunii a 4-a (*Approaches: Military History; History of Military History; History of Violence*), moderată de dr. Nina Leonhard (CIMSS), dr. Frank Reichherzer (CIMSS) a prezentat comunicarea „*Military History and Beyond – Military Forces and Violence*” („Istoria militară și nu numai – Forțele militare și violența”), în care a arătat că violența este o opțiune, unul dintre impulsurile primare ale tuturor societăților. În acest context apare dimensiunea militară: violența statelor, forța fundamentală a modernității, în care armata reprezintă monopolul violenței legitime asupra forței. Când este analizată violența, se vorbește de crime de război, de modificarea granițelor sau de negocierea granițelor. În acest context este interesant de văzut în ce condiții poate fi oprită escaladarea violenței. De asemenea, nu este importantă doar lichidarea soldaților, ci și distrugerea unor cartiere generale ale armatei. Așadar, se pune problema să gândim istoria militară în termeni de forță și de violență.

Col. Liviu Corciu (Arhivele Militare Române) a prezentat comunicarea „*State imposed violence. The courts martial and the war effort*” („*Violența impusă de stat. Curțile marțiale și efortul de război*”), în care s-a referit la militarii trimiși în linia întâi cu o instrucție precară, și care, nefăcând față violenței adversarului, au dat dovadă de lașitate sau au dezertat, arătând că despre aceștia s-a scris foarte puțin. În 1916 s-a suspendat dreptul la recurs, iar sentințele curții marțiale nu se discutau, ci se aplicau imediat. În armata română se practica executarea celui condamnat de către camarazii săi, iar exemplul trebuia bine cunoscut, pentru a provoca descurajarea. Un cercetător american a reușit însă să demonstreze că nu a existat efectul scontat de descurajare.

La a 5-a sesiune (*Discussions: World War One Centenary. What Remains?*), moderată de Lt.col.dr. Christian Stachelbeck (CIMSS), dr. Frank Reichherzer (CIMSS) a făcut un rezumat al lucrării „*End of a paradigms? The Cultural History of the Great War*” („Sfârșitul unei paradigme? Istoria culturală a Marelui Război”) a lui John Horne (Trinity College Dublin). Astfel, în abordarea culturală a istoriei Primului Război Mondial, autorul prezintă trei puncte de vedere: o categorie specială de lucrări de istorie, cadre cronologice multiple ale războiului și relații interspațiale ale conflictului. Cele trei puncte de vedere nu înseamnă că istoria culturală vrea să suplinească celelalte moduri de scriere a istoriei, ci le combină într-un fel de dialog al metodelor și al argumentelor care contribuie la o mai bună înțelegere a aspectelor care formează Marele Război. Acest gen de abordare răspunde la întrebările care s-au formulat cel mai adesea la centenarul războiului: în ce proporție a fost de fapt condus războiul de liderii politici și de către cei militari? Care au fost motivațiile soldaților de rând care au suportat consecințele acestor decizii? În ce măsură imensele pierderi au afectat societățile țărilor și taberelor combatante și au creat o cultură comemorativă?

Nu în ultimul rând, Dr. Dorin Matei (revista „Magazin istoric”), a prezentat comunicarea „*What a reader would like to know from the writings of military historians*” („*Ce ar putea dori să afle un cititor din scrierile istoricilor militari?*”), în care s-a referit la responsabilitatea pe care o au în prezent istoricii militari, pentru a stabili dacă vor mai continua să prezinte istoria militară în modul tradiționalist, eroic. Ei trebuie să aibă în vedere mutațiile produse în mentalul colectiv, care era definit la declanșarea Primului Război Mondial de acceptarea entuziastă a sacrificiului, dar care ulterior, tocmai pentru că războiul și-a pierdut caracterul de confruntare cavalerescă, a devenit conștient de duritatea câmpului de luptă. Conform autorului, modul de prezentare a istoriei militare trebuie, de asemenea, să țină seama că publicul actual are din ce în ce mai puține cunoștințe militare de bază, și că interesul său se îndreaptă mai mult către raporturile armatei cu societatea civilă și cu sfera politică. De asemenea, a atras atenția asupra neglijării unor perioade în istoriografia militară contemporană, precum și a necesității unui stil narativ accesibil publicului larg.

În cadrul ultimei sesiuni (*Perspectives: Future Research*), sub conducerea directorului IS-PAIM, gl.mr.dr. (Rtr.) Mihail Ionescu, și a comandorului dr. Jörg Hillmann, comandantul CIMSS, au fost desprinse o serie de concluzii privind comunicările prezentate și modul de implicare a participanților în cadrul dezbaterilor. Astfel, a fost apreciată calitatea materialelor prezentate și delegațiile celor două instituții au fost de acord, la final, că au fost atinse obiectivele propuse.

În marja mesei rotunde, în ziua de 9 martie, a avut loc, la sediul ISPAIM, întâlnirea de lucru dintre delegațiile celor două institute de cercetare, pe timpul căreia a fost evaluat stadiul cooperării științifice bilaterale, au fost analizate posibilitățile de consolidare a relațiilor științifice și de cercetare și au fost agreate o serie de direcții de acțiune în vederea promovării, în perioada următoare, a unor inițiative comune pe linia cercetării în domeniul istoriei militare. La întâlnire, în afara celor doi șefi de delegație, general-maior (Rtr.) dr. Mihail E. Ionescu și comandor dr. Jörg Hillmann, au mai participat dr. Carmen-Sorina Rijnoveanu și Sorin-Vasile Negoită, cercetători științifici în cadrul ISPAIM, și maior Martin Reese, ofițer de stat major în cadrul instituției germane.

SORIN-VASILE NEGOIȚĂ*

* Cercetător științific, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

**MASA ROTUNDĂ:
„COORDONATE ALE MEDIULUI
INTERNAȚIONAL DE SECURITATE
ȘI CONSECINȚE ASUPRA POLITICII
DE APĂRARE A ROMÂNIEI.
FUNDAMENTAREA DOCUMENTELOR
STRATEGICE PRIN ANALIZA STRATEGICĂ
A APĂRĂRII”, 21 IANUARIE 2020,
CERCUL MILITAR NAȚIONAL,
SALA „ȘTEFAN CEL MARE”**

Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară a organizat, la București în sala Ștefan cel Mare a Cercului Militar, pe data de 21 ianuarie 2020, masa rotundă cu tema „Coordonate ale mediului internațional de securitate și consecințe asupra politicii de apărare a României. Fundamentarea documentelor strategice prin analiza strategică a apărării”. Evenimentul a reunit cercetători, cadre didactice universitare și specialiști din instituții guvernamentale și neguvernamentale, care au dezbătut tendințele mediului actual de securitate, precum și efectele acestora asupra politicii de apărare națională. Principalul obiectiv al mesei rotunde a fost facilitarea și stabilirea unor legături directe între decidenții politico-militari și comunitatea academică din domeniul securității și apărării.

În deschidere, secretarul de stat al Departamentului pentru Politica de Apărare, Planificare și Relații Internaționale, Simona Cojocar, a salutat inițiativa Institutului și a reliefat importanța unor astfel de întâlniri (realizate în registrul Chatham House) pentru a putea ajunge la analize comprehensive care să includă perspectivele mediului academic și ale societății civile. Totodată, în alocuțiunea sa, a mulțumit reprezentanților thinktank-urilor, societății civile și mediului academic pentru prezența la eveniment și pentru contribuțiile semnificative aduse elaborării analizei strategice a apărării. Mai mult, a exprimat importanța continuării acestui ciclu de dezbateri pe principalele tematici subsumate procesului, precum prognoza mediului de securitate, evoluțiile tehnologice, tendințele economice și demografice și influențele lor asupra domeniului militar. Secretarul de stat a precizat faptul că provocările și amenințările actuale de securitate sunt interconectate, actorii non-statali transnaționali interferând în strategiile statelor prin acțiuni de tip hibrid, greu de detectat și anticipat. De asemenea, a subliniat faptul că, în condițiile unei dinamici a mediului de securitate regional și internațional, *„procesul desfășurat în premieră de elaborare a unei analize strategice a apărării presupune un efort continuu și laborios cu implicarea și cooperarea actorilor din domeniile apărării, relațiilor internaționale, educației și cercetării, industriei, în vederea identificării principalelor evoluții care au potențialul de a defini mediul de securitate în următorii 20 de ani, astfel încât să fim pregătiți pentru a răspunde adecvat la viitoarele provocări la adresa intereselor naționale”*.

În deschiderea lucrărilor au mai luat cuvântul Mihail E. Ionescu (la momentul respectiv directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară) și Ștefan Tinca (director general în cadrul Ministerul Afacerilor Externe), care au vorbit despre utilitatea unor întâlniri constructive, ce contribuie la crearea unei comunități capabilă să abordeze aspecte relevante pentru analizarea și înțelegerea arhitecturii de securitate.

Discuțiile din cadrul mesei rotunde s-au desfășurat pe secțiuni. Prima secțiune (respectiv primul panel) a fost dedicat mediului internațional de securitate și evoluțiilor pe termen mediu. Au fost abordate o serie de subiecte și tematici de interes care au vizat deficitele majore cu care se confruntă România (al populației, al contului curent, al infrastructurilor), aspecte economice total neglijate (precum posibilitatea unei crize financiare de proporții) și amenințările economice la adresa României (de exemplu state aliate cu comportament de stat rival care sabotează investiții și proiecte pentru beneficiu propriu). A fost realizată o analiză a interacțiunilor dintre polii de putere ai scenei internaționale și a fost amplu discutată evoluția sistemului de apărare NATO pe flancul estic din 2014 până în prezent. Un alt aspect dezbătut a fost autonomia strategică a UE și inabilitatea organizației de a gestiona un spectru de probleme datorită absenței instrumentelor și paradigmelor acționale necesare.

A doua secțiune a fost dedicată riscurilor de securitate cu care se confruntă România. S-a explicat diferența dintre amenințare, risc și vulnerabilitate, fiind invocat modul în care documentele oficiale de securitate și apărare ale României tratează aceste concepte. Agenda acestui panel a inclus subiecte ca războiul „lichid” purtat de către state, riscurile militare generate de atacurile asimetrice și riscurile pe care le reprezintă pandemiile. Vizând un subiect controversat, anume Rusia, accentul a fost pus pe necesitatea formării unor experți în spațiul rus și ex-sovietic, care să poată emite analize pertinente privind aspecte societale ruse, analize ale democratizării și regimului politic, a aparentei descentralizări a puterii, dar și a naturii politicii purtate de Vladimir Putin. Un punct important dezbătut a fost și securitatea energetică ca chestiune pentru România, din punct de vedere al situării acesteia în raport cu conductele de gaz și sporirea dependenței statelor Europei Centrale și de Est de Rusia (cea mai mare sursă de gaze naturale a Uniunii Europene).

Secțiunea a treia, intitulată „Analiza strategică a apărării. Fundamentarea strategiilor de apărare” a analizat riscurile aferente ale securității cibernetice la adresa statelor NATO, interoperabilitatea dificil de realizat la nivelul țărilor europene în domeniul intelligence și schimb de informații și tendința de decalaje în cadrul cooperării la nivel regional. S-a arătat dificultatea precizării viitorului, având în vedere faptul că nu se poate identifica cu acuratețe cine este inamic sau prieten, mai ales când este vorba despre o perioadă de timp mai mare de 10 ani. O atenție deosebită a fost acordată viitorului structurilor din cadrul Ministerului Apărării Naționale și a achizițiilor care trebuie efectuate în mod transparent și responsabil. S-a reliefat faptul că trebuie să existe misiuni de apărare a infrastructurilor critice, dar și o apărare colectivă viabilă și clar stabilită. S-a atras atenția că doctrina de apărare teritorială tinde să devină mai importantă decât cea

a misiunilor aliate de proiectare a securității în alte zone. S-a evidențiat și nevoia stabilirii unui nivel de ambiție pentru România, pe baza scenariilor strategice.

Masa rotundă a reprezentat o importantă contribuție pentru crearea unei platforme în cadrul căreia să se realizeze cooperarea între experții militari și cei civili, simțindu-se nevoia reconfigurării agendei privind riscurile și amenințările reale la care România trebuie să răspundă, dar și la identificarea adevăratelor problematici de securitate națională. În concluzie s-a punctat nevoia consolidării profilului strategic al țării, păstrarea și dezvoltarea relațiilor cu partenerii externi și conturarea unor cadre de cooperare avantajoase, care să ofere beneficii pe plan militar, economic și tehnologic.

*CAROLA IOANA FREY **

* Asistent de cercetare, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ (CAIETELE 2/2019 ȘI 1/2020) A CENTRULUI PENTRU ISTORIE MILITARĂ ȘI ȘTIINȚE SOCIALE AL BUNDESWEHRULUI (ZMSBw)

Revista de istorie militară – Caietul 2/2019

Editat – Centrul pentru istorie militară și științe sociale al Bundeswehr¹-ului (ZMSBw), Potsdam, Germania

Cuprins:

❖ *Eseuri/Lucrări*

- Despre situația civililor din orașele cetate la izbucnirea războiului din 1914: Dispoziții municipale privind întreținerea și măsuri administrative obligatorii – *Bernhard Sicken*²
- Lumi vii și conexiunile de interpretare în războiul de masă. Experiințe de război militare în Est și în Balcani (1914-1918) – *Oswald Überegger*³
- Propagandiștii Imperiului multi-etnic k.u.k.⁴: Militarii austro-ungari în Imperiul otoman pe timpul Primului Război Mondial – *Oliver Stein*⁵

❖ *Informații din activitatea de cercetare*

- „Prizonieri de război sovietici. Rezistanță. Colaborare. Memorii” – *Sebastian Kindler*⁶ și *Katrin Wolf*⁷
- „Priviri asupra Revoluției 1918/1919” – *Martin Fröhlich*⁸
- „Comparând sistemele militare de-a lungul secolului al XIX-lea” – *Kerrin Langer*⁹, *Johannes Nagel*¹⁰ și *Niko Rohe*¹¹
- „Violență și eroism” – *Benjamin Glöcker*¹² și *Kelly Minelli*¹³

❖ **51 Recenzii de carte** grupate, în funcție de perioada abordată, astfel: domeniu general (4), epoca modernă timpurie (5), 1789-1870 (2), 1871-1918 (11), 1919-1945 (16) și după 1945 (13).

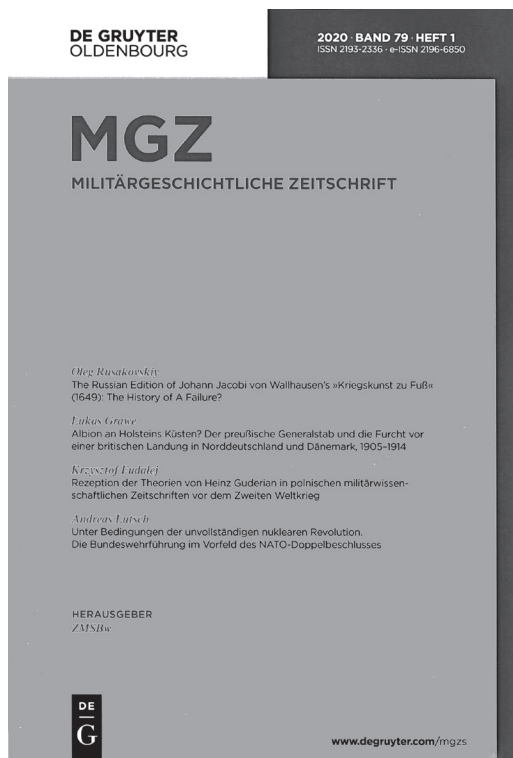
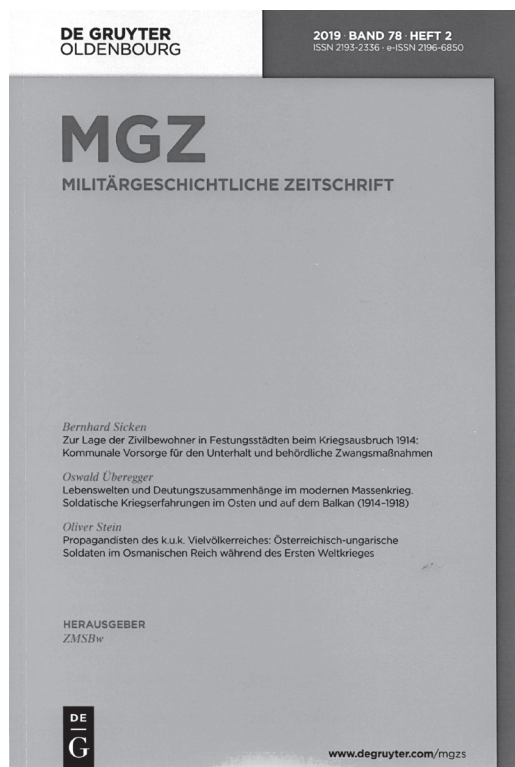
Revista de istorie militară – Caietul 1/2020

Editat – Centrul pentru istorie militară și științe sociale al Bundeswehr-ului (ZMSBw), Potsdam, Germania

Cuprins:

❖ *Eseuri/Lucrări*

- Ediția rusă a cărții lui Johann Jakobi von Wallhausen „*Arta războiului la pas*” (1649): Istoria unui eșec? – *Oleg Rusakovskiy*¹⁴
- Albionul pe coastele Holstein-ului? Statul Major prusac și frica unei debarcări britanice în Germania de Nord și Danemarca – *Lukas Grawe*¹⁵

• Receparea teoriilor lui Heinz Guderian în revistele de științe militare poloneze înainte de cel de-Al Doilea Război Mondial – *Krzysztof Fudalej*¹⁶

• Sub rezerva revoluției nucleare incomplete. Conducerea Bundeswehr-ului în pregătirea dublei decizii a NATO – *Andreas Lutsch*¹⁷

❖ **Informații din activitatea de cercetare**

• „Relațiile de gen între ocupatori și ocupați pe timpul ocupației Germaniei de către aliați după 1945” – *Nora Lehner*¹⁸

• „Contrainformațiile germane și poliția politică în teritoriile ocupate, 1914-1919” – *Victor Marnette*¹⁹

• „Istoria militară germană în Europa între 1945-1990 – Reprezentarea, organizarea și tradiția forțelor armate în democrație și dictatură” – *Leonie Ziegler*²⁰

• „Conducere. Mărime. Gândire. Conducerea militară în cadrul Forțelor armate germane ale secolului al XX-lea” – *Victor Marnette*

• „Al Doilea Război Mondial și Holocaustul în discursurile istorice politice și publice din Europa Centrală și de Est după 1989/1991” – *Josephine Meyer*²¹

• „Război, violență și tehnologie” – *Katherine Barbara Aaslestad*²²

❖ **53 Recenzii de carte** grupate, în funcție de perioada abordată, astfel: domeniu general (8), antichitate (1), epoca modernă timpurie (2), 1789-1870 (5), 1871-1918 (8), 1919-1945 (21) și după 1945 (8).

SORIN-VASILE NEGOIȚĂ*

NOTE

¹ Armata federală germană.

² ZMSBw, Potsdam, Germania.

³ *Freie Universität Bozen, Italia.*

⁴ k.u.k. = Keiser und König – statutul dat de apartenența imperială / regală.

⁵ *Muzeul bavarez al armatei, Ingolstadt, Germania.*

⁶ DHI Moscova, Rusia.

⁷ DHI Moscova, Rusia.

⁸ *Europa-Universität, Flensburg, Germania.*

⁹ *Universität Bielefeld, Germania.*

¹⁰ *Universität Bielefeld, Germania.*

¹¹ *Universität Bielefeld, Germania.*

¹² *Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg, Germania.*

¹³ *Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg, Germania.*

¹⁴ *National research University Higher School of Economics, Moscova, Rusia.*

¹⁵ *Universität Bremen, Germania.*

¹⁶ Varșovia, Polonia.

¹⁷ *Facultatea Federației pentru administrație publică, specializarea Informații, Berlin, Germania.*

¹⁸ *Universitatea din Viena, Austria.*

¹⁹ *Universität Potsdam, Germania.*

²⁰ *Universitatea Sciences Po, Lille, Franța.*

²¹ *Christian-Albrechts-Universität, Kiel, Germania.*

²² *West Virginia University, Morgantown, SUA.*